

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TİMUR DÖNEMİ İMAR FAALİYETLERİ

Yüksek Lisans Tezi
CANAN NİLÜFER AYDIN

DANIŞMAN
PROF.DR. HAYRUNNİSA ALAN

ŞUBAT 2020

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İmza

Canan Nilüfer Aydın

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı taahhüt ederim.

Danışmanın Ünvanı Adı Soyadı

Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN

İMZA SAYFASI

Canan Nilüfer Aydın tarafından hazırlanan ‘Timur Dönemi İmar Faaliyetleri’ başlıklı bu yüksek lisans Tarih Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

[Prof. Dr. HAYRUNNİSA ALAN]

Kurumu: İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

Üyeler:

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

Kurumu:

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

Kurumu:

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

Kurumu:

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

Kurumu:

Tez Savunma Tarihi: 24/02/2020

ÖZET

TİMUR DÖNEMİ İMAR FAALİYETLERİ

Canan Nilüfer AYDIN

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN

Şubat 2020, 103 sayfa

14. yüzyıl ortalarında Çağatay Hanlığı, iç çatışmalar ve siyasi belirsizlik süreci yaşarken, Barlas kabilesinin bir üyesi olan Timur, rakiplerini yenerek hâkimiyeti ele geçirdi ve Çağatay Ulusu 'nu bir araya topladı. 1370 -1405 yılları arasındaki saltanatının büyük bir bölümünü kalabalık ordusu ile beraber seferlerde ve savaş meydanlarında geçirdi. Öte yandan otoritesini ve ele geçirdiği muazzam maddi gücünü, ülkesini imar etmek için de kullandı. Tarımı geliştirmek için tedbirler aldı, sulama kanalları açtırdı, şehirlerin çevresine duvarlar ve kaleler inşâ ettirdi. Semerkand şehrinin çevresine içinde köşkler olan bağlar yaptırdı. Semerkand, Şehr-i Sebz şehirlerindeki eserler başta olmak üzere farklı şehirlerde, camiler, kervansaraylar, türbeler, saraylar yaptırdı. Ailesindeki diğer bireyler özellikle de hanımlar bu faaliyetlere katkıda bulundular. Timurlu mimarisi, Karahanlı ve Büyük Selçuklu sanatının bir devamı olmakla beraber görkemli yapıları ve süslemeleri ile mimarlık sahasına pek çok yenilik getirmiş, Timur'dan sonra çocukları ve torunları da bu çalışmaları sürdürmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: *Timur, Çağatay Hanlığı, Timur'un seferleri, Timurlu mimarisi, Semerkand, Şehr-i Sebz, Aksaray, Dârüssaâdet, Dârüttılâvet, Ahmed Yesevî Külliyesi, Şah-ı Zinde, Gûr-i Emîr, Cami, türbe, çini süslemeler, Timurlu mezar kitâbeleri, İslâm Sanatı ve Mimarlığı*

ABSTRACT

RECONSTRUCTION ACTIVITIES IN TIMUR’S REIGN

Canan Nilüfer AYDIN

Master Thesis, History Department

Advisor: Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN

2020, February 103 pages

In the second half of the 14th century, while Chagatai Khanate was in a period of political conflict, Timur who was a member of Barlas tribe defeated his rivals, took control and gathered Chagatai people around him. During his reign between 1370-1405 , he was mostly on campaigns and in the battlefields with his big army. On the other hand he employed his authority and enormous gains that he acquired during his campaigns to build up his country. He took measurements to develop agriculture and he had channels build on the rivers; he had constructed walls and citadels around the cities. Around Samarkand city, he had built orchards in which he constructed pavilions. He had built mosques, caravansaries, tombs and palaces particularly in the cities of Samarkand and Sehr-i Sebz. His family members especially women also contributed to those efforts. Timurid Architecture is a continuity of Karakhanid and Seljuk Art , still it brought many innovations with its splendid buildings and decorations.

Keywords: *Timur, Tamerlane, Chagatai Khanate, Timur’s campaigns, Timurid Architecture, Samarkand, Sehr-i Sebz, AqSaray, Darussaadat, Daruttilavat, Ahmed Yesevî Complex, Sah- ı Zinda, Gur Amir, Mosques, Tombs, mosaics, tiles, Timurid Epigraphy, İslamic Art and Architecture*

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Canan Nilüfer Aydın

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 1975-İstanbul

Elektronik Posta: canannilüfer13@gmail.com

EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Medeniyet Üniversitesi - Genel Türk Tarihi Yüksek Lisans –
2016 – Halen

Lisans: Okan Üniversitesi - İngilizce Mimarlık Bölümü- 2009-2014

Formasyon: Yıldız Teknik Üniversitesi - İngilizce Öğretmenliği Formasyon Programı –
2008-2009

Lisans: Boğaziçi Üniversitesi - Tarih Bölümü – 1993-1998

İŞ TECRÜBESİ

Özel Şefkat Koleji-2019-Halen

Birikim Koleji İngilizce Öğretmeni 2014-2019

İSMEK İngilizce Öğretmeni- 2004 - 2007

Elkon Elektronik-İthalat İhracat Şti.Yönetici Asistanı- 2000 - 2004

SERTİFİKALAR

Oxford Teachers' Academy Course - Making Digital Sense - 2016

Oxford Teachers' Academy Course - How to Teach Young Learners - 2015

Cambridge English Teacher Training Roadshow – 2015

SINAVLAR

ALES: 83 (2015)

YDS: 88 (2015)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
1. GİRİŞ:	3
1.1. Çağatay Hanlığının İkiye Bölünmesi	5
1.2. Timur'un Hayatı ve İktidar Dönemi:.....	8
1.3. Timur Döneminde Yapılan Seferler:	11
1.4. Timur Hakkında Genel bir Değerlendirme:.....	23
2. TİMUR DÖNEMİNDE KÜLTÜREL FAALİYETLER:	29
3. TİMUR DÖNEMİ İMAR FAALİYETLERİ:	39
3.1. Timur'un İmar Politikası:	39
3.2. Timur Dönemi Yapıları	43
3.2.1. Keş şehri – Şehr –i Sebz'de Yapılan İmar Faaliyetleri:.....	43
3.2.1.1. Ak Saray	45
3.2.1.2. Dârüssaâdet	47
3.2.1.3. Dâr'üttılâvet	49
3.2.2. Türkistan – Yesi Şehri:	51
3.3.3. Semerkand Şehri:.....	58
3.3.3.1. Timur Öncesi Dönemde Semerkand	58
3.3.3.2. Timur Dönemi.....	61
3.3.3.3. Semerkand'taki Timur Dönemi Yapıları:.....	66
4. TİMURLU MİMARİSİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ:.....	92
5. SONUÇ	102

ÖNSÖZ

Mâverâünnehir, hem Türk hem de dünya tarihinde önemli gelişmelerin yaşandığı bir kültür havzasıdır. Çok eski bir yerleşim yeri olması ve farklı ticaret yollarının kesişim noktasında yer alması nedeniyle çeşitli kültürler bu bölgede bir araya gelmişlerdir. 7. yüzyılda Arapların bölgeye gelişinden sonra da İslam ve Türk kültürlerinin buluştuğu ilk yer yine Mâverâünnehir bölgesi olmuştur. 13. yüzyıla kadar hem ekonomik hem de kültürel anlamda son derece zengin olan Mâverâünnehir şehirleri, 13. yüzyıldaki Moğol istilasından sonra yaklaşık yüz elli yıl süreyle sanatsal ve kültürel alanlarda bir duraklama yaşamıştır. Mâverâünnehir'i yeniden güç ve ihtişama kavuşturan kişi ise Timur olmuştur. Timur, 35 yıllık saltanatı boyunca fethettiği yerlerden topladığı tüm zenginlikleri Semerkand'a getirmiş ve şehri göz kamaştırıcı eserlerle donatmıştır. Timur'un bu çabası sonradan Timurlu Rönesans'ı olarak adlandırılacak kültürel ve sanatsal bir gelişme dönemini başlatmıştır.

Timur ve haleflerinin imar ve kültür alanındaki faaliyetleri pek çok açıdan ilgi çekicidir. Özellikle yerleşik kültürün gelişmesi için gayret gösteren bu hanedanın göçebe kökenden gelmeleri ve hayatları boyunca bu göçebe gelenekten kopmamaları da dikkati çekmektedir. Orta Asya, dünyanın diğer bölgelerinden farklı olarak göçebe ve yerleşik kültürün bir arada var olmaya devam ettiği bir coğrafyadır. Timur ve hanedanı da bu sıra dışı yaşam tarzının en ilgi çekici temsilcileri olmuşlardır.

Bu çalışmada, Timur'un hayatı ve siyasi faaliyetlerine değinildikten sonra onun yaşadığı dönemin kültürel özelliklerine değinilmiştir. Daha sonra da Timur dönemindeki imar faaliyetleri, günümüzde halen var olan örnekleri ile birlikte incelenmiştir. Hayatının büyük bir bölümünü savaş meydanlarında geçirmesi ve çok yetenekli bir komutan olması nedeniyle Timur'un imar konusundaki gayretleri kimi zaman gözden kaçabilmektedir. Bu çalışmada imar faaliyetleri ile bağlantılı olarak Timurlu mimarisinin temel özelliklerine dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Bu araştırmada Türkçe ve İngilizce kaynaklardan yararlanılmıştır. Nizâmeddin-i Şâmî ve Şerefeddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme* adlı eserleri, Kastilya Elçisi Ruy Gonzales

Clavijo'nun seyahatnamesi, İbn Arabşah'ın *Acâib'ul-Makdûr* adlı eseri, birincil kaynaklar arasında olduklarından Timur dönemi hakkında çok değerli bilgiler içermektedir. Ayrıca İsmail Aka , Hayrunnisa Alan, Musa Şâmil Yüksel'in çalışmaları, Timur'un yaşamı ve siyasi faaliyetleri hakkında aydınlatıcı bilgiler içerdiğinden bu araştırmanın yazılması sırasında yol gösterici olmuşlardır. Timur dönemi sanatı ve mimari özellikleri ile ilgili olarak, Lisa Golombek, Maria Subtelny, Bernard O'Kane , Robert Hillenbrand, Thomas W. Lentz gibi yabancı araştırmacıların eserleri ile Gözde Ramazanoğlu ve Oktay Aslanapa'nın Orta Asya mimarisi hakkında yazdıkları kitaplar, Timur dönemindeki imar faaliyetleri ile ilgili olarak başvurulmuş temel eserler arasındadır.

Bu çalışmada Timurlu mimarisi'nin temel özelliklerine değinilmiş olmakla beraber asıl olarak Timur'un yaşadığı dönemde yapılan imar faaliyetleri ve mimari eserler, bulundukları şehirler esas alınarak incelenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında her zaman bana yol gösteren ve destek olan kıymetli hocam Prof. Dr. Hayrunnisa Alan'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

1. Giriş:

Timur Devleti, Çağatay Hanlığı topraklarında kurulmuştur. Bu bölge, Mâverâünnehir ile Afganistan'ın kuzey ve doğu kısımlarını içine almakta idi.¹ Hanlığın toprakları, Doğu Türkistan, Fergana ve Bedahşan bölgelerini kapsıyordu. Cengiz Han'ın oğlu olan Çağatay (1183-1242) geniş ve kalabalık bir coğrafyada söz sahibi idi. Bölgede düzeni sağlamış, verdiği ağır cezaların da etkisi ile hırsızlık, yağma gibi olaylar azalmıştı.² Çağatay, tüm kardeşleri arasında “yasa” yı en iyi bilen kişi olarak görülüyordu. Han olmasına rağmen Ögedey ve diğer kardeşleri devlet işlerinde onun fikrini alıyorlardı.³ Moğol örfi hukukuna sıkı bir biçimde bağlı idi. Hatta bu yüzden Müslümanların İslami kurallar ile ilgili pratiklerini kısıtlamıştı. Bununla birlikte Müslümanlar ile iletişim halinde bulunmuştur. Çağatay'ın yanında Mecdüddin isminde bir Müslüman tabip vardı. Bundan başka o zamanki zengin tüccarlardan Kutbeddin Habeş-Amid'in de Han üzerinde etkisi vardı hatta Kutbeddin, Çağatay'ın oğullarından her birinin yanına kendi oğullarından birini verebilmişti.⁴

Çağatay, yönetim olarak Karakurum'da bulunan büyük Han'a bağlı idi ve tam bağımsız değildi. 1241 yılındaki ölümünden sonra Kara Hülâgû ve sonrasında Yesü Mengü hanlığı yönettiler. 1252 yılından sonra da güzel, bilge ve tedbirli bir prenses olarak anlatılan Organa, Çağatay Hanlığı'nı 1261'e kadar yönetmişti.⁵ Daha sonra bu prenses Algu ile evlenmiştir.⁶ Çağatay Hanlığı, 1260 yılında, Algu döneminde tam olarak bağımsızlığını kazanmıştır.⁷ O zamana kadar Buhara ve Semerkand'ı hanların adına yönetmiş olan Mesud Yalavaç, o tarihten sonra bu şehirlerden Algu Han adına vergi toplamaya

¹ Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular, 1360-1506*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015, s. 21.

² Alâüddin Atâ Melik Cüveynî, Mürsel Öztürk. *Târih-i Cihân Güşâ*. Ankara: Ötüken Neşriyat, 2013, s. 248.

³ Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016, s. 244.

⁴ Vasilij Vladimiroviç Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*. İstanbul: Çağlar Yayınları, 1930, s. 169. Çağatay Hanlığı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, Ankara 2005.

⁵ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila/Cengiz Han/Timur*, çeviren. Reşat Uzmen. İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999, s. 317.

⁶ Vasilij Vladimiroviç Barthold, *a.g.e.*, s. 156.

⁷ Clifford Edmund Bosworth, *Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri*. çeviren Hande Canlı. İstanbul, Kaknüs yayınları, 2005, s. 329.

başlamıştı. Algu, Deşt-i Kıpçak Han'ı Berke ile savaşmış, tahrip ettiği Otrar'ı ve Harezm'i almış ve Çağatay Hanlığının sınırlarını da genişletmişti. Algu'nun ölümü üzerine (1265-1266) dul eşi Organa tahta, Kara Hülâgû ile olan ilk evliliğinden doğan oğlu Mübarek Şah'ı geçirdi.⁸ Mübarek Şah'tan sonra Barak Han, Kubilay'ın yarlığı ile Çağatay tahtına oturdu. 1271 yılında vefat eden Barak Han'ın yerine Nikbay başa geçti.⁹ Çağatay Hanlığı, doğuda büyük hanlar, batıda İlhanlılar arasında varlık mücadelesini sürdürdü.

1309 yılında tahta geçen Kebek Han, Çağatay hanlarının en dikkat çekenlerinden birisidir, kendisi Müslüman olmadığı halde Müslümanlarla iyi ilişkiler kurmuştu ve onun döneminde İslamiyet bölgede yayılmaya devam etti.¹⁰ Kebek Han, yerleşik nüfus ile ilgilendi, 1318-1326 yılları arasında para bastırdı, tümen sistemini düzenledi.¹¹ Kebek, bilgili ve açık görüşlü bir idareci idi. Hem göçebeleri hem de yerleşik nüfusu denge içinde yönetmeye çalıştı. Kebek'in Karşı şehrinde kendine bir saray yaptırması, göçebe geleneklerin baskın olduğu Çağatay Hanlığı tarihinde dikkat çeken bir olaydır.¹²

Kebek'in ardından iki halefinin geçici saltanatından sonra 1326 yılında Alâeddin Tarmaşirin başa geçti. Tarmaşirin, önceleri Budistti, sonradan İslamiyet'i kabul etti, Müslüman olması ve de Moğol geleneklerini ikinci plana atması tepki çekmeye başladı bu yüzden, Cengiz yasasına uymadığı gerekçesi ile tahttan indirildi.¹³ Alâeddin Tarmaşirin'den sonra hanlık ikiye bölündü.

⁸ Rene Grousset, a.g.e, s. 319

⁹ Hayrunnisa Alan, *Avrasya'nın Sekiz Asrı, Çengizogulları*. İstanbul : Ötüken Neşriyat, 2016, s. 77

¹⁰ İbn Battûta, *Seyahatname*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 354

¹¹ Beatrice Forbez Manz, *Timurlenk, Bozkırların Son Göçebe Fatih'i*. İstanbul: Kronik Kitap, 2017, s. 53

¹² Hayrunnisa Alan, *Avrasya'nın Sekiz Asrı, Çengizogulları*. İstanbul : Ötüken Neşriyat, 2016, s. 86

¹³ Hayrunnisa Alan, a.g.e. s. 89

1.1. Çağatay Hanlığının İkiye Bölünmesi:

Çağatay Hanlığı, bir yanda Mâverâünnehir öte yanda Talas ve Manas ırmaklarının çevresinde bulunan Moğolistan olarak ikiye bölünmüştür. Mâverâünnehir 'de Karşı şehrini merkez edinen Kazan Han, 1343-1346 yılları arasında hüküm sürmüştür. Aynı dönemde Tuğluk Timur (1347-1346) güçlü bir siyasi figür olarak tarihte yerini aldı. Bu sırada Mâverâünnehir'in özellikle de Buhara ve Semerkand'ın ahalisi Müslümanlardan oluşuyordu. Moğolistan'da bulunan Türklerin, Moğolların ve bölgede yaşayan yarı göçebelerin çoğu ise hala Budist ve Şamandı.¹⁴

H.R. Roemer, Çağatay Hanlığındaki dönüşümü şöyle özetlemektedir: Çağatay Hanlığı, Moğolistan ve Maverâünnehir bölgeleri merkez olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Moğolistan bölgesi, Moğol geleneklerinin daha baskın olduğu ve İslam'ın yerleşmesinin güç olduğu bir bölgeydi. Maverâünnehir'de ise çoğunlukla Türkleşmiş ve İslâm'ı kabul etmiş Moğollar bulunmaktaydı. Bunlara Karaunaslar denilmekteydi. Karaunas adı, Maverâünnehir'in asıl nüfusu içinde asimile olan Çağatay Moğollarını tanımlamak için kullanılmıştır. 14. Yüzyılın ortalarından önce, bu asimilasyon süreci tamamlanmıştı, hatta bu durum Mâverâünnehir'i aşarak Sistan'a kadar ulaşmıştı. Etkilenenler arasında Barlas boyuna mensup bir gurup da vardı, Kaşka Derya vadisinde yaşıyorlardı, Timur bu kabiledendi. Temur, "demir" demekti, bu isim Avrupa'ya " Tamerlane " olarak geçmiştir.¹⁵

Çağatay ulusu, "ortak kültürel değerler etrafında birleşen bir kabileler birliği" olarak tanımlanabilir. Önceleri han ailesi üyeleri tarafından daha sonra ise güçlenen, hanedana mensup olmayan boy beyleri ve emirler tarafından idare edildi. Bu liderler bir kukla han kullanarak idarelerini meşru hale getirme yöntemini kullandılar.¹⁶

Hanlığın topraklarında hem yerleşik hem de göçebe nüfus vardı ve coğrafya da buna uygundu. Çok çeşitli ırklardan insanlar farklı hayat tarzlarına sahiptiler. Hem şehir kültürü

¹⁴ Rene Grousset, a.g.e., 1999, s. 329.

¹⁵ H. R. Roemer, "Timur in Iran", *Cambridge History of Iran*, Cambridge University Press, 1986, s. 43.

¹⁶ Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular, 1360-1506*, 2015, s. 20.

hem de göçebe kabileler bir arada bulunuyordu ¹⁷. Siyasi güç göçebelerde ekonomik güç ağırlıklı olarak yerleşik nüfusta idi. Yerleşik nüfus tarım ve hayvancılık ile geçimini sağlıyordu.

Göçebeler de kentlerden ve oradaki yerleşik nüfustan istifade eder ancak geleneksel hayat tarzlarını da devam ettirirlerdi. Aşiret reisleri askeri ve ekonomik açıdan güçlüydü.¹⁸ Toplumda dengenin sağlanması ise “ulus” içinde kalmakla mümkündü. Çağatay ulusu, Çağataylılık, dil, siyasi, kültürel kimlik, Çağatay Hanlığı’ndan kalan ortak gelenek, tarihi tecrübeler ile bir arada kalan bir topluluktur. Aşiret içinde liderlik mücadelesi, ulus içinde hanlık mücadelesi, karşılıklı ittifak ihtiyacı, kabileleri bir arada tutuyordu. Çağatay Hanlığının 1334’te parçalanmasından sonra Çağatay ulusu, hanedana mensup han ve de göçebe önderler tarafından yönetilen bir Türk- Moğol aşiretleri birliği olarak varlığını sürdürdü.¹⁹ Bu süreçte Çağatay Hanlığı iki hanlıktan oluşuyordu. Biri doğu Türkistan’da bulunan Moğolistan’dı ve bu bölgede İslam yayılmamıştı. Diğer bölüm ise Mâverâünnehir bölgesi idi, bu bölgede Türkleşmiş Moğollar ağırlıklı olarak yaşıyordu, bu insanların bir bölümü Müslüman olmuşlardı ve İslam’a geçiş süreci devam etmekte idi.

1340 yılından sonra Çağatay Hanlığı’nın batı kolu Türkmen beylerinin idaresine girdi. Bu beylerden en güçlüsü Emir Kazagan’dı. Çağatay soyundan olmadığı halde başa geçmeyi başardı. Kazagan 1358’de yeğeni tarafından öldürüldü. Onun dönemi barışçıl geçmiş, kabile reisi hayatını sürdürmüştür. Aynı anda hem göçebe hem de yerli halkın sevgisini kazanmıştır.²⁰ Kazagan’ın ölümünden sonra Doğu Çağatay lideri Tuğluk Timur Mâverâünnehir’i işgal etti. Emir Hüseyin, Kazagan’ın torunudur. Emir Hüseyin idareyi ele aldı ve Timur ile iş birliği yaparak Tuğluk Timur’u Mâverâünnehir’den uzaklaştırdı.

¹⁷ Mirza Haydar Duğlat, Osman Karatay. Tarih-i Reşidi. İstanbul: Selenge Yayınları, 2006, s. 60.

¹⁸ Beatriz Forbez Manz, a.g.e. , s. 78.

¹⁹ Beatriz Forbez Manz, a.g.e.,s. 50.

²⁰ İsmail Aka, *Timurlular Devleti*, Ankara:Berikan Yayınları, 2010, s. 18.

Harita 1, Hayrunnisa Alan, İlyas Kemalöglü, Çağatay Hanlığı, Çengizöğulları Avrasya'nın Sekiz Asrı, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017, s. 71.

1.2. Timur'un Hayatı ve İktidar Dönemi:

Timur, Çağatay Han döneminde kendisine toprak ve asker verilmiş olan, Barlas kabilesinden, Karaçar adlı kişinin neslindendir.²¹ Babası Emir Taragay, zengin bir insan olmamakla beraber Barlas kabilesi içinde saygı gören bir kişi idi. Timur, 8 Nisan 1336 (25 Şaban 736) tarihinde “Keş” adıyla da bilinen “Şehr-i Sebz” de dünyaya geldi. Annesi Tekine Hatun’dur.²² Timur'un eşleri ve kız kardeşlerinin yaptığı evlilikler, Timur'un iyi bir aileden geldiğini göstermektedir. Olcay Terken Ağa, Timur'un eşi ve Emir Kazagan'ın torunuydu, aynı zamanda da Emir Hüseyin'in kardeşidir. Timur'un iktidara geçişi ile Barlas kabilesi eski dönemdeki gibi güç ve itibar kazanmıştır.²³ Gûr-i Emîr'de bulunan mezar taşında yazan bilgiler, Timur'un ailesini Cengiz ile bağlantılandırmaktadır.²⁴ Ama Timur, hayatı boyunca hiç böyle bir iddiada bulunmamıştır. Hatta iktidara geldiğinde Cengiz soyundan gelen kukla bir hanı tahta geçirmiştir. Önce Ögedey 'in torunlarından olan Suyguratmış han, 1370 – 1384 yılları arasında han olmuştur. Daha sonra da onun oğlu, Sultan Mahmud, 1402'ye kadar, han unvanının sahibi olmuştur.

Göçebe hayatın geleneklerine uygun olarak, Timur, gençliğinde bir savaşçının ihtiyaç duyduğu tüm yeteneklere sahip olmaya çalışmıştı, özellikle binicilik ve okçulukta ustalaşmıştı. Kendi kabilesi Türkçe konuşuyordu, ayrıca Farsça da biliyordu. Timur'u çok dindar bir adam olarak tanımlamak zordur ancak dervişlere ve dindar şeyhlere, onların sohbetlerine değer vermesi de dikkati çekmiştir. Onun bu özelliği, babasının hocası Şemseddin Külâl'in sohbetlerinin etkisi ile gelişmiş olabilir.²⁵ Erken döneminde bile Timur, Barlas kabilesi içinde kabul görmüştür, bazıları ona daha yakın olmuş ve kendilerini Timur'un nökeri olarak tanımlamışlardır. Sahip olduğu liderlik özellikleri ve başarısı ile takipçilerinin sayısı arttı. Mâverâünnehir bölgesinde o sırada İran'da olduğu gibi karmaşa, anarşi durumu vardı. Bölgesel ölçekte savaş ve yağmacılık sıra dışı olaylar

²¹ Nizâmeddin-i Şâmî, Necati Lugal, *Zafernâme*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s. 16.

²² Şerefeddin Ali Yezdî, Ahsen Batur, *Zafernâme*, İstanbul Selenge Yayınları, 2019, s. 25.

²³ İsmail Aka, *Mirza Şâhruh ve Zamanı*, Ankara, 1994, s. 7-8.

²⁴ A. Semenov, “Gûr-i Emir Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri” (trc. Abdülkadir İnan), *TTK Belleten*, XXIV/93 (1960), s. 139-169

²⁵ Yüksel, Musa Şâmil, *Timurlularda Din- Devlet İlişkisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009, s.21

değildi, Örneğin Sistan bölgesinde iç savaş vardı ve sonradan Timur bu bölgeye yönelmiş ve orada faaliyetlerini artırmıştı.²⁶ Timur'a bağlılık bildiren ilk kişilerden biri, Duğlatlı Emir Davut olmuştur. Emir Davut, Timur'un kız kardeşi Kutluğ Terken Ağa ile evliydi. Ayrıca, Timur'un Moğolistan ile şahsi bağlantıları da vardı. Tuğluk Timur Han, Keş bölgesi ve tümenini ona verdi.

Timur'un 1360-1370 yılları arasındaki dönemi onun gelecekteki gücüne temel hazırlamıştır. Çağataylılar ve Moğollar arasındaki çatışmalara katılmış, yararı olacağını düşündüğü kişiler ile akrabalık kurmuş, kendine müttefikler bulmuştur. Çevresine topladığı kişileri Barlas kabilesinden seçmiştir ve bu kişiler de ona sonuna kadar bağlı kalmışlardır. 1362 yılı Timur için özellikle zor bir yıl oldu, Emir Kazagan'ın torunu, Emir Hüseyin ile birlikte Merv şehri yakınlarında tutsak düştüler. Ancak Timur, zorluklardan yılmıyor, ümitsizliğe kapılmıyordu.²⁷

Emir Hüseyin ile ittifak ederken zorluk içinde geçen yıllarda Timur, Herat Emiri Melik Müzeddin Kart, Mübarek Şah Sencerî gibi bazı güçlü müttefikler edindi. 1364 yılında Sistan Seferi sırasında Timur, ayağındaki aksaklığa sebep olan yarayı aldı. Bu sırada Çağataylılar, Moğol baskısından hoşlanmayarak onlara tepki göstermeye başladılar. Belh orduları, Olcaybuga Süldüs'ün ve Kebek Han'ın tümenleri, Emir Hüseyin ve Timur'un eline geçti. 1364'te Emir Hüseyin kurultay topladı. Kukla bir han atadı ve Çağatay ulusunun başına geçti. Ancak o günden sonra Timur ile daha çok anlaşmazlığa düştüler.²⁸

Emir Hüseyin'in kız kardeşi Olcay Terken Ağa, Timur'un hanımı idi. Hüseyin ve Timur arasında hem arkadaşlık hem de akrabalık vardı. Ancak bu durum bile aralarının açılmasına engel olamadı. Hüseyin, Hârezm Hâkimi olan Hüseyin Sofi'nin kızı ile evlenmek için emirlerden vergi isteyince emirler arasında itibarı sarsıldı.²⁹ Hüseyin, Timur'un beylerinden bazılarını tutuklattı ve karşılığında çok yüksek bir fidye istedi. Timur, eşinin takılarını ve atlarını da verdiği halde Hüseyin bu beyleri salıvermedi. Bu

²⁶ H. R. Roemer, *Cambridge History of Iran*, Cambridge University Press, 1986, s. 43-44.

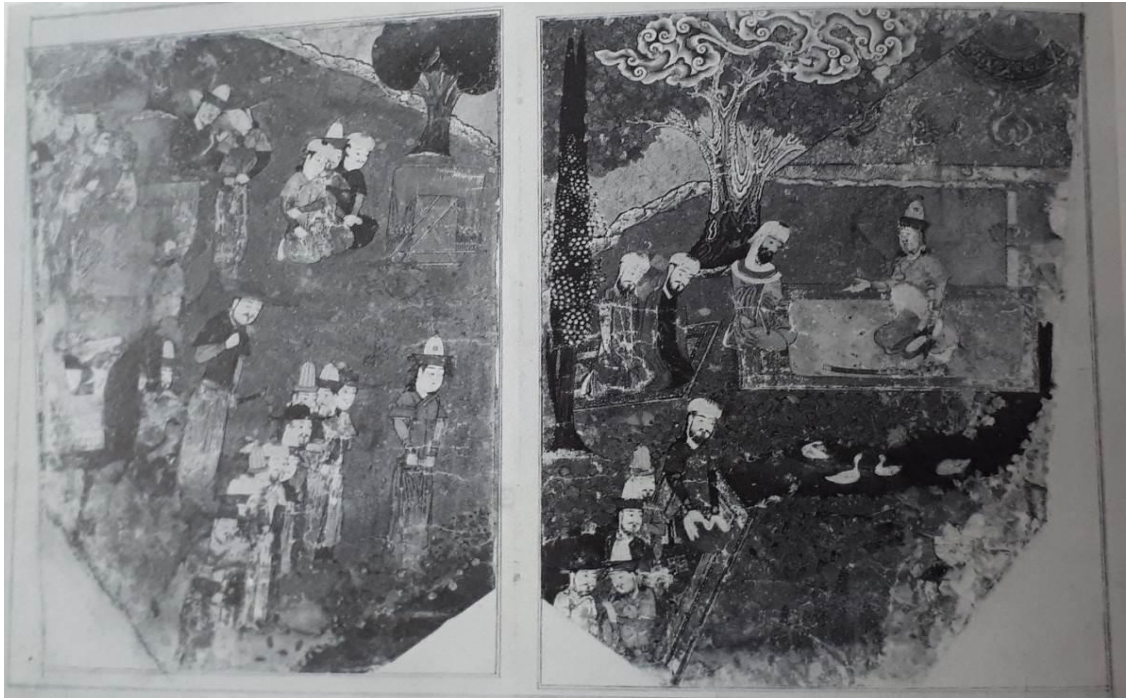
²⁷ Wilhelm Barthold, İsmail Aka, *Uluğ Bey ve Zamanı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 16.

²⁸ B. F. Manz, *a.g.e*, 2017, s. 90-96.

²⁹ Mustafa Kafalı, "Timur", *İslam Ansiklopedisi*, cilt: 12, İstanbul, 2007, s. 338.

süreçte Olcay Terken Ağa da vefat etti ve aralarındaki bağlar iyice zayıfladı. 1370 yılında Timur, Cengiz Han soyundan gelen Suyurgatmış'ı Hanlık tahtına oturttu ve Hüseyin ile mücadeleye girişti. Belh kalesinde bulunan Hüseyin'i kuşattı. Hüseyin Mekke'ye gitmek istedi ancak Timur teslim olması gerektiğini söyledi. Hüseyin gizlice kaçmak için bir minareye saklandı ancak yakalandı. Timur onu kendisi öldürmedi fakat eski düşmanlarından olan Keyhüsrev, kardeşinin kanı karşılığında Hüseyin'in öldürülmesini istedi. Kısas yapıldı ve Hüseyin ile iki oğlu öldürüldü.³⁰

Hüseyin'i ele geçirmesi ile Timur, bütün Mâverâünnehir'e hâkim oldu. Bu başarısından sonra Timur, Emir Hüseyin'in haremde bulunan Kazan Han'ın kızı Saray Mülk hanım ile evlendi, böylece Cengiz ailesine damat oldu. Belh kalesinin hisarını yıktırdı. Ceyhun nehri üzerinden Keş'e oradan Semerkand'a geçti, orada kale ve saraylar yapılmasını emretti.³¹

Resim 1, Timur'un 1370'de tahta geçişini gösteren bir minyatür, 1436 tarihli Zafernâme Şiraz. Thomas Lentz, Glenn D. Lowry, a.g.e., s.104

³⁰ Aka, *Timurlular Devleti*, 2010, s. 6

³¹ Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular, 1360-1506* 2015, s. 32.

1.3. Timur Döneminde Yapılan Seferler:

1. Hârezm Bölgesi: Hârezm bölgesi ticaret yolları üzerinde olması ve Mâverâünnehir’e yakınlığı dolayısı ile çok önemli bir bölge idi. Timur, 1371 ve 1379 yılları arasında Hârezm bölgesine dört defa sefer düzenledi ve sonunda bölgeyi itaat altına aldı.³² Hârezm bölgesine karşı düzenlenen ilk sefer sırasında bölgenin hâkimi olan Hüseyin Sofî öldürülmüştü, yerine geçen kardeşi Yusuf Sofî de Timur ile anlaşmayı kabul etti. Bu sırada, Özbek Han’ın torunu olan Hanzâde ile Timur’un oğlu Cihangir’in evlenmesine karar verildi.³³ Böylece Timur, Cengiz Han soyundan bir hanım ile oğlunu evlendirmiş ve Han ailesi ile bağını güçlendirmiştir.

2. Horasan Bölgesi: Timur, Hârezm bölgesinden sonra Horasan’ı da itaat altına almak istedi. Herat Emir’i Melik Gıyâseddin’e bir elçi yollayarak bahar aylarında düzenlenecek olan kurultaya katılmasını istedi. Melik, Kurultaya katılmayınca Timur, 1380 yılında Horasan bölgesine sefer düzenledi.³⁴ Timur, şehir halkına teslim oldukları takdirde onlara zarar vermeyeceğine dair bir mektup yolladı. Halk da Melik Gıyâseddin’e destek olmayınca o da teslim oldu ve Timur canını bağışladı.³⁵

Herat’ın Timur tarafından alınması bölge açısından çok önemli bir olaydır. Çünkü Timur’dan sonra devletin merkezi Semerkand’dan Herat’a geçmiş ve kültürel ve siyasi açıdan son derece önemli bir şehir haline gelmiştir.³⁶

³² Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular, 1360-1506*, 2015, s.34.

³³ İsmail Aka, *Timurlular Devleti*, 2010, s. 18.

³⁴ Şerefeddin Ali Yezdî, a.g.e, 2019, s.124-128.

³⁵ Şerefeddin Ali Yezdî, a.g.e. s. 129.

³⁶ İsmail Aka, a.g.e. s. 35.

Resim 2, 16. yüzyıl tarihli bir Zâfernamede bulunan, bir savaş sahnesini tasvir eden minyatür, www.harvardartmuseum.org , Manuscripts, 16.yy

3. İran Seferi: Timur, 1386 yılında İran üzerine sefere çıktı. O sıralar İran’da farklı yöneticiler ve bölünmüş bir siyasi durum vardı.³⁷ “ Üç yıllık sefer ” diye anılan (1386-1388) bu harekât sırasında Timur önce Luristan bölgesini daha sonra da Tebriz şehrini ele geçirmiştir.³⁸ Onun Kuzey İran ve Azerbaycan’ı ele geçirmesi bu bölge üzerindeki hâkimiyet mücadelesinin artmasına yol açmıştır.

4. Toktamış İle Yapılan Savaş: Üç yıllık seferin ardından İran’daki bazı yerli hükümdarlar yeniden hâkimiyeti ele geçirmeye çalıştılar. Bu sırada Toktamış da Timur’a

³⁷ Şerefeddin Ali Yezdî, a.g.e., s. 150.

³⁸ Aka, *Timurlular Devleti*, 2010.s. 30 .

tavır almıştı. 1391, Şubat ayında Toktamış’a karşı sefer yapıldı. Timur Yesi, Karaçuk ve Sayram üzerinden bozkırlık bölgelere yöneldi. Daha sonra Uludağ denilen yere vardı. Burada Timur bu seferin hatırası olmak üzere bir kitâbe dikilmesini emretti.³⁹ Hemen ardından 1392 yılı Haziran ayında “beş yıllık sefer” denilen (1392-1396) sefere çıktı. Ceyhun’u geçerek, İran’ın güneyine doğru ilerledi ve Muzafferiler hanedanına son verdi.⁴⁰ (795/1393) Bu galibiyetin ardından Bağdat’ı da ele geçirdi. Bu sırada Anadolu’da ve Suriye kesiminde Memlûkler dışında kendisine karşı koyabilecek bir güç yoktu.

Timur, Bağdat’tan sonra kuzeye yöneldi. Gürcistan bölgesinde fetihlerde bulundu. Ahlat, Avnik, Tiflis, Şeki gibi yerleşim yerlerine akınlar yaptı. 1394 yılında Kuzey Azerbaycan’da Şeki bölgesinde bulunurken, Toktamış’ın Şirvan Bölgesini yağmaladığı haberini alınca Toktamış üzerine yürümeye karar verdi. Bu arada şüphe uyandırmamak için Toktamış’a elçiler de yolladı. Toktamış ise etrafındaki beylerin etkisi ile Timur’un elçilerine ağır ifadeler içeren bir mektupla karşılık verdi. İki ordu Terek Irmağı kıyısında 14 Nisan 1395 günü karşı karşıya geldiler. Toktamış’ın ordusu yenildi ama Toktamış yakalanamadı. Timur, Toktamış’ın yeniden toparlanmasını önlemek için Özü ırmağı tarafına gitti ve Toktamış’a yardım eden kabileleri yağmaladı ve onları Balkanlar’a doğru sürdü. Daha sonra Moskova yakınlarına kadar giderek çevreyi yağmaladı. Ayrıca Azak şehrine giderek o bölgeyi de yağmaladı. Kış geldiğinde Ejderhan ve Berke Saray şehirlerini ele geçirmiş ve yakmıştır⁴¹. Timur, Toktamış’ı ele geçirememiş ancak onun gücünün kaynağı olan Altınordu şehirlerini tahrip etmiş ve ticaret hayatını duraksatmıştır.⁴²

Altınordu ülkesi tamamen yıkılmıştı ve ekonomik olarak zarar görmüştü. Bir daha Kıpçak İmparatorluğu tam olarak toparlamadı. Ayrıca Uzak Doğu ve Avrupa arasındaki ticaretin

³⁹ Aka, *Timurlular Devleti*, 2010, s. 33.

⁴⁰ Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular, 1360-1506*, 2015, s. 61.

⁴¹ Aka, *Mirza Şâhruh ve Zamani*, 1994, s. 19.

⁴² Hayrunnisa, Alan, “Timur’un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda’nın Yıkılması Meselesi”, *Bilgi* 2003, s. 139.

önemli noktaları zarar gördü. Timur, ülkenin ekonomisini yıkmak suretiyle kendisi için tehlike olmaktan çıkarmayı amaçlamış olabilir.⁴³

Bu seferden sonra Timur, 1396 sonbaharında Semerkand'a döndü. Semerkand'a döndüğünde şehrin imarı ve Bağ-ı Şimâl diye bilinen köşkün inşasını emretti. Semerkand'ı dünyanın en büyük şehri haline getirmek isteyen Timur, inşaat işlerini bizzat kontrol ediyordu.⁴⁴

5. Hindistan Seferi: 1397-98 yıllarında Timur, Hindistan seferine çıktı. Hindistan seferi görünüşte kâfirlere karşı düzenlenen bir savaştı. Andra vilayetinde halk, kâfirlerin kendilerinden haraç istedikleri ile ilgili şikâyetle bulundular. Bir başka açıdan bakıldığında, Hindistan seferinin ticaret yollarını kontrol etmekle ilgili olduğu da düşünülebilir.⁴⁵ Aslında seferden önce Timur, Hoten ve Çin taraflarına bir sefer yapmayı planlamıştı. Ancak sonradan fikir değiştirip Hindistan'a yöneldi. Bu kararın, daha sonraki seferlere kaynak sağlamak amacı ile de ilişkili olması da mümkündür. O sırada Delhi bölgesi hâkimi Tuğluk Hükümdarı II. Mahmud Nasırüddin'di. Timur, Mahmud Han ile savaştı ve onu yendi. Timur, Delhi'de büyük bir katliam ve yağma yaptı. Çevredeki bölgeleri ele geçirdi. Bolca ganimet ve filler ile beraber 1399 yılı Nisan ayında Semerkand'a geri döndü.⁴⁶

⁴³ Roemer, a.g.e.,1986, s.73.

⁴⁴ Aka, *Mirza Şâhruh ve Zamanı*, 1994, s. 19

⁴⁵ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular, 1360-1506*, 2015, s.63.

⁴⁶ Aka, *Timurlular Devleti*, 2010, s. 38.

Resim 3, Timur'un Aralık 1398'de Delhi'yi ele geçirmesinin ardından yapılan kutlamayı tasvir eden bir minyatür, 1436 tarihli Zafarnâme, Thomas Lentz, Glenn D. Lowry, a.g.e., 1989, s. 105.

6. Yedi Yıllık Sefer: Timur, Hindistan dönüşü hastalanmıştı. Ancak iyileşir iyileşmez yeni bir seferin hazırlığına başladı. Bu, Eylül 1399'da başlayan ve yedi yıllık sefer olarak bilinen batı yönünde bir ilerlemeydi.⁴⁷ Timur'un daha önceki beş yıllık seferi sırasında Kadı Burhaneddin, Timur'a karşı bir ittifak oluşturmaya çalışmıştı. Böylece Yıldırım Bayezid, Kadı Burhâneddin ve Memlük Sultanı Berkuk arasında bir ittifak oluşmuştu. Timur, özellikle Kadı Burhâneddin'in gücünden çekindiği için o dönemde Anadolu'da ilerleyemeyeceğini düşünüyordu. Ayrıca Memlük hükümdarı Berkuk'da güçlü bir yönetici idi.⁴⁸ Ancak 1398 yılında Kadı Burhâneddin, 1399'da da Berkuk öldü. Bu

⁴⁷ Roemer, a.g.e.,1986, s.74.

⁴⁸ Yaşar, Yücel, *Timur'un Ortadoğu - Anadolu seferleri ve Sonuçları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 33.

dönemde Yıldırım Bayezid Anadolu'da birliğı sağlamak için fetihlerde bulunmuş ve başarılı olmuştu. Ancak müttefikleri hayatta olmadığından Timur'a karşı yalnız kalmıştı.⁴⁹

Timur ile Yıldırım Bayezid'in arasında bazı sorunlar vardı. Bunlardan biri Erzincan Emiri Taharten ile ilgili idi. Taharten, daha önceki Ön Asya Seferi sırasında Timur'a bağlılığını bildirmişti. Yıldırım Bayezid ise 1399 yılında Malatya'dan başlayarak Kâhta, Divriğı, Besni, Darende kalelerini fethetmişti. Böylece sıra Erzincan ve Erzurum'a gelmişti. Yıldırım Bayezid, Taharten'den kendisine itaat etmesini istemiş, o da durumu Timur'a bildirerek şikâyetçi olmuştu. Ayrıca Yıldırım Bayezid'in topraklarını aldığı Anadolu Beyleri, Karamanoğulları, Germiyanoglu, Menteşoglu, Aydınoğlu, Saruhanoglu ve İsfendiyaroglu'da Timur'a şikâyetle bulundular.⁵⁰

⁴⁹ Aka, *Timurlular Devleti*, 2010 s. 40.

⁵⁰ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular, 1360-1506*, 2015 s.67.

Ankara Savaşı: Timur 1402 yılında kış dönemini Karabağ'da geçirdi. Bu sırada Çin İmparatoru'nun ölüm haberini aldı. Çin'de karışıklıklar çıkmıştı. Timur, Anadolu'dan tam bir netice alarak geri dönmek ve sonra Çin üzerine sefer yapmak istiyordu.⁵² Bayezid ise, 1389'da başlayan saltanatı süresince, hem Anadolu birliğini sağlamak yönünde hem de Balkanlar'da yapılan seferlerde başarılı olmuştu. Ancak daha da ilerlemesi için Timur tehlikesinden kurtulmak zorundaydı çünkü Timur'un tüm dünyaya hükmetme arzusunda olduğu bilinen bir gerçektir. O sırada Kadı Burhâneddin'in ölmüş olması, Memlük Devleti'nin başında çocuk yaştaki Sultan Ferec'in olması ve Anadolu'da henüz Osmanlı birliğinin yerleşmemiş olması Timur'u Yıldırım Bayezid karşısında avantajlı bir duruma getirmişti, Timur bu fırsatı kaçırmak istememişti.⁵³

Timur'un çevresindeki bazı devlet adamları bu savaşın İslam Dünyası bakımından hayırlı olmayacağı yönünde Timur'u uyarmışlardı. Saygı duyduğu bir kişi olduğu için Şemseddin El Mâlikî'yi aracı yaptılar. Timur'un da savaşla ilgili tereddütleri vardı bu yüzden bir de yıldız ilmini bilen bir kişiye danışmak istedi. Mevlana Abdullah-ı Lisân adındaki üstadla danıştı. O da yıldız ilmine göre Yıldırım Bayezid'in kesin yenilgiye uğrayacağı ile ilgili bir yorum yaptı. Timur'un artık hiç şüphesi kalmadı ve savaş hazırlıkları yapılmasını emretti ve Anadolu'ya geldi.⁵⁴

Bayezid, Timur ile Fırat nehrinin kaynağına yakın bir bölgede karşılaşmak istemiş ancak Timur ustaca manevralar ile onu kendisi için uygun olan bir alana çekmiştir. İki ordu 28 Temmuz 1402'de Ankara yakınlarındaki Çubuk Ovasında karşılaştı. Timur ordusuyla birlikte birkaç gün önceden savaş meydanına gelmiş ve Osmanlı ordusunun su kaynaklarına ulaşmasını engellemişti. İki ordu karşılaştığında Osmanlı ordusu yorgun ve susuz, Çağatay ordusu ise dinlenmiş durumda idi. Başlangıçta iki ordu başa baş mücadele ediyordu ancak Tatarlar ve Anadolu Beylikleri askerleri savaş sırasında saf değiştiren Osmanlı ordusu bozuldu. Yine de Yıldırım Bayezid, Yeniçeriler ile birlikte gayretle

⁵² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1995 s. 307.

⁵³ Yücel, a.g.e.,1989, s. 62.

⁵⁴ Şerefeddin Ali Yezdi, a.g.e., s. 384.

savaşa devam etti. Sonunda Yeniçeriler Çağataylılar tarafından dağıtıldı. Sultan da atından düştü ve esir edildi.⁵⁵

Yıldırım Bayezid sekiz ay Timur'un esareti altında kaldıktan sonra 8 Mart 1403'de üzüntüsünden vefat etmiştir. Bayezid'in ölümünün en önemli sebeplerinden biri olarak, Timur'un kendisini Semerkand'a kadar götürceğini ve orada zaferinin bir nişanesi olarak teşhir edeceğini düşünmesi gösterilebilir.⁵⁶

Ankara savaşından sonra Timur, Anadolu'da ilerlemeye devam etti, kumandanlarını göndererek Marmara, Ege ve Akdeniz'e seferler yaptı. Bursa ve Yenişehir yağmalandı. Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi, Bursa'dan hazinenin bir kısmını alarak kaçmayı başarmıştı. Ancak geri kalan hazine Timur ordusunun eline geçti.⁵⁷ Timur bundan sonra İzmir'e yönelmiş orada Türklerin elinden çıkmış olan bazı kaleleri almış ve İzmir'in yönetimini Aydınoğulları'na bırakmıştır.

Bu savaş sonucunda Osmanlıların sağlamış olduğu Anadolu siyasi birliği bozuldu. Karamanoğulları ve diğer Anadolu beylikleri yeniden bağımsız oldular. Bizans, Osmanlı tehdidinden uzunca bir süre kurtulmuş oldu. Bizans İmparatorluğu'nun ömrü elli yıl kadar uzadı. Osmanlı Devleti şehzadeler arasındaki mücadeleler nedeniyle Fetret Devri'ne girdi.⁵⁸

Timur, Anadolu'dan giderken, burada yerleşmiş bulunan otuz bin çadır Kara Tatar'ı ordusu ile birlikte zorunlu olarak Mâverâünnehir'e doğru götürmüştür. Aslında bu Tatarlar Anadolu'dan gitmek istemiyorlardı çünkü burada doğmuş ve büyümüşlerdi, ayrıca rahat bir hayat yaşıyorlardı. Ancak Timur kararında ısrar etti ve kaçmak isteyenleri

⁵⁵ Roemer, a.g.e.,1986, s.78.

⁵⁶ Köprülü, Yıldırım Bayezid'in Esareti ve İntiharı Hakkında, *Belleten* , Nisan, 1937, s.603.

⁵⁷ Hüseyin Salman "Ankara Savaşı'ndan Sonra Timur'un Batı Anadolu'daki Faaliyetleri." *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*. İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2007, s.179-182.

⁵⁸ Hayrunnisa Alan, *Avrasya'nın Sekiz Asrı*, Çengizogulları, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016, s. 188.

ağır bir biçimde cezalandırdı. Timur, Anadolu'dan ayrılınca Gürcistan'da fetihlerde bulunmuş daha sonra da 1404 yılı Temmuz ayında Semerkand'a varmıştır.⁵⁹

Timur, Semerkand'da bulunduğu sırada Çin, İspanya, Moğol, Deşt-i Kıpçak ve Mısır'dan gelen elçileri kabul etti. İspanyol Elçisi Clavijo'nun yazılarından Timur'un Çin elçisine pek iyi davranmadığı anlaşılmaktadır. Daha sonra Çin seferi için hazırlıklara başladı ve iki yüz bin kişilik süvari ve piyade topladı.⁶⁰

Esasen Timur daha Hint seferinden önce Çin'e karşı sefer yapmayı planlıyordu. O sırada torunu Muhammed Sultan'ı askerleri ile beraber Moğolistan tarafına göndermiş ve orada ziraat ve bayındırlık faaliyetleri yapmasını ve bölgeyi canlandırmasını istemişti. Daha sonra Çin İmparatoru Tonguz Han ölünce de bu amacını gerçekleştirmek amacı ile 27 Kasım 1404 günü Semerkand'dan Aksulat'a doğru yola çıktı.⁶¹

Aksulat'ta bir müddet kalarak şehzadelerini Moğollar üzerine gönderdi, kendisi de ordusu ile birlikte Çin sınırındaki Otrar şehrine doğru yola çıktı. 11 Şubat 1405 günü Otrar'da rahatsızlandı ve ateşi yükseldi. Durumu gittikçe ağırlaştı. Timur, ölümünün yaklaştığını hissetmiş ve ilk olarak yaptığı tüm kötülüklere tövbe etmiş ve kendini ölüme hazırlamaya çalışmıştır. Timur'un doktoru Mevlana Fazlullah Tebrîzî idi ve devamlı onun başında bulunarak tedavi etmeye gayret etti.⁶²

⁵⁹ Aka, *Mirza Şâhruh ve Zamanı* ,1994, s.27.

⁶⁰ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular, 1360-1506*, 2015 s.82.

⁶¹ İsmail Aka, *Mirza Şâhruh ve Zamanı* ,1994, s.29.

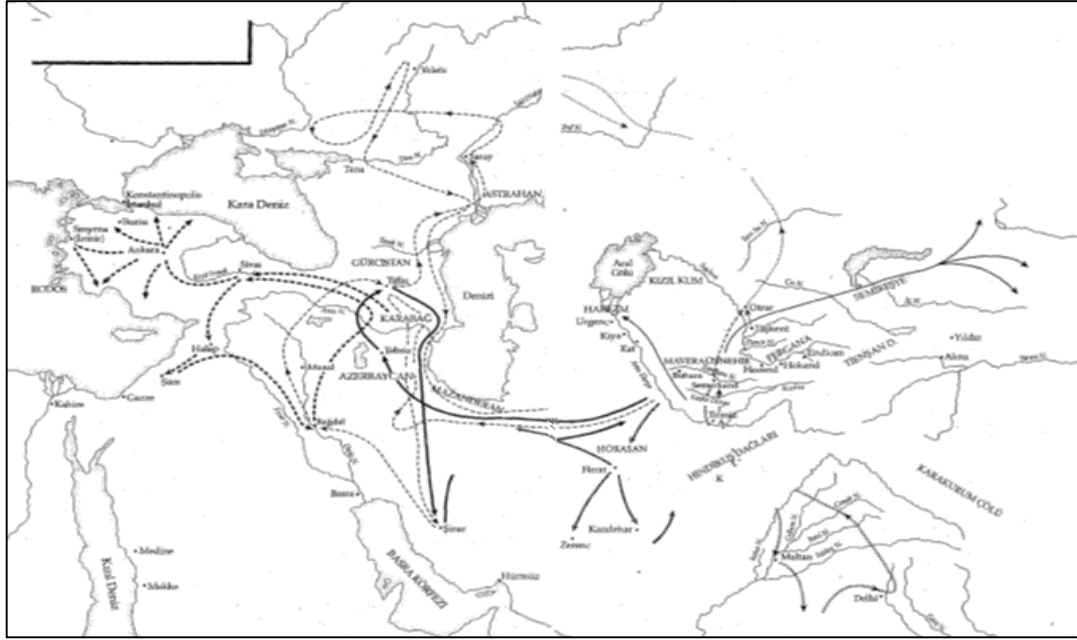
⁶² Tanju Oral Seyhan, "Timur'un ölümü Cenaze Merasimi ve Vasiyeti." *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*. İstanbul , Doğu Kütüphanesi, 2007, s.66.

Resim 5, 16. yüzyıl tarihli bir Zafernâme'den minyatür. www.harvardartmuseum.org ,Manuscripts 16.yy

Rahatsızlığı iyice artınca, hanımları, Emir Şeyh Nureddin ile Emir Şah Melik yanında olduğu bir anda, Cihangir'in oğlu Pir Muhammed'i kendisine veliaht tayin ettiğini belirtti ve bu konuda onlardan söz aldı.⁶³ Kendisinin arkasından ağlamamaları dua etmelerini ve devlet işlerini aksatmamalarını vasiyet etti. Daha sonra Timur'un hastalığı şiddetlendi. Hâfızlar Kuran-ı Kerim okumaya devam ettiler. 18 Şubat 1405 akşamüzeri de vefat etti.⁶⁴

Emir Timur, otuz altı yıl süren saltanatı süresince Mâverâünnehir, Harezm, Moğolistan, İran, Mezopotamya, Ermenistan, Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu kapsayan bir imparatorluk kurdu, Kuzey Hindistan'ı kontrol altına aldı. Timur öldüğü zaman Sir-Derya üzerindeki Otrar'da, kış ortasında hazır bekleyen dev bir ordusu vardı. Onu çok sevdiği başkenti Semerkand'a defnettiler.⁶⁵

Harita 2, Timur'un Seferleri, Justin Marozzi, Hülya Kocaoluk, *Timurleng İslam'ın Kılıcı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2005, s.14-15

⁶³ Aka, *Timurlular Devleti*, 2010, s. 49.

⁶⁴ Şerefeddin Ali Yezdî, a.g.e., 2019 s.451.

⁶⁵ Jean Paul Roux, a.g.e., 2002, s. 309.

1.4. Timur Hakkında Genel bir Değerlendirme:

Timur'un kişisel özellikleri hakkında bilgi veren pek çok kaynak vardır. İbn Arabşah ve Clavijo onu görmüş ve tarif etmişlerdir. Timur, uzunca boylu, güçlü yapılı, beyaz tenliydi. Uzun sakallı, sağ kolu felçli ve sağ bacağı topaldı. 1941 yılında Mihail Gerasimov tarafından mezarı açıldığında bulunan iskelet incelendiğinde, Arap tarihçinin tasvirine uyduğu görülmüştür. Geniş omuzlu, atletik bir yapıya sahip ve oval yüzlü olduğu belirlenmiş, ayrıca sağ kol kemiğinde ve diz kapağında deformasyon olduğu da tespit edilmiştir.⁶⁶

İbn Arabşah'ın tasvirine göre Timur'un sesi gürdü, ölümden korkmaz, şakacılık ve yalandan hoşlanmazdı. Hoşuna gitmese de doğruyu söylemeyi severdi. Timur'un mühründe “rasti-rusti” – adalet kuvvettir yazıyordu. Atlara ve paralara da bu damga vurulurdu. Timur son derece doğru görüşlü, zeki ve az görülür derecede şanslı bir insandı. Büyüklük ona yakışıyordu. Başına bir musibet bile gelse doğru söylerdi. Biri bir söz söylediğinde bakış ve ifadesine bakarak doğruluk durumunu tahmin ederdi. Kötü niyetli kişilerin hilesi gözünden kaçmazdı.⁶⁷

Timur, Arapça bilmiyordu, Farsça, Türkçe ve Moğolca'yı günlük hayata yetecek kadar bilirdi. Cengiz Han yasalarına sıkı sıkıya bağlı idi. Âlimlere saygı duyar ve çevresinde seyyid ve şerifler olurdu. Âlim ve fazıllara saygı gösterir, izzet ve ikramda bulunurdu. Ancak kendi heybetini göstermeyi de ihmal etmezdi. Onlarla himmet ve gazapla karışık biçimde çeşitli konuları tartışırdu.⁶⁸ Timur, en küçük bir hatayı bile affetmezdi. Şaka ve eğlenceden fazla hoşlanmaz, uzak veya yakın olsun insanlara karşı ciddi davranırdı.⁶⁹

İran ve Turan bölgesinin âlimleri ile görüşen Timur, onlara pek çok dini konularda sorular soruyor, onlar da uygun ve açıklayıcı cevaplar veriyordu. Bu sırada Timur onlara “Eski

⁶⁶ Hayrunnisa Alan, “Emir Timur'un Şahsiyeti ve Hükümdar Kişiliği” , *1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur) Bildiri Kitabı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.53

⁶⁷ İbn Arabşah, *Acâib 'ul-Makdûr*, çeviren, Ahsen Batur, Selenge Yayınları, 2012, s. 425,426.

⁶⁸ İbn Arabşah, a.g.e., s. 431

⁶⁹ Musa Şâmîl Yüksel, “Çağdaş Arap Tarihçilerine Göre Timur Tasviri”. *İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, s.83.

ulemâ, hükümdarları irşâd ederlerdi, siz neden beni irşâd etmiyor, bana lâzım ve vâcib olan şeyleri söylemiyorsunuz” dedi. Onun bu ısrarı üzerine âlimler ülke genelinde olan olaylarla ilgili olumlu ya da olumsuz haberleri iletiler. Timur’da gerekli tedbirleri aldı, haksızlıkların önlenmesi amacıyla ülkenin değişik bölgelerine güvenilir kişiler gönderdi⁷⁰.

Timur, gençlik yıllarından itibaren mutasavvıflara ilgi ve saygı göstermiştir. Özellikle babasının dostu olan Şemseddin Külâl, Şemseddin Külâl’in şeyhi olan Emir Külâl (ö.1370) ve Seyyid Cemâleddin Bereke (ö.1404) , Timur’un hayatı boyunca değer verdiği kişilerdi. Şemseddin Külâl vefat edince onu babası Taragay’ın yanına defnettirmiş ve mezarlarının üzerine türbe yaptırmıştır. Seyyid Bereke vefat ettikten bir süre sonra onun kabrini de Semerkand’da yaptırdığı türbeye naklettirmiş ve kendisi öldüğü zaman da Seyyid Bereke’nin ayak ucuna defnedilmeyi vasiyet etmiştir.⁷¹

Ehl-i Beyt’e ve seyyidlere karşı büyük bir sevgi ve saygı besleyen Timur’un dini tartışmalarda Hz. Ali taraftarı ifadeler kullanması nedeni ile bazı Arap tarihçileri kendisini Şii olarak göstermeye çalışmışlardır. Ancak Timur’un günlük hayatına, izlediği siyasete bakıldığında tamamen Sünni İslâm inancına uygun olduğu görülmektedir. 1392 yılında Seyyid Kemaleddin ve Seyyid Râziyüddin’i Şii inancına sahip oldukları için azarlamış ve Ehl-i Sünnet inancını kabul etmeleri için nasihat vermiştir. Ayrıca ibadet ve nikâh gibi dini konularda da Hanefî mezhebinin gelenek ve göreneklerine uygun davranmıştır.⁷²

Ulemâya karşı saygılı olan Timur, kendi otoritesini sarsacak bir durum olduğunda son derece otoriter davranmaktan da vazgeçmemiştir. Dinî ve sosyal karışıklığa yol açabilecek durumlarda tavrını koymuştur. Hurûfilik tarikatının kurucusu Fazlullah Hurûfî’nin fikirlerine ilgi göstermemiş, Semerkand âlimlerine danışarak onun idam edilmesine karar vermiş ve bu karar 1394 yılında uygulanmıştır.⁷³

⁷⁰ Nizâmeddin-i Şâmî 1987, a.g.e.,s. 342.

⁷¹ Yüksel, Musa Şâmil, *Timurlularda Din- Devlet İlişkisi* , Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009, s.96-99

⁷² Yüksel, a.g.e. , 2009, s.22-23

⁷³ İsmail, Çiftçioğlu “Timur’un Fethettiği Ülkelerden Maverâünnehir’e Topladığı Bazı Âlimler” *Ekev Akademi Dergisi*, Güz 2008, s. 310.

Timur'un askeri dehası olağanüstüydü. Zafer, strateji ve taktikleri dünya tarihinde görülmemiş özelliktedir. Ayrıca sadece teslim olanlara yaşama şansı veren ürkütücü bir komutandı. Timur'un askeri ve siyasi gücü Moğol ve göçebe geleneklerinin başarılı bir örneği olarak görülebilir. Ancak doğuştan getirdiği üstün kişisel yetenekleri de hesaba katılmalıdır.⁷⁴

Timur, askeri gücün yanında kendine avantaj sağlayacak her imkânı değerlendirirdi. Diplomatik alanda da son derece etkin bir liderdi. Düşmanlarının zayıf noktalarını bilir ve bunları da kendi lehine çevirmeyi ihmal etmezdi. Düşmanların arasına gönderdiği adamları ile zafer için gerekli hamleyi yapar, savaş meydanında da bu çabaların karşılığını zafer olarak alırdı.⁷⁵

Hindistan seferi sırasında uyguladığı taktik son derece şaşırtıcıdır. Delhi şehri üzerine yürüdüğü zaman vezir Mallu ordusu ve filleri ile onu karşılamaya çıktı. Fillerin hortumlarına kılıçlar takılmış ve boyunlarına çanlar asılmıştı. Böylece Çağatay ordusunun atlarını korkutmak istemişti. Ancak Timur önceden tedbirini almıştı. Fillerin geçeceği yerlere demir dikenler döşetmiş ve develerin sırtlarına kamış bağlatmıştı. Savaş sırasında develerin sırtındaki kamışları ateşe verdiler. Korkuyla kaçan develer fillere doğru hızla ilerledi. Fillerde hem bu korku ile hem de dikenlerin verdiği acıyla geri kaçarken Hint ordusunu ezdiler. Böylece Timur'un Hint ordusunu yenmesi kolaylaştı.⁷⁶

Timur son derece uzak görüşlü ve tedbirli bir hükümdardı. Her yere casuslar ve muhbirler gönderirdi. Bu casuslar birbirinden çok farklı kişilerdi. Kimisi tüccar, kimisi pehlivan, öğrenci, gezgin veya satıcı olabiliyordu. Bu insanlar bulundukları ülkelerdeki yollar, şehir ve köy isimleri, yöneticiler, zengin ve ileri gelen insanlar ve halkın durumu ile ilgili pek çok bilgi toplarlardı ve Timur'a bildirirlerdi. Timur bu bilgileri değerlendirir, adımlarını bu

⁷⁴ Roemer, a.g.e.,1986, s. 86.

⁷⁵ Edgar, Knobloch, *Monuments of Central Asia*. London: I.B Tauris Publishers, 2001, s. 41.

⁷⁶ İbnTagrıberdi, *En- Nücumuz Zahire*, çeviren.Ahsen Batur. İstanbul : Selenge Yayınları, 2013, s. 352.

bilgilere göre atardı. Böylece fethettiği şehirlerde, ileri gelen kişilerle sohbet ettiğinde bilgisi ile insanları hayrete düşürürdü.⁷⁷

Timur, seferlerinin, söylediklerinin ve başından geçen olayların yazıya geçirilmesini emretmiştir. Bu kayıtların tutulması sırasında gerçeğe uygun davranılmasını ve abartıya asla kaçılmamasını isterdi. Ayrıca yazılan eserlerin herkes tarafından anlaşılacak bir dilde yazılmasını özellikle istemiştir. Gıyâseddin Ali Yezdî , “ Ruznâme-i Gazavât-ı Hindustan” adlı eseri Timur’un isteği üzerine yazmıştır. ⁷⁸ Ancak Timur, eserin dilini yeterince sade bulmadığı için kendisi 1402 yılında Karabağ’da bulunduğu sırada Nizâmeddin-i Şamî’den fetihlerinin kaleme alınmasını istemiştir. Bu şekilde ünlü Zafernâme adlı eser meydana gelmiştir.⁷⁹

Timur eser yazdırmakla kalmamış her fırsatta alimler ile görüşmüş, onları huzurunda toplamıştır. Ünlü bilgin İbn Haldûn da bu bağlamda Timur ile bizzat görüşen ünlü simalardan birisidir. 1400 yılında Timur’un Şam’ı ele geçirdiği sırada İbn Haldûn orada bulunuyordu. Diğer yargıçlar ve fakihler Timur’dan eman istemiş ve istekleri kabul edilmişti. Timur bu ileri gelen kişileri iyi karşılamış eman yazılarını vermiştir. Bu sırada Timur, İbn Haldûn’un kentte olup olmadığını sormuştur. İbn Haldûn’da görüşmek üzere Timur’un yanına gitmiştir. Timur ona Mağrib ülkesi ile ilgili pek çok soru sormuş ayrıca daha fazla bilgi istediği için, İbn Haldûn’dan ayrıntılı, yazılı bir tasvir istemiştir ve o da bu yazıyı hazırlayarak kendisine sunmuştur. Timur, ünlü tarihçiye değer vermiş ve onun isteklerini yerine getirmiştir. İbn Haldûn da ona hediyeler sunmuş , Timur bu hediyeler içindeki Mushaf’ı görünce ayağa kalkmış ve başı üstüne koymuş, hediyeleri memnuniyetle kabul etmiştir. İbn Haldûn, Timur’u çok uyanık, çok zeki ve tartışmacı bir kişi olarak tanımlamıştır.⁸⁰

⁷⁷ İbnArabşah, a.g.e., 2012, s. 433.

⁷⁸ Sinan Eren, *Tarihçi Gıyaseddin Ali Yezdî’nin Saadetname’si (Metin Tercümesi ve Değerlendirme)* , İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.

⁷⁹ Yüksel, a.g.e., 2001, s. 90-92.

⁸⁰ İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, hazırlayan: Vecdi Akyüz, İstanbul : Dergah yayınları, 2017, s. 245-256.

İbn Haldûn'un dikkatini çeken bu kişilik özellikleri ile ilgili bilgileri başka kaynaklarda da görebiliyoruz. Timur'un yöneticilik vasfının daha küçük yaşlarında kendini gösterdiğine dair bir anlatı, Timurlu dönemi biyografi yazarının önemli bir ismi olan Devletşah'ın eserinde karşımıza çıkar. Devletşah Tezkire'sindeki bu rivayete göre, Timur çocukken babası ile birlikte zengin bir akrabasının evine ziyarete gitmişti. Bu kişinin evinde yetmiş kadar Türk ve Hindu köle vardı. Adam Timur'un babası ile dertleşti ve servet sahibi olmasına rağmen bunu idare edememekten, evlatlarının da yeteneksiz olduğundan şikâyet etti. Timur bu sırada söze karıştı, " Malını çocuklarına taksim et ve onları kendi hallerine bırak. Türk köleleri Hintliler üzerine yönetici yap. Her üç köleyi daha akıllı bir kölenin idaresine ver. Ve bu köleleri de birbirinin hafiyesi yap" diyerek fikrini belirtti. Bu sözler diğer insanlar üzerinde ilgi ve hayranlık uyandırdı, onun yönetim konusunda var olan yeteneği genç yaşlarından itibaren dikkati çekiyordu.⁸¹

Timur'un hanımları ile ilgili farklı kaynaklarda bilgiler mevcuttur. ⁸² İbn Arabşah, Timur'un dört hanımından bahsetmektedir. Saray Mülk Hanım onların en önde geleniydi. Tükel Hanım'da en güzeliydi. Ayrıca Nahşeb emiri Emir Musa'nın kızı Tuman Hanım ve Çolpan Hanım da eşleri arasındadır. Çolpan Hanım, hakkındaki dedikodular nedeniyle Timur tarafından öldürülmüştür.⁸³

Timur ve ailesinin hayatı ile ilgili en ayrıntılı bilgileri İspanyol Elçi Clavijo'dan almaktayız. 1404 yılında Semerkand'a gelen Clavijo, diğer elçiler ile birlikte kendileri için verilen ziyafetlere katılmış ve Timur ve hanımları ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Clavijo, Timur'un yanında bulunan hanımlardan sekiz tanesinin kendi eşlerinden olduğunu ve diğerlerinin de aileden prensesler olduğunu kaydetmiştir.⁸⁴

Timur'un eşleri ve özellikle de Büyük Hanım - Saray Mülk Hanım ile ilgili bilgiler son derece ayrıntılı olarak verilmiştir. Clavijo, Büyük Hanım'ın altın işlemeli kırmızı ipek bir

⁸¹ Lugal, *Devletşah Tezkiresi*. İstanbul, 1977, s. 388.

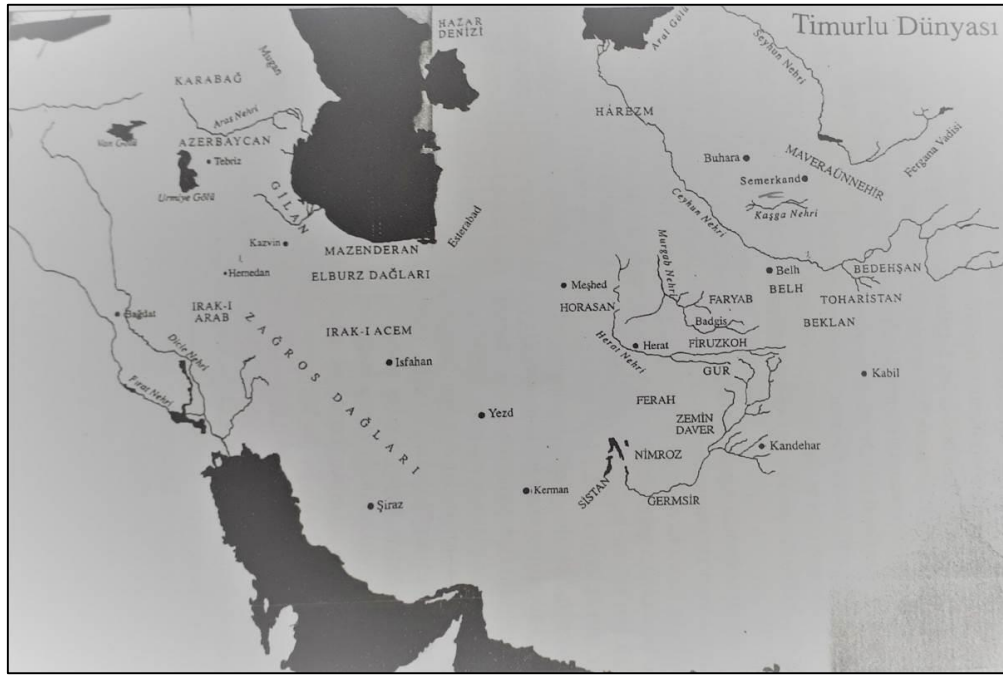
⁸² Bu konuda bkz. Nazmiye Togan, "Temür Zamanında Aristokrat Türk Kadını", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt V/1-4, 1973, İstanbul, 1973 s.3-14

⁸³ İbnArabşah, a.g.e., 2012, s. 442.

⁸⁴ Ruy Gonzales Clavijo, Guy Le Strange, *Embassy To Tamerlane*. London, Geroge Routledge and Sons, 1928, s.260.

elbise giydiğini ve uzun olan eteklerini tutmak için on beş kişinin yardımcı olduğunu kaydetmiştir. Büyük Hanım'ın son derece süslü bir başlığı, gösterişli mücevherleri vardı ve siyah saçları omuzlarından aşağı dökülüyordu. Yüzüne güneşten korunmak amacı ile kalın ve beyaz bir kozmetik madde sürülmüştü, ayrıca güneşe karşı şemsiye ile de korunuyordu. Büyük Hanım, davet sırasında Timur'un yanında oturmuş, diğer hanımlar da ondan daha geride yine süslü ve gösterişli giysileri ile yer almışlardı.⁸⁵

Bütün bu betimlemelerin dışında Timur'un eşleri, çocukları ve soyundan gelenlerin isimleri Timurlu sarayında hazırlanan Muiz'ül -Ensâb isimli şecerede kayıt altına alınmıştır.⁸⁶

Harita 3, Timurlu Dünyası, Alan, *Timurlular, Bozkırdan Cennet Bahçesine*, 2015, s.27

⁸⁵ Ruy Gonzales Clavijo, Guy Le Strange a.g.e., s.259.

⁸⁶ Bkz. Hayrünnisa Alan, “Muiz’ül Ensâb’ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri”, *Belleten Dergisi*, No:282, Ankara 2014, s. 527-548.

2. TİMUR DÖNEMİNDE KÜLTÜREL FAALİYETLER:

Orta Asya, tarih boyunca farklı kültürlerin ve etnik gurupların şekillendirdiği bir kültürel ve siyasi ortama sahip olmuştur. Bu bölgedeki Semerkand, Buhara, Merv, Ürgenç gibi şehirlerde buluna sayısız abideler ve harabeler de bu kültürel çeşitliliği açıkça göstermektedir. Moğol istilasını sırasında çöküşe geçen Mâverâünnehir bölgesi, Timur ve haleflerinin hâkimiyeti altında verimli bir dönem geçirmiştir.⁸⁷

Timur Devleti, farklı kültürel bileşenlere sahipti. Kültürel açıdan Türk ve Fars, idari bakımdan Moğol ve Türk özellikleri taşıyordu ve aynı zamanda Müslüman idareciler tarafından yönetiliyordu.⁸⁸ Timur, İslam dinine saygı gösterdiği gibi Cengiz yasasını ve geleneklerini de devam ettirmiştir. Bayrak konusunda da Moğollar'ın takipçisiydi. Hükümdarı temsil eden beyaz bayrak ve ordusunda sarı, mor, kırmızı bayraklar da kullanılmıştır. Şehzadelerin, emirlerin, askeri kıtaların ayrı bayrakları vardı, bu bayrakların uçlarında madeni hilaller de mevcuttu. Timur'un ve ailesinin özel şekilli bir damgası vardı. Bu damga üçgen şeklinde yerleştirilmiş üç küçük yuvarlaktan ibaretti.⁸⁹

Timur'un yönetimi temel özellikleri bakımından kendisinden önce ve sonra mevcut olan göçebe idarelere benziyordu. Timur, biri Türk Moğol, diğeri de Arap Fars olmak üzere iki gelişmiş idari sistemi birleştirdi ve kendi şartlarına uyarladı.⁹⁰

Timur, dinamik ve karizmatik bir liderdi. Gökyüzünde nasıl güneş ve ay bir tane ise yeryüzünün de tek hâkimi olmalıdır, düşüncesi Timur'un mutlak hâkimiyet fikrini de açıklamaktadır.⁹¹ Timur bu gücünü başkenti olan Semerkand'ı her yönden geliştirmek için kullandı. Ticari ve kültürel olarak şehrin gelişmesi için her türlü tedbiri aldı. Göçebe kültürden gelen bir liderin ve haleflerinin seçkin ve öncü bir kültür oluşturması dikkate

⁸⁷ Klaus Pander "Timuroğullarının Orta Asya Mimari Sanatına Katkıları". *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt 5. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 355.

⁸⁸ Grousset, a.g.e., 1999, s. 393.

⁸⁹ Köprülü, *İslâm Hukuk ve Türk Tarihi araştırmaları ve Vakıf müessesesi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1983, s.202.

⁹⁰ Manz, a.g.e., 2017, s.197.

⁹¹ Aka, *Timurlular Devleti*, 2010, s. 122.

değer bir olaydır. Bu Türk- Moğol hanedanı kendi Orta Asya kültürlerini İslami İran kurumları ile birleştirdiler ve yeni bir siyasi, kültürel ortam oluşturdular. Kültürel gelişmişlik ve siyasi güç arasındaki ilişkiyi kavrayan Timurlular, İslam tarihinin en yaratıcı saray kültürlerinden birini oluşturdular.⁹²

Timur, Çok geniş bir alanda 40 yıl gibi bir sürede çok sayıda sefer düzenlemiştir. Onun hayatı incelendiğinde daha çok savaşları ve fetihleri öne çıkmaktadır. Ancak Timur ticaret, tarım ve kültürel faaliyetlere de son derece önem vermiştir.⁹³ Savaş sırasında da ardında eser bırakma çabası içinde olmuştur. Timur 1391 yılında Toktamış Han'a karşı sefer yaparken bir anıt yapılmasını emretmiştir. Yazıt, Kazakistan'ın Ulutav bölgesinde 1935 yılında bulunmuştur. Yazıtın başlangıcı Arapça Besmele ve Kuran'ı Kerimden ayetlerle başlamaktadır. Sonrasındaki satırlar Uygur alfabesi ile Doğu Türkçesi ile yazılmıştır. Kitabede “ Turan Sultanı Timur, iki yüz bin kişilik ordu ile Toktamış Han'a karşı sefere çıktı, bu yere vardığı zaman hatıra olarak bu abideyi yaptı. Tanrı nısfet versin inşallah. Tanrı memleket ahalisine rahmet etsin. Ahali bizi dua ile yâd etsin” denilmektedir.⁹⁴

⁹² Thomas W. Lentz, Glenn D. Lowry. *Timur and the Princely Vision*. Los Angeles , Los Angeles County Museum of Art, 1989, s. 13.

⁹³ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular, 1360-1506*, 2015, s. 297.

⁹⁴ Osman Fikri Sertkaya, “Karsakpay Yazıtı” *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*,. İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2007, s. 34.

Resim 6, Timur bahçede bir toplantı sırasında, Timurnâme, Hatifi, 1551
www.harvardartmuseum.org Manuscripts 16.yy

Timur, bilgiye ve öğrenmeye açık bir insandı. Satranç oynamayı sever, âlimlerle iletişim halinde bulunurdu.⁹⁵ Timur döneminde yaşayan fıkıh bilginlerinden biri Mevlana Abdülmelik idi. Müderrislik yapar, satranç ve tavla öğretir ayrıca şiir yazardı. Bir diğeri

⁹⁵ Barthold, a.g.e.,1930, s. 193.

Hâce Abdülevvel'di ve Mâverâünnehir'de riyaset ondaydı. Sonra bu makama Mevlâna İsmüddin b. Abdülmelik geçti.

Hadis âlimlerinden biri Şeyh Şemseddin Muhammed İbn el-Cezvî idi ve Timur tarafından Anadolu'dan getirilmişti. Bir diğer âlim Hâce Muhammed ez-Zahid Buharî'dir. Büyük bir tefsir, hadis âlimi ve hafızdı.⁹⁶

Timur döneminde ayrıca Emir Seyyid Şerif-i Cürcânî, Sadeddin-i Teftâzânî en- Nesevî, Bedreddin Simavî, İbn'ül Cezerî gibi âlim ve mutasavvıflar da yaşamıştır. Dönemin şairleri arasında Bisâtî-i Semerkandî, Hâce İsmet-i Buharî, Mevlana Lütfullah - Nişaburî ve Bâri vardır. Hoca Abdülmelik-i Semerkandî, Emir Timur zamanında Semerkand'ın şeyhülislamı idi. İlim ve fazileti yüksek, saygı gören bir kişi olarak bilinmektedir.⁹⁷

Sadeddîn-i Teftâzânî ve Şerif Cürcânî arasındaki müzakereler İslam dünyasında ilgi uyandırmıştı. Timur, Sadeddîn-i Teftâzânî'ye davetnâme göndermiş ve onu Semerkand'a davet etmişti. Şerif Cürcânî daha çok akılcı görüşleri tercih ediyor, Teftâzânî ise inanç konularında daha muhafazakâr bir çizgide bulunuyordu. Bu tartışmalarda Cürcânî daha başarılı olmuş, Timur'da onu övmüş ve Hazreti Peygamber soyundan gelmiş olması bakımından onu ayrıca desteklemiştir.⁹⁸

Satranç ustaları arasında Muhammed İbn-i Akil el Haymî, Zeynü'l Yezdî vardı. Ancak satranççıların ustası aynı zamanda fıkıh ve hadis bilgini olan Alâeddin et – Tebrizî idi. Timur, Alâeddin'e “Ben nasıl saltanat ve siyasette benzersizsem sen de satrançta emsalsizsin” diyerek iltifat etmiştir.⁹⁹

⁹⁶ İbnArabşah, a.g.e.,2012, s. 444.

⁹⁷ Lugal, a.g.e.,1977, s. 386.

⁹⁸ Çiftçioğlu, a.g.e.,2008, s. 317.

⁹⁹ İbnArabşah, a.g.e.,2012, s. 446.

Timur, fetihleri sırasında ele geçirdiği bilginler ve sanatkârlarla birlikte bazı müzisyenleri de Semerkand'a göndermiştir. Bu dönemde ünlü olan müzisyenler arasında Abdüllâtif Damganlı, Cemâleddin Ahmed Harezmî ve Abdülkâdir -i Merâgî vardı.¹⁰⁰

Hâfız Abdülkâdir -i Merâgî (1360-1435) sadece o döneme değil, tüm Türk Müziğine damgasını vurmuştur. Timur, 1393'de Bağdat'ı fethettiği sırada Merâgî, Celâyirli Ahmet'in yanındaydı. Timur onu da diğer sanatkârlarla beraber Semerkand'a götürdü. Semerkand'da Doğu Türklerinin müziğini inceleme fırsatı buldu. Timur'un nedimi ve baş hanendesi oldu. 1399'da Miranşah'ın sarayından kaçtı. Timur 1401'de yine Bağdat'ı aldı ve Merâgî yine Timur'un eline geçti. Timur onu cezalandırmayı düşündüyse de çok sevdiği için vazgeçmiştir. Şâhruh döneminde Herat'ta bulundu. Aynı zamanda şair ve hattat olarak da tanınmış dâhi bir bestekârdır. Çocukları da Osmanlı sarayında bulunmuş Osmanlı müziğine katkıda bulunmuşlardır.¹⁰¹

Timur ve ailesinin ana dili Türkçe idi. Bu yüzden onların döneminde Türk Dili ve Edebiyatı yükselme göstermiştir.¹⁰² Bu gelişme Karahanlı döneminde başlayan İslam Türk kültürünün bir devamı olarak görülebilir. Timur'un Semerkand'daki nâibi olan ve oğullarını eğiten Emir Seyfeddin Barlas ve Timur'un generallerinden olan Arslan Hoca Barlas o dönemin Türk şairlerindendir. Ayrıca Timur'un torunlarından olan Halil Mirza'da Türkçe şiirler yazıyordu. Bu şiirler Batı Türkistan şivesi ile yazılmıştır. Timur'un seferleri ile ilgili kayıtlar da önce Uyгурca olarak yazılmış daha sonra Farsça'ya çevrilerek bize kadar ulaşmıştır.¹⁰³

Timur döneminde yaşamış olan ünlü şairlerden biri Ahmedî'dir (1334-1413) . Önce Germiyanogulları sonra Yıldırım Bayezid'in yanında bulunmuş, bir süre de Timur'un

¹⁰⁰ Aka, *Timurlular Devleti* 2010, s. 163.

¹⁰¹ Oktay Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Ankara, Türksoy Yayınları 1996, s. 136-137.

¹⁰² Barthold, a.g.e., 1984, s. 71.

¹⁰³ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, 1981, s. 87.

yanında yaşamıştır. Daha sonra yeniden Anadolu'ya dönmüştür. Sekiz bin beyitlik divanı, İskendernâme, Cemşit ve Hurşit adlı eserleri ile ünlüdür.¹⁰⁴

Hâfız-ı Şîrazî, Timur döneminde hayatta idi. Timur, İran'ı fethettiği zaman onu huzuruna çağırttı. Geldiği zaman Timur Hâfız'a yazdığı bir şiirle ilgili bir soru sordu: “Sen, “Eğer o Şirazlı bizim gönlümüzü hoş ederse ben onun yüzündeki bene Semerkand ve Buhara'yı bağışlarım” demişsin. Nasıl olur da o kıymetli şehirleri bir güzelin benine satarsın diye sordu? Hâfız da onun önünde eğildi ve “ Ey Sultanım, işte bu bol keseden cömertlik beni bu hale getirdi” cevabını verdi. Bu latife Timur'un hoşuna gitti, ona iltifatta bulundu.¹⁰⁵

Timur, fethettiği ülkelerde sadece bir istilacı olarak kalmamıştır. Ülkeyi ele geçirdikten sonra gayretli bir biçimde yapıcı faaliyetlerde bulunmuştur. Eski şehirler canlandırılmış, sulama kanalları açılmıştır. Timur tarıma da önem vermiş mümkün olan tüm yerlerde ekim yapılmasını emretmiştir.¹⁰⁶

Timur, göçebe kültürün hâkim olduğu bir bölgede doğmuştu. Hayatı boyunca da şehir duvarlarının dışındaki geniş alanlarda çadırlar kurmaya ve açık alanlarda kutlamalar yapmaya devam etmiştir. Ancak kendine bir başkent seçmeyi ve onu imar etmeyi de ihmal etmemiştir. Tam olarak göçebe bir lider değildi çünkü bir başkenti vardı. Tam olarak yerleşik hayata da geçmemişti çünkü devamlı olarak şehir duvarları içinde yaşamamıştır, bir geçiş sürecini temsil eden bir lider olmuştur.¹⁰⁷ Bu özelliği ile Timur, Mâverâünnehir şehir nüfusu ile Çağataylı göçebeler arasındaki idari bölünmeyi ortadan kaldırmış, şehir ve kır nüfusu arasındaki ayırımı son vermeyi başarmıştır.¹⁰⁸

Yerleşik ve göçebe hayat bakımından değerlendirildiğinde Orta Asya, dünya tarihi içinde özel bir yere sahiptir. Genellikle tarım faaliyetleri geliştiği zaman göçebe yaşam tarzı sona ermektedir. Ancak Orta Asya'da yerleşik hayata geçildikten sonra da göçebe yaşam devam etmiştir. İki kültür beraberce bazen çatışmalar bazen de işbirliği içerisinde

¹⁰⁴ Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, 1996, s. 105.

¹⁰⁵ Lugal, a.g.e.,1977, s. 370.

¹⁰⁶ Barthold, a.g.e.,1997, s. 36.

¹⁰⁷ Monika Gronke, *The Persian Court Between Palace and Tent*, Boston: Brill, 2014, s. 19.

¹⁰⁸ Mustafa. Kafalı, “Timur Maddesi”, s. 25.

yaşamaya devam etmiştir. Timur gibi bölgede hâkimiyet kurmayı başaran liderler binalar inşa etseler bile göçebe yaşamdan tamamen kopmamışlardır.¹⁰⁹

Timur'un çadırları İspanyol elçi Clavijo'nun ilgisini çekmiştir. Timur, köşk ve saraylar yaptırdığı gibi açık alanlarda muhteşem çadırlar da kurdurmuştur. Çadırların etrafındaki alan, ayrıca duvar gibi yüksek bir kumaşla çevrilmişti ve uzaktan kale gibi görünüyordu. Bu bölüm için ayrıca giriş kapısı da tasarlanmıştı, son derece büyük ve yüksek, anlatılması zor derecede gösterişliydi. Çadırların üstünde, uç kısımlarda hilâl figürü vardı. Ayrıca gümüşten yapılmış çok güzel kartal ve şahin figürleri de görülmekteydi. Bu çadırlardan biri Timur'un eşi Büyük Hanım'a diğeri de Küçük Hanım'a aitti. Tüm prensesler için toplamda on bir adet çadır vardı. Oturma yerleri, halı ve minderler ile kaplıydı.¹¹⁰

Timur ve ailesinin yaşam tarzı ile ilgili bilgileri İspanyol elçi Clavijo'nun seyahatnamesinde bulabiliyoruz. Timur ve aile üyelerinin kıyafetlerinin değerli kumaşlardan yapıldığı ve inci, yakut gibi değerli taşlarla süslendiği kaydedilmiştir. Misafirlere özel olarak ziyafetler verilmiş, ayrıca Timur, elçilere altın işlemeli elbiseler hediye etmiştir. İkram için kullanılan tabaklar altın, gümüş ya da porselenden yapılmıştı. Et yemekleri bolca yeniyor, misafirlere de ikram ediliyordu. Davet verildiğinde gelen misafirlere para saçılması âdeti de ilgi çekici bir unsur olarak kaydedilmiştir.¹¹¹

Başarılı geçen savaşları sayesinde Timur, Semerkand ile ilgili planlarını gerçekleştirmek için gerekli maddi güce ve de iş gücüne sahipti. Fethettiği ülkelerden en yetenekli mimarları, yapı ustalarını, ressamı, zanaatkâr ve bilim adamlarını başkentine getirdi. Böylece Türk – İran kültürünün kaynaşması sonucu Orta Asya'da İslam kültürü gelişmiş oldu.¹¹²

Timur döneminde mimari faaliyetler ön plana çıkmıştır. Minyatür ve kitap süslemeciliği gibi sanatlar ise Timur'un halefleri döneminde gelişme göstermiştir. Timur dönemine ait

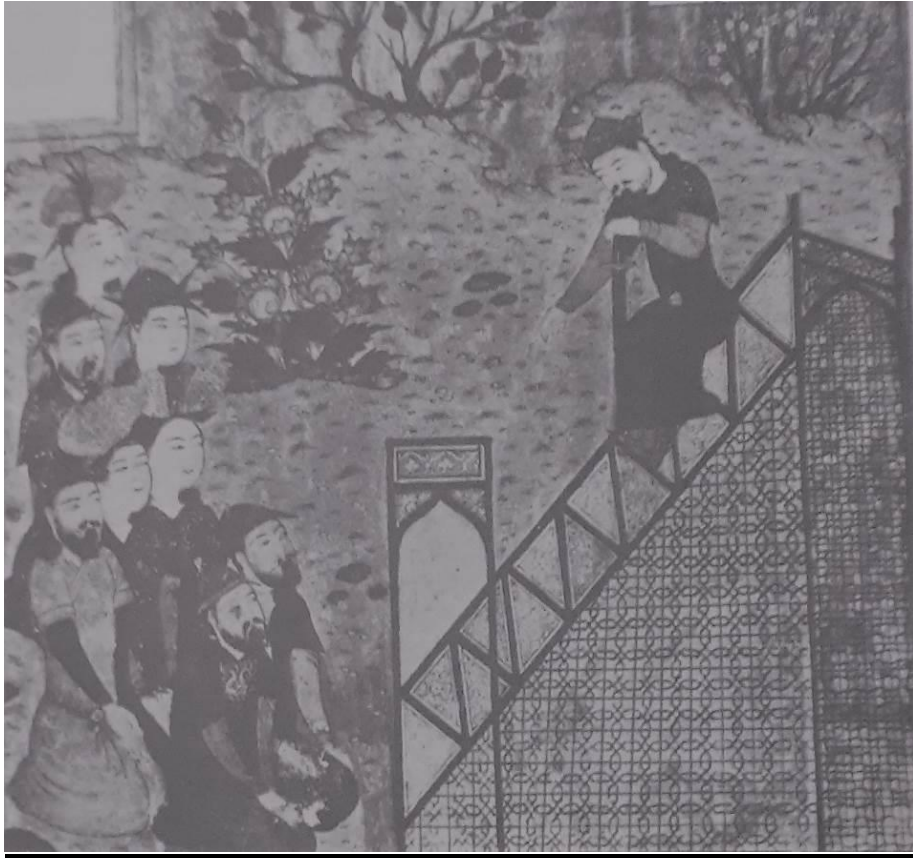
¹⁰⁹ Knobloch, a.g.e.,2001, s. 34.

¹¹⁰ Ruy Gonzales Clavijo, Guy Le Strange, a.g.e.,1928, s.239-242.

¹¹¹ Ruy Gonzales Clavijo, Guy Le Strange, a.g.e.,1928, s.222-233.

¹¹² Pander, a.g.e.,2002, s. 355.

bir tek minyatür mevcuttur. 1397 tarihli minyatür Şehinşahnâme adlı kitaptadır ve Cengiz ile ilgilidir.¹¹³ Timur'un halefleri döneminde Timurlu sanatında yüksek kalitede kitap süsleme ve resim örnekleri ortaya çıkmıştır. Bu gelişme sanatsever Timurlu Sultanlarının öncülüğünde gerçekleşmiştir. Duvar resimleri ve tekstil örnekleri bize ulaşmamıştır ama minyatür örnekleri çok sayıdadır. Süslemelerle bezenmiş kitaplar bugün Doğu ve Batı kütüphanelerinin en değerli eserleri arasında yer almaktadır.¹¹⁴

Resim 7: Cengiz Han'ı Buhara'da vaaz verirken gösteren bir minyatür, Şehinşahnâme, 1397. Ahmed Tebrîzî. Golombek, Lisa Maria Subtelny, a.g.e., 2014, s.7.

¹¹³ Lisa Golombek, Donald Wilbur, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*. Princeton: Princeton University Press, 1988, s. 7.

¹¹⁴ Roemer, a.g.e., 1986, s. 143.

Timur döneminden kalan maden işlemeciliği örnekleri de bugün halen mevcuttur. 1396 - 1397 tarihlerinde yapılan uzun boyunlu bir şamdan Ahmed Yesevî Türbesi için yapılmıştır. Yine aynı türbe için yapılan iki büyük boyutlu su tası da Timur'un emri ile yapılmıştır.¹¹⁵

Resim 8, Timur'un Ahmed Yesevî Türbesi için yaptırdığı, tunç kazan Lentz, Lowry a.g.e., 1989, s.29

Timur bir Müslüman lider ve dinin koruyucusu olarak da kabul görmek istemiştir. Mimari eserler üzerindeki kitabelerde bunu destekler mahiyette yazılmıştır. Büyük ölçekli yapısı, çinilerle gösterişli bir şekilde süslenmiş olması ve başarılı geometrik tasarıma sahip mimari eserler, Timur'un sıra dışı gücünü ve etkinliğini vurgulamışlardır.¹¹⁶

Timurlu yapıları İran mimarisi başlığı altında anılmakla beraber büyüklük ve görünüş açısından onlardan üstündür. Bu devrin mimarisinin başlıca özellikleri binaların yüksekliği, iç mekânların genişliği, göz alıcı yüzey kaplamaları ve renk zenginliğidir. Yapı ve süsleme bakımından üstün bir düzeye ulaşan Timurlu mimarisi Avrupa'da "Timurlu Rönesansı" tabirini ortaya çıkarmıştır.¹¹⁷

¹¹⁵ Lütfiye Göktaş Kaya, "Timurluların İslam Maden Sanatına Katkıları" *Bilig*, Kış 2009,. s. 56.

¹¹⁶ Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e., 1988, s. 2.

¹¹⁷ Aka, *Mirza Şâhruh ve zamanı*, 1994, s. 200. "Timurlu Rönesansı" kavramının ortaya çıkışı ve kullanımı hakkında bkz. Maria Subtelny, "Socioeconomic Bases of Cultural Patronage under the Later Timurids", *International Journal of Middle East Studies*, 20/ 4, (1988), s.479-505.

Sanat ve bilim alanındaki bu gelişmelerin merkezi, Mâverâünnehir ve Horasan'dı. Ancak be gelişmeler tüm İslam dünyasında etkili olmuştur. Timurlular döneminde yetişen âlimler ve sanatçılar Osmanlı, Safevî ve Bâbü devletlerinde de etkisini göstermiştir.¹¹⁸

¹¹⁸ Hayrunnisa Alan, "Timur ve Mirası " *Ölümünün 600. yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007) s. XIV.

3. TİMUR DÖNEMİ İMAR FAALİYETLERİ:

3.1. Timur'un İmar Politikası:

Timur, tarım faaliyetlerine önem vermiş ve gelişmesi için gerekli tedbirleri almıştır. Bu amaçla ele geçirdiği ülkelerin halkından bir kısmını başka bölgelere göç ettirmiş ve o bölgelerde iş gücü ihtiyacını böylece karşılamıştır. Örneğin Anadolu'dan göç ettirilen 30.000 çadır Kara Tatar nüfusu Isık Göl ve Kaşgar bölgelerine yerleştirilmiştir.

Tarım alanlarını geliştirmek amacı ile Timur pek çok kanal açtırmıştır. 1381 yılında Horasan'da bulunan Murgab suyundan kanallar açtırılmıştır. Bu kanal açma işine hanedan üyeleri ve hanımlar da dâhil olmuş, 20 kadar kanala ileri gelen kişilerin isimleri verilmiştir.¹¹⁹

1370'de Semerkand'da tahta geçip bu şehri başkent yaptığında kale ve hisar inşa ettirmiştir. 1380 yılında da doğduğu şehir olan Şehr-i Sebz'de surlar ve bir kasır yaptırmıştır.¹²⁰ Beylekan şehri imar edilerek sulama kanalı açıldı. Beylekan arazisi üzerine bir şehir planı yapılmıştır. Emir Timur eser bırakmak istediği için bu bölgede sur, hendek, pazar, ev, han, meydan, bostan gibi alanlar şehir üzerinde belirlenerek inşa edilmeye başlandı. Ayrıca şehrin muhafızları ve bekçileri için de evler yapılmıştı. Şehzadeler ve beyler kendi aralarında iş bölümü yapmış, şehir bir ay gibi bir sürede mamur hale getirilmiştir.¹²¹ Bütün bu yapılar tuğladan inşa edilmişti. Surlara dört tane burç dikildi. Şehrin kuşatan hendeğin eni otuz, derinliği yirmi gez olarak yapılmıştı. Surların iki tarafına iki cümle kapısı yapıldı ve kapılar süslü taşlarla bezendi.¹²²

Beylekan arazisinden geçen Aras nehri sahilinde kanal açıldı. Bu kanalın uzunluğunun altı fersah, genişliğinin tahmini 10 gez olması düşünüldü.¹²³ Ordu mensupları da bu işle

¹¹⁹ Aka, *Mirza Şâhruh ve zamanı*, 1994, s. 205.

¹²⁰ Barthold, a.g.e., 1997, s. 24.

¹²¹ Nizâmeddin-i Şâmî, a.g.e., 1987, s. 343-344.

¹²² Şerefeddin Ali Yezdî, a.g.e., 2019 s.430.

¹²³ Bernard O'Kane, "Architecture and Court Cultures of the Fourteenth Century", *A Companion to Islamic Art and Architecture* içinde, hazırlayanlar Finbarr Barry Flood Gülru Necipoğlu (ed), s.50. "Timurlular döneminde bina planları yapılırken modüler bir sistem kullanılmıştır. Planlar kareli kâğıtlara çizilerek hesaplanmış, önceden ayrıntılı biçimde tasarlanmıştır. Kullanılan ölçü birimi "gez" idi. 1 gez 'in 60,6 cm 'e karşılık geldiği kabul edilmektedir."

meşgul olduğundan çok daha fazla zaman alacak olan bu iş, yaklaşık bir ayda bitirildi. Bu şehir de bu şekilde suya ve rahata kavuştu.¹²⁴

Şâhruhiye şehrinin eski adı Fenakent'ti. Moğol istilası sırasında tahrip olmuştu. 1392 yılında Timur, şehrin yeniden inşa edilmesini emretti. Şehir yeniden kuruldu, surlar tamir edildi ve insanlar getirilerek şehir mamur bir hale getirildi. Şehzade Şâhruh'a ithafen kente Şâhruhiye adı verildi.¹²⁵

Timur, 1401 yılında Karabağ'da Nehr-i Barlas adı verilen bir sulama kanalı yaptırmıştır.¹²⁶ Bir gün av sırasında daha önceden açılmış eski kanalın dolup kapandığını gördü. O kanalın yeniden yapılmasını emretti. Tavacılar, bu kanalı beyler arasında taksim etti. Bir ay içinde kanal yeniden kazıldı. Kanal, gemilerin yüzebileceği kadar derindi. Suyunu Aras nehrinden alıyordu. Bu kanalın yapımı ile birçok bağ, şehir ve tarım alanı mamur hale gelmiştir.¹²⁷ Yine Kabil yakınlarında Cûy-i nev adında bir kanal yapıldı.¹²⁸

Timur, daha önceden tahrip edilmiş olan Bağdat'ın da yeniden mamur hale getirilmesini emretmiştir. Bu işin sorumluluğunu da Şehzade Ebu Bekir'e vermiştir. Irak, Basra, Kürdistan ve Mardin'i de ona vermiştir. Şehzade'nin yanına ileri gelen beylerden bazılarını da vermiş ve Bağdat'ın imarını en kısa zamanda bitirmesini emretmiştir.¹²⁹

Hindistan seferi öncesinde Eryab Kalesi'nin yıkılması haberi kendine geldiğinde Timur, Melik Musa'ya hitaben bir nişan yazdırmıştı. Bu yazıda Timur, “ Andak işittükim, Sen Eryab kal'asını buzup harap kılğan ermişsin. Ve ul kal'a Hindustan yolının başıda turur. Münasip yok erdikim, ul kal'a harab bolgay. Bu nişan yetgeç kelib bizni körgil. Ve ul vilayetni senge bereyim, ta anı imaret kılğaysan.” Sonra Melik Musa'nın yanına üç bin kişi vererek onu gönderdi ve o da kalenin inşası ile meşgul oldu. Her gün yaklaşık üç yüz

¹²⁴ Nizâmeddin-i Şâmî, a.g.e.,1987, s. 346.

¹²⁵ Şerefeddin Ali Yezdi, a.g.e., 2019, s.443.

¹²⁶ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, 1360-1506, 2015, s.66.

¹²⁷ Şerefeddin Ali Yezdi a.g.e., s.383.

¹²⁸ Aka, *Mirza Şâhruh ve Zamanı* , 1994, s. 206.

¹²⁹ Şerefeddin Ali Yezdi, a.g.e.,2019, s.414.

kişi tamir ile meşgul oldu.¹³⁰ Bu olay, Timur'un imar faaliyetlerine ne kadar önem verdiğinin bir rneği olarak kayda geçmiştir.

18 şubat 1398'de şehzade Muhammed Sultan'a Moğolistan sınırına gitmesini emretti. Muhammed Sultan orada düzeni sağlamak ve Aşpara'da bir kale yapıp ekin ektirmek ile görevliydi. Berdibek Sarı Buga, Emir Hacı Seyfeddin, Hodaydad-ı Hüseyini, Emir şemseddin Abbas ve diğer beyler ve de kırk bin kişilik bir ordu Muhammed Sultan'ın emrine verildi.

Bu sırada Timur Semerkand'a döndü. Birkaç gün dinlendikten sonra Semerkand'dan Keş şehrine doğru hareket etti. Yolda dağlık bir bölgede suları soğuk bir yerde konakladılar. Timur buraya bir bağ kurulmasını ve suyun bağın içine kadar getirilmesini emretti. Bağ'ın içine de bir köşk yapıldı. Bu köşke Taht-ı Karaca adı verildi.¹³¹

Timur döneminde yapılan seferlerden alınan ganimetler özellikle Semerkand'daki inşa faaliyetlerine kaynak oluşturmuştur. Timurluların İpek yolu üzerindeki önemli şehirleri kontrol ediyor olmaları da ayrıca büyük bir gelir kaynağı olmuştur. Timur döneminde özellikle şehirli nüfus artmış, bu ihtiyaa yönelik olarak daha büyük camiler inşa edilmiştir. Bu faaliyetler ayrıca iş gücü gerektirdiğinden bir süre sonra tarımla uğraşan nüfus azalma eğilimine girmiştir. Bu nedenle Uluğ Bey toprak vergisini azaltarak tarımı teşvik etmeye gayret etmiştir.¹³²

Timur seferde olduğu dönemlerde de inşa faaliyetleri devam etmiştir. Anadolu seferi sırasında Yezd şehrinde bir kervansaray yaptırılmıştır.¹³³ Timur, ayrıca Taşkent şehrinde Ahmed Yesev'i'nin arkadaşlarından olan mutasavvıf Zengi Ata için 1390 yılında bir türbe inşa ettirmiştir. Bu türbe Timur mimarisinden daha farklı özellikler taşımakta daha önce Türkistan'da yapılan türbelere benzemektedir. Buhara'da da Hz. Eyüp eşmesi olarak

¹³⁰ şerefeddin Ali Yezdi, a.g.e.,s.286

¹³¹ şerefeddin Ali Yezdi, a.g.e.,s.276

¹³² Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e.,1988, s. 17.

¹³³ Hayrunnisa Alan, "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkarları", Bilig, 2004, s. 155.

bilinen yapı pek çok defa farklı devlet adamları tarafından yenilenmiştir. Timur'da burada bir imaret yaptırmıştır.¹³⁴

Timur, hayatının son yıllarında Çin'e açacağı sefere yönelik olarak ve Türk-Moğol uluslarını itaat altına almak amacı ile bozkırlarda kaleler yaptırmış, Isıkgöl üzerinde bir kale inşa ettirmiştir. Ancak Timur'un ölümünden sonra bu bölgedeki teşebbüslerin devamı gelmemiştir.¹³⁵

Timur yönetim konusunda iyi yetişmiş çocuklarından ve torunlarının desteğini almıştır. Timur öldükten sonra bu aile birliği siyasi çatışmalar nedeniyle zayıflamıştır. Bununla birlikte aile bağlılığının devam ettiğini özellikle türbe yapılarında görebiliyoruz. Timurlu ailesi mensupları çok güzel türbe binaları yaptırmış ve aile üyelerinin bir arada defnedildiği türbe yapıları ortaya çıkmıştır.¹³⁶

Resim 9, Minyatür, Semerkand caminin inşâsını gösteren minyatür Zafernâme, 1467-1468, Lentz, Lowry, a.g.e, 1989, s.289.

¹³⁴ Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e., 1988, s. 281.

¹³⁵ V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler 1927*, Hazırlayan: Hüseyin Dağ, . Ankara, Çağlar Yayınları, 2004, s. 193.

¹³⁶ Lisa Golombek and Donald Wilbur, a.g.e., s. 17.

3.2. Timur Dönemi Yapıları:

3.2.1. Keş şehri - Şehr - i Sebz- de Yapılan İmar Faaliyetleri:

Keş şehri, Zerefşân dağlarının güneybatısında, Kaşka Derya nehri havzasında yer alır. Timur, Keş şehri yakınlarındaki Hoca Ilgar köyünde doğmuştur. Bu yüzden bu şehre önem vermiş ve imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu kentin tarihi 2700 yıl öncesine uzanmaktadır. İslam'dan önceki dönemde Soğdlar, Eftalitler, Türkler ve Çinli Tang Hanedanı bölgeye hâkim olmuşlardı. 9. yüzyıldan sonra da İslam Âlimlerinin yetiştiği bir yer haline geldi.¹³⁷ Şehr-i Sebz, 14. yüzyılda çok büyük bir şehir değildi ancak Semerkand ve Ön Asya'ya giden ticaret yolları buradan geçtiğinden ekonomik olarak canlı bir kentti. Ayrıca Timur'un ordusu bu şehirde karargâh kurmuştur.¹³⁸ Yezdî de, Zafernâme adlı eserinde Keş şehrinin Timur'dan önceki dönemlerde İslam âlimlerinin uğrak yeri olan, dini eğitim almak için gelinen bir yer olduğunu kaydetmiştir. Bu yüzden bu şehrin "Kubbet'ül İlm ve'l Edeb" ismiyle bilindiğini belirtmiştir.¹³⁹

Clavijo, bu şehri verimli ve güzel bir şehir olarak tasvir etmiştir. Şehirde mısır, pamuk ve meyve yetiştiğini belirtmiştir. Şehirde çok güzel evler ve camiler vardı. Timur'un yaptırdığı cami çok güzeldi ve elçi geldiği sırada hala inşaat devam ediyordu. Bu caminin yanında Timur'un babasının ve oğlu Cihangir'in türbesi vardı. Timur'da öldüğü zaman buraya defnedilmeyi planlıyordu. Timur, Clavijo gelmeden yaklaşık bir ay kadar önce buraya gelmiş ve yapılan türbenin kapısının alçak olduğunu söyleyerek yükseltilmesini emretmiştir. Clavijo cami ve türbelerin çok güzel mavi ve altın renkli çinilerle kaplı olduğunu belirtmiştir. Bu camiden yemek dağıtımı da yapılmaktaydı. Timur, burada yatan babası ve oğlunun anısı için her gün yirmi koyunun etini pişirip ihtiyaç sahiplerine yedirmekte idi.¹⁴⁰ Timur, Şemseddin Külâl'in mezarının yanına kendi babasını ve

¹³⁷ Alexey, Arapov, *Historical Monuments of Uzbekistan*, Tashkent: Smi-Asia, 2014, s.116.

¹³⁸ Alexandr, Yakubovskiy, *Semerkand*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017, s.33.

¹³⁹ Şerefeddin Ali Yezdî, a.g.e., 2019, s.124.

¹⁴⁰ Ruy Gonzales Clavijo, *Guy Le Strange*, a.g.e., 1928, s. 207.

oğullarını defnettirmişti.¹⁴¹ Cami ve çok güzel bir biçimde yapılmış ve mavi ve altın renkli çinilerle süslenmişti. İç avluda ağaçlar ve bir havuz mevcuttu.

Hatıralarını anlattığı eserinde Bâbü Şah, Keş şehri ile ilgili bilgiler vermektedir. Güzel ve yeşil bir şehir olması sebebiyle bu kente “Şehr-i Sebz” denilmiştir. Timur bu şehirde doğduğundan dolayı burada güzel binalar yaptırmıştır. Kendisinin ve beylerin divan kurması için sarayda iki salon yaptırmış ayrıca bu şehirde bir medrese ve de türbe inşa edilmiştir.¹⁴² Nizâmeddin-i Şâmî, Zafernâme adlı eserinde Timur’un 1380 yılının ilkbahar aylarında Keş şehrinin tamirini emrettiğini belirtmektedir. Şehirde hisar yapımı için temel atılmış ve “göklere kadar yükselen Aksaray” dünyada eşi görülmemiş bir tarzda inşa edilmiştir.¹⁴³ Keş şehri, 5 m. kalınlıkta ve 11 m. yükseklikte surlarla çevriliydi. Kuleler 60 m. aralıkla yapılmıştı. Surlarda şehre açılan 6 adet kapı mevcuttu.¹⁴⁴

3.2.1.1. Ak Saray:

Keş şehrinde yapılan Ak Saray göz alıcı bir yapıydı. 1379-1396 yılları arasında Timur’un emri ile yaptırılmıştır.¹⁴⁵ Ak Saray harabeleri, Orta Asya’nın 14. yüzyıl mimari özelliklerini taşıyan, dini amaç dışında yapılmış önemli bir eseridir.¹⁴⁶

Saray, kuzeyden güneye doğru uzanmaktadır ve dikdörtgen formundadır. Kuzey taraftaki giriş kapısı bugün hala mevcuttur. Avlunun ortasında bir havuz vardı. Ak Saray’ın planı büyük bir camii tarzındadır. 1403 yılında yapılan Bibi Hanım Camisi ile benzer özelliklere sahiptir. Karşılaştırma yapacak olursak Ak Saray’ın Bibi Hanım camiinden büyük olduğu ve cümle kapısının da daha yüksekte olduğu görülür. Bibi Hanım Camii’nin cümle kapısı yüksekliği 31 metre iken, Ak Saray’ın cümle kapısı yüksekliği 48 metredir.¹⁴⁷ Bâbü Şah hatıratında bu taç kapı kadar büyük bir kapının dünyada az görüldüğünü hatta Kısra Sarayı’nın taç kapısından büyük olduğunu söyler. Aynı eserde Timur’un sarayda bir tane

¹⁴¹ Yakubovskiy, a.g.e., 2017, s. 33.

¹⁴² Bâbü Şah, *Bâbüname*, hazırlayan, Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: Devlet Kitapları, 1970, s. 75-76.

¹⁴³ Lugal, a., e.g., 1977, s. 97.

¹⁴⁴ Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, 1996, s. 244.

¹⁴⁵ Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e., 1988, s. X.

¹⁴⁶ Yakubovskiy, a.g.e, s. 31.

¹⁴⁷ Yakubovskiy, a.g.e, s. 35.

kendisi için bir tane de tavacı beyleri ve divan beylerinin toplanmaları için iki salon yaptırmıştır. Bir de müracaat eden iş sahiplerinin oturması için bu salonun her yanına küçük daireler inşa ettirmiştir.¹⁴⁸ Bugün kalıntı halinde olsa da cümle kapısının üzerindeki çini işlemleri ve hat yazıları yapının ne kadar zengin bir biçimde yapıldığı hakkında fikir vermektedir. Taç kapısının üzerindeki kitabede “Gücümüze inanmıyorsanız, yaptırdığımız binalar bakın” yazmaktadır.¹⁴⁹ Cümle kapısının üzerindeki geometrik ve bitkisel motiflerin kullanımı hayranlık uyandırmaktadır.¹⁵⁰ Sarayın iç avlusunun genişliğinin 300 feet (91 m) eninde ve saray kapısına kadar olan kısmın da 225 feet (70 m) uzunluğunda olduğu kaydedilmiştir.¹⁵¹ Ak Saray 16. Yüzyılın ikinci yarısında, Timurlulardan kalan eserleri yok etmek isteyen Şeybânîler tarafından yıkılmıştır. Kulelerin şimdiki yüksekliği 38 metredir.¹⁵²

Sarayın duvarlarında Timur’u öven ifadeler bulunmakta idi. Doğu yönünde kule üzerinde kûfî yazı ile “ Sultan Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesidir” yazmaktadır.¹⁵³

1404 yılında Semerkand’a varmadan önce Keş şehrine uğrayan Clavijo Ak Saray’dan hayranlıkla bahsetmekte ve yapı ile ilgili ayrıntılar vermektedir. Büyük cümle kapısından girdikten sonra iki yanında kemerler olan bir giriş yolu ile bir başka kapıya ulaşıyordu. Bu kapıdan girdikten sonra iki yanda kubbeli odalar vardı. Bu odalar Timur’un görevlileri içindi. Daha sonra bir başka kapıdan girilerek sarayın iç avlusuna ulaşıyordu. Bu avlunun iki yanında binalar ortasında da havuz ve fiskiyeler vardı. Bahçeden saray binasına girildiğinde dört köşeli bir büyük salon vardı. Bu salonun duvarları altın ve mavi renkli çiniler ile kaplıydı. Odanın dışına çıkıldığında da galerilerde yaldızlı çini süslemeler görülmüyordu. İspanyol Elçisi, bu süslemeler karşısında hayranlık duymuş ve bu güzellikte süslemeleri, ustalıkları ile ünlü Paris sanatkârları bile yapamaz demiştir. Ayrıca sarayda bahçeye bakan büyük bir yemek odası da vardı. Clavijo, bu yemek salonunun Timur ve

¹⁴⁸ Bâbü’r Şah, a.g.e.,1970, s. 75-76.

¹⁴⁹ Z. Kenan, Bilici, “Asya Rönesansı: Timurlu Çağı’nın Mimarlık Mirasını Anlamak”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, s. 5.

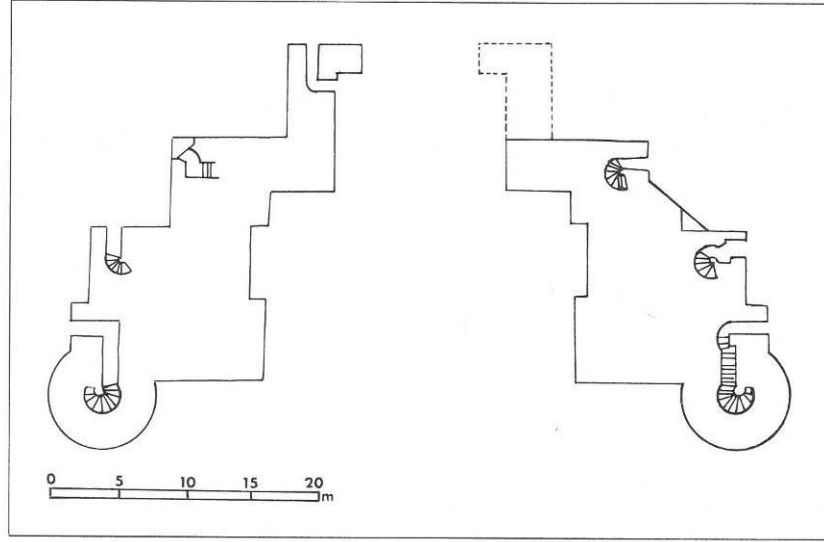
¹⁵⁰ Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı*, 1977, s. 256.

¹⁵¹ Thomas W. Lentz, a.g.e.,1989, s. 42.

¹⁵² Arapov, a.g.e., 2014, s.121.

¹⁵³ Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e., 1988, s. 273.

prenselerin yemek yemesi için yapıldığını belirtmiştir. Oda büyük ve güzel bir bahçeye açılmakta idi. Bahçede havuz ve çok çeşitli ağaçlar vardı. Bu ağaçların bazıları meyve ağaçları idi. Diğerleri de gölge vermesi amacı ile dikilmişti.¹⁵⁴

Resim 10, Ak Saray Planı, Şehr-i Sebz, John. D. Hoag, Harry N. Abrams, *Islamic Architecture*, 1977 New York, s. 261.

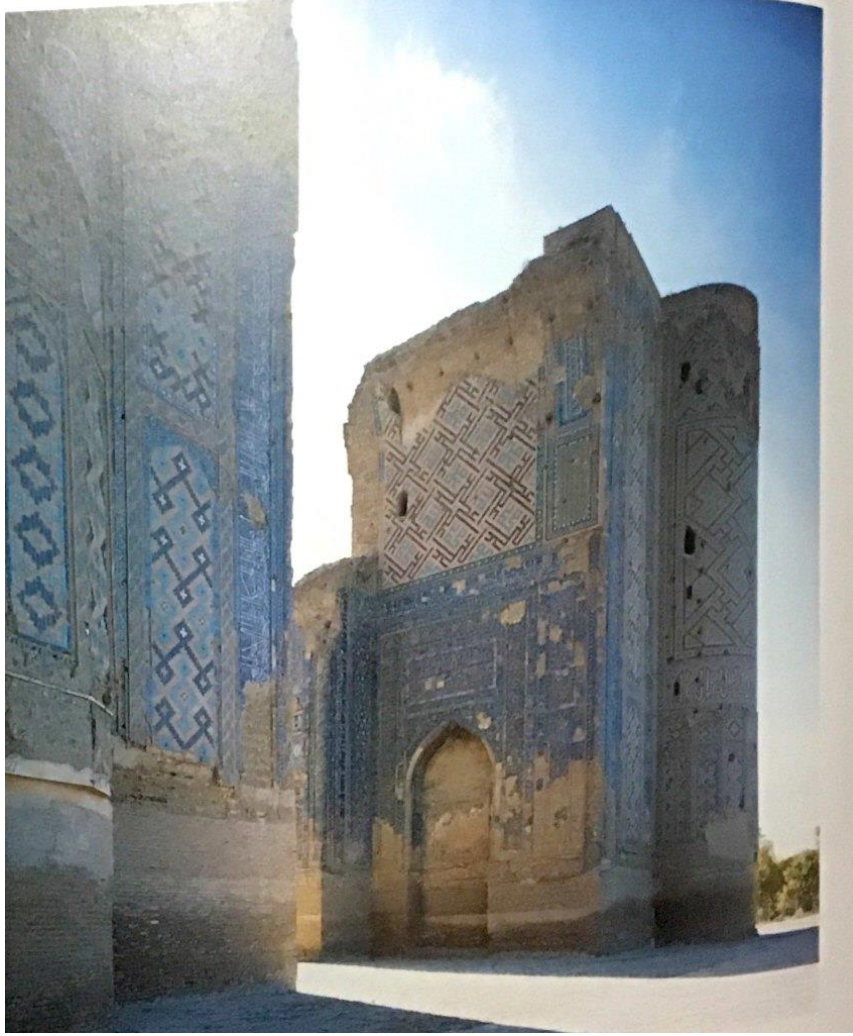
Ak Saray, Hârezm bölgesinden gelen ustalar tarafından yapılmıştır. Timur, bu ustaları Ürgenç'ten Şehr-i Sebz'e getirmiştir. Dini yazılar Kûfî tarzda yazılmıştır. Bitkisel süslemeler kullanılmış, mavi, beyaz, firuze, sarı renkli süslemeler yapılmıştır.¹⁵⁵

Ak Saray'da ortaya konan sanat, bilgi birikiminin ortaya konduğu bir havuz olarak da tanımlanabilir. Farklı teknoloji ve tasarım bilgilerinin bir araya gelmesi yeni ürünlerin ortaya çıkmasına yardımcı oldu. Bu bina, bir sonraki yüzyılın dekoratif tekniklerinin denendiği bir eser olmuştur. Bazı tekniklerden vazgeçilmiş diğerleri ise Timurlu süslemesinin temel ilkeleri arasında yerini almıştır.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Ruy Gonzales Clavijo, Guy Le Strange, a.g.e.,1928 s. 207.

¹⁵⁵ Yakubovskiy, a.g.e., 2017 s. 37.

¹⁵⁶ Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e.,1988, s. 275.

Resim 11, Aksaray Portali'nin kalıntıları. Lentz, Lowry, a.g.e., s.42

3.2.1.2. Dârüssaâdet:

Ak Saray'ın güneyinde bulunan yapılardan beş tanesi bugün hala ayaktaadır. Bunlar Barlas mezarlığının iki ayrı bölümüne aittir. İlki doğu yönünde olan Dârüssaâdet denilen mezarlıktır. Burası ayrıca Hazret-i İmam olarak da bilinir. Bu türbe koni şeklinde bir

kubbeye sahiptir. Hazret-i İmam denen kişinin 8. yüzyılda ölen ve mezarı bu şehre taşınan bir kişi ya da Ebu Muhammed el Kâşi adlı kişi olduğu düşünülmektedir.¹⁵⁷

50x70 m boyutlarında inşa edilmiş olan türbenin pek az bir kısmı ayakta kalmıştır. Timur'un oğlu Cihangir'e ait olduğu düşünülen ve bir de Timur'un kendisi için yaptırdığı ancak gömülmediği bir mezar bulunmaktadır. Cihangir 1376 yılında ölünce, Timur buraya bir aile mezarlığı yaptırmak istemişti.¹⁵⁸ Türbedeki Hârezm etkisi, türbenin bu bölgenin fethinden sonra, 1379-1380 yıllarında yapıldığını düşündürmektedir. Kubbenin alt kısmında “ İyi insan iyi niyetle davranır ama akılsız insan ümitlerini iyi niyet üzerine kurar.” Anlamında Arapça bir atasözü vardır. Madalyonlarda da “ Allah büyüktür ” gibi dini içerikli yazılar vardır.¹⁵⁹

Resim 12 Dârüssaâdet, Şehr- Sebz, Arapov, a.g.e., 2014, s.261.

¹⁵⁷ Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e., 1988, s. 275.

¹⁵⁸ Arapov, a.g.e, 2014, s.126.

¹⁵⁹ Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e., 1988, s. 275.

3.2.1.3. Dâr'üttılâvet:

Timur babasının da şeyhi olan ve önemli, etkin bir Sûfî olan Şeyh Külâl için de bir türbe inşa ettirdi. Şemseddin Külâl, Barlas kabilesi tarafından çok saygı duyulan bir kişiydi. Hayatı boyunca vaazlar vermiş ve Mâverâünnehir'in güneyindeki kabilelerin İslam'ı öğrenmesinde katkısı olmuştur. Timur'un babası Taragay da Şemseddin Külâl'in müritlerindendi. Timur'un babası Taragay 1361 yılında ölmüş ancak sonradan türbe yapılıncaya şeyhinin yanına nakledilmiştir.¹⁶⁰ Orijinal olarak giriş portalı bulunan ve tek odalı olarak inşa edilen bina, 1437-38 yıllarında değişikliğe uğramıştır. Uluğ Bey döneminde türbenin tam karşısına yaptırdığı mescide uyumlu olması için yüzeyi mozaik tuğla ile kaplanmıştır. Orijinal bina 7,5 m kenarı olan bir kare şeklinde inşa edilmişti ve 4,6 m genişliğinde nişleri vardı.

17. yüzyılda türbenin arkasına bir hankah yaptırılmış ve dışarı açılan nişler kapatılmıştır.

18. yüzyılda dış yüzey plasterle kaplanmış ve kubbe ahşap olarak yeniden yapılmıştır ve günümüzde mevcuttur.

Bina orijinal formu ile değerlendirildiğinde tek odalı, dört yanı açık bir şekildedir ve Semerkand, Ruhabad ve Çolpan Ata türbelerine benzemektedir.¹⁶¹

¹⁶⁰ Arapov, a.g.e, 2014, s.124.

¹⁶¹ Lisa Golombek, Donald Wilbur a.g.e., s. 278.

Resim 13, Dâr'üttılâvet Şehr - i Sebz, Arapov, a.g.e., 2014, s.124

Resim 14, Şemseddin Kûlal'ın Mezarı, Şehr-i Sebz, Arapov, a.g.e., 2014, s.124.

3.2.2. Türkistan – Yesi şehri:

Hoca Ahmed Yesevî Türbesi:

Hoca Ahmed Yesevî, Türk Dünyası üzerinde son derece etkili olmuş bir mutasavvıftır. Hayatı hakkında tarihi bilgiler ile birlikte pek çok menkıbe de kayda geçmiştir. Hoca Ahmed Yesevî bugün Doğu Türkistan bölgesinde bulunan Sayram kasabasında, hicri 5. Yüzyılın ortalarında doğdu. Babası Şeyh İbrahim o bölgenin ünlü şeyhlerinden biri idi. Babasını küçük yaşta kaybeden Ahmed, sonradan Yesi şehrine gelmiş ve orada yerleşmiştir.¹⁶² Burada Arslan Baba lakaplı bir Türk şeyhinden feyz almıştır. O dönemde Buhara İslam dünyasının çok önemli bir ilim merkeziydi. Ahmed Yesevî de Buhara'ya gitmiş ve burada ünlü âlim ve mutasavvıf Yusuf Hamedânî'ye intisap etmiştir.¹⁶³

Hoca Ahmed Yesevî, daha sonra Yesi şehrine dönmüş, pek çok talebe yetiştirerek Türk yurtlarına yollamış, İslamiyet'in yayılmasında büyük katkısı olmuştur. Yesevî ocağında eğitim alan müritler, Hoca Ahmed Yesevî'nin saf ve sade Türkçesi ile söylediği hikmetleri tüm Türk yurtlarına yaydılar. Yeni Müslüman olmuş insanlara İslam'ın sıcak, samimi, sevgiye dayalı yönünü tanıttılar.¹⁶⁴ Yunus Emre'de de onun ifadelerine benzer bir söyleyiş vardır. Mevlânâ, Hacı Bektâş-ı Velî, Tapduk Emre gibi âlimler de Yesevî'nin takipçileridirler. Hikmetler adlı eseri tasavvufi şiirlerden oluşmaktadır ve çok bilinen bir eserdir.¹⁶⁵

Hoca Ahmed Yesevî 1166 yılında vefat etmiştir. Daha sonra Timur, türbesinin bulunduğu yere çok fonksiyonlu bir bina yaptırmıştır. Kazakistan'daki Ahmet Yesevî Türbesi, 1397-1399 yılları arasında yapılmıştır, Timur, 12. Yüzyılda yapılmış orijinal mozoleyi daha büyük ve çift çekirdekli olacak şekilde yeniden inşa etti. Yapılan kazılarda Karahanlı

¹⁶² Yaşar, Çoruhlu, “Türkistan’ın Piri Hoca Ahmed Yesevî ve Külliyesi”, Ankara: Tika (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı), 2019, s.60. Yesi Şehri, bugünkü Kazakistan’ın güneybatısında bulunmaktadır. Eskiden ordu- kent türünde inşa edilmiş bir şehirdi.

¹⁶³ F. Köprülü, a.g.e.,1976, s. 61-63.

¹⁶⁴ Ekrem Ruhi Fırlah, *Türkistan’ın Piri Hoca Ahmed Yesevî ve Külliyesi*, TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı), 2019, s. 26.

¹⁶⁵ Gözde, Ramazanoğlu, Türk dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri, *Türk dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği özel yayını*, 2013, s. 34.

dönemi özelliklerini taşıyan bir duvar bulunmuştur. Eski türbenin yerine yenisi yapılırken bazı kısımları yeni binanın inşasında kullanılmıştır. Külliye'nin inşası için Abdullah Sadr ve Hoca Hüseyin Şîrâzî mimar olarak görevlendirilmiştir.¹⁶⁶

Timur 1397 yılında Taşkent'e doğru yola çıktı. Seyhun nehrini geçtikten sonra Yesi şehrine gitti ve Hoca Ahmed Yesevî'nin kabrini ziyaret etti. Kabrin üzerine yüksek bir bina yapılmasını emretti. Göklere uzanan bir tâk inşa edildi. Ayrıca her bir köşesi 30 karış gelen kare şekilli pek çok odası olan bir kubbe yapıldı. Timur, duvarların çiçekli çinilerle kaplanmasını emretti. İki yıl içinde bu inşaat tamamlandı. İnşaat bitince çevredeki fakirlere büyük miktarda sadakalar dağıtıldı.¹⁶⁷ Göçebelerin ziyaret ettiği bu mezar üzerine türbe yaptırması , Ahmed Yesevî'ye gönülden bağlı olan Türkistan ahalisi arasında Timur'un saygınlığını artırmış ve Timur'un şeyhe gösterdiği hürmetten dolayı yenilmez olduğu düşüncesi yayılmıştır.¹⁶⁸

Bu anıtsal bina, Sûfiler için bir buluşma mekânı olarak düşünülmüştür. Cepheler çini ile süslenmiştir.¹⁶⁹ 1485 yılında Uluğ Bey'in kızı Rabia Sultan külliye'nin güney tarafına sekizgen bir türbe inşâ ettirmiştir.¹⁷⁰ Külliye'nin giriş cephesi ise Buhara hükümdarı Abdullah Han tarafından 1591'da tamamlanmıştır. 19. Yüzyılda Türkistan hükümdarı Kokand Han da külliye'yi korumak için çevresine sur ilave etmiştir.¹⁷¹

Ahmed Yesevî Türbesi, bir bina kompleksi olarak tasarlanmıştır. Burada toplanma, yemek yeme, pişirme, uyuma, cami ve türbe fonksiyonlarının tümü bir arada toplanmıştır. Bütün bu bölümler dikdörtgen bir yapıda hem mimari hem de estetik amaçlar gözetilerek dizayn edilmiştir. Bina, 65.5m X 46,5 m büyüklüğündedir ve düzgün bir şekil ve orana sahiptir.¹⁷² Giriş eyvanı ve ortadaki türbenin oluşturduğu bir ana eksen etrafında oluşturulmuş prizma şeklinde bir yapıdır. Külliye'nin planının oluşturulmasında modüler

¹⁶⁶ Çoruhlu, a.g.e.,2019, s. 64.

¹⁶⁷ Şerefeddin Ali Yezdî 2019, s.275.

¹⁶⁸ Yüksel, Musa Şâmil, *Timurlularda Din- Devlet İlişkisi* , Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009, s.192

¹⁶⁹ O'Kane, *Architecture and Court Cultures of the Fourteenth Century* , 2017, s. 605.

¹⁷⁰ Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e, 1988, s. 284.

¹⁷¹ Ramazanoğlu, *Türk dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri*, 2013, s. 35.

¹⁷² Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e., 1988, s. 285.

bir sistem kullanıldığı düşünülmektedir. Bu ölçü birimi, “gez” olarak bilinmektedir. Bir gez ortalama olarak 60,6 cm’dir. Yesevî Türbesinin tasarımında bir kenarı 30 gez olan bir kare ve çapraz uzunlukları kullanılmıştır. 3 metre derinliğe inen bir taş dolgu üzerine inşa edilmiştir.¹⁷³

Komplekste en dikkat çeken öge, kubbedir. Timur mimarisinde kubbeler yüksek, göğe uzanmaktadır, yıldızlara erişme amacı taşıyor gibidir. Timur’un dünya hâkimiyetinde rakip tanımaması bu gösterişli ve çarpıcı mimari yapılar ile ilişkilendirilmiştir. Bu göğe yükselen kubbeler Timur mimarisinin sembolü olarak görülmektedir.¹⁷⁴

Resim 15 Ahmed Yesevî Külliyesi Türbe Kapısı, Ramazanoğlu, Orta Asya’da Türk Mimarisi, 1998, s.32.

Bu kubbelerin yapımında yenilikçi bir teknoloji kullanılmıştır. Bu kubbelerde içi içe iki kubbe yapılmıştır. Bir tanesi normal yükseklikte olmaktadır ve alttan görünmektedir. İkinci kubbe ise uzun, silindirik ya da sekizgen bir sütun gövdesi üzerine kurulmuştur. Dış

¹⁷³ Çoruhlu, a.e.g., 2019, s. 67.

¹⁷⁴ Lisa Golombek, Maria Subtelny, *Timurid Art and Culture*. Boston: Brill, 2014, s.3.

kubbe türkuaz çiniler ile kaplanmıştır. Hafif olması amacı ile ince tuğla kullanılmıştır. Kubbe içeride dikey kirişler ile desteklenmiştir, bu kirişler de iç kubbeye yaslanmıştır.¹⁷⁵

Bu teknoloji İran'da 14. Yüzyılda geliştirilmiştir. İranlı ustalar da Timur tarafından Mâverâünnehir'e getirilmiştir. Yesevî kompleksi tonoz müzesi olarak da görülebilir, binada sonsuz sayıda tonoz ve kemer görülmektedir. Uzun dikdörtgenler basit kubbe yapısı ile kapatılamaz. Bu problemi İranlı ustalar mekânı karelere bölerek, ters geçen kemerler ile böldüler. En üste de küçük kubbesel tonozlar yerleştirdiler.

Ahmed Yesevî türbesi şehir merkezinden uzakta bulunmaktadır. Ancak yarı göçebe Türkler tarafından görülebilecek tarzda yapılmıştır. Dikdörtgen bir yapıdır ve kubbeye erişebilecek kadar yüksek bir giriş kapısı vardır. Bu kapı girişi bina yüksekliğinin daha da fazla algılanmasına sebep olmakta ve binayı görkemli hale getirmektedir. Girişteki eyvan ve kuleler yükseklik duygusu vermektedir ancak asıl göze çarpan kısım binanın kubbesidir.¹⁷⁶

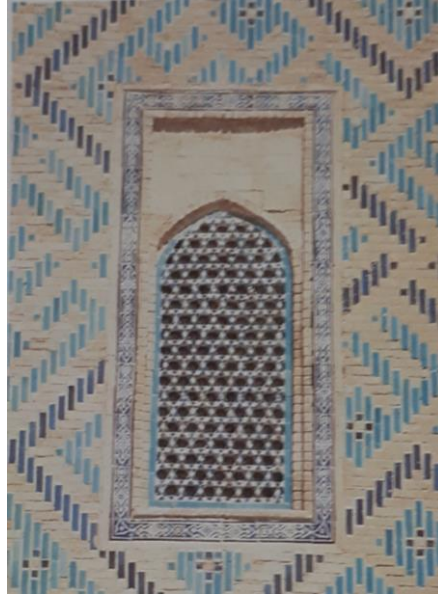
Timurlu yapıları dışarıdan basit geometrik şekilli binalar olarak görülür. Dikdörtgen, küp, poligonal gibi şekiller mevcuttur. Ancak iç mekânda değişik büyüklükte odalar vardır. Ahmed Yesevî türbesi iç mekân tasarımı açısından ilgi çekici bir yapıdır. Dışarıdan dikdörtgen olarak görüldüğü için iç mekânın ayrıntılı, karmaşık dizaynı hakkında bir fikir vermemektedir.¹⁷⁷ Külliyyede, mescit, hankah, kütüphane, aşhane, büyük ve küçük Aksaray, hamam, cemaathâne gibi bölümler bir bütünlük içinde dizayn edilmiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Lisa Golombek, Maria Subtelny , a.g.e, 2014, s.5.

¹⁷⁶ Lisa Golombek, Ebba Koch. "The Mughals, Uzbeks, and the Timurid Legacy" *A Companion to Islamic Art and Architecture* içinde, yazar Finbarr Barry Flood Gülrü Necipoğlu (ed), 1450-1700. John Wiley & Sons, Inc., 2017, s. 817.

¹⁷⁷ Lisa Golombek, Ebba Koach, a.g.e., s. 820.

¹⁷⁸ Gönül Cantay, "15. Yüzyıl Osmanlı Sanatında Görülen Timurlu Sanatı Etkileri", *Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Ankara Kültür Merkezi Başkanlığı, 1996, s.97.

Resim 16, Hoca Ahmed Yesevî Külliyesi, Çini İçlikli Pencere. Ramazanoğlu, *Orta Asya'da Türk Mimari*, 1998, s.32.

Araştırmalar sonucunda tüm yapının merkezdeki salona göre planlandığı görülmüştür. Binanın diğer bölümleri ve de giriş kapısı bu plana uyumlu olarak inşa edilmiştir. Diğer odalar inşa edilirken tonozların geometrisi de etkili olmuştur. Salonun doğu ve batı yönünde birer küçük karanlık oda vardır, muhtemelen bu odalar çilehane idi. Batı yönünde bulunan dikdörtgen şeklindeki oda kütüphaneydi. Doğu yönündeki, 5,4 m X 4,6 m büyüklüğündeki oda ise küçük ak saray olarak biliniyordu. Bu odalarda yıldız şeklinde tonozlar ve kemerler görülür. Türbenin batı kısmında 6,4 m X 9,4 m büyüklüğünde bir mescit bulunmaktadır. Mescidin mihrabı çini kaplamadır. Doğu yönünde büyük ak saray denilen bir kısım mevcuttur.¹⁷⁹

Timur'un dekorasyon anlayışı, bu bina için yaptırdığı ve bugün de mevcut olan objelerden anlaşılabilir. Haleflerinden farklı olarak Timur, gösterişli ve zengin bir süsleme anlayışına sahipti. Ahmed Yesevî Türbesinde bulunan kazan ve altı yağ lambası Timur'un tercihlerini göstermektedir. Büyük ve basit çizgilere sahip göze çarpan ürünler yapılmıştır. Kazan, 5 feet (150 cm.) yüksekliğinde ve 6 feet (182 cm.) çapındadır, yağ lambaları ise

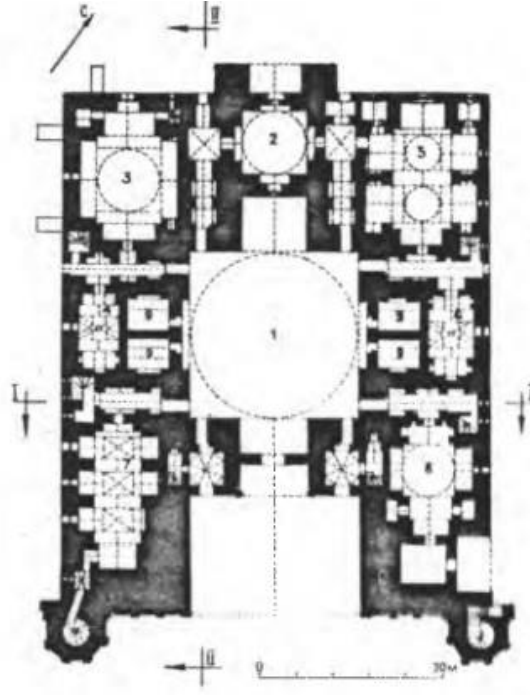
¹⁷⁹ Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e, 1988, s. 285.

33 inçten (83 cm.) 5 feet (150 cm.)' e kadar değişmektedir. Dekorasyon olarak da sadece Timur'u öven ifadelerin bulunduğu yazılar bulunmaktadır.¹⁸⁰

Resim 17, Ahmed Yesevî Külliyesinin Kuzey Cephesi , [islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-yesevî-kulliyesi](http://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-yesevi-kulliyesi).

¹⁸⁰ Thomas W. Lentz, a.g.e, 1989, s. 45.

Resim 18, Hoca Ahmed Yesevî Külliyesi'nin Planı: 1.Tunç kazanlı oda büyük kubbeli merkezi bölüm 2. Kabir Odası 3. Mescit 4. Kitabhâne 5. Büyük Aksaray 6. Küçük Aksaray 7. Mutfak 8. Kuyu bölümü 9. Hücreler

Oktay Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, 1996, s.259.

3.3.3. Semerkand Şehri:

3.3.3.1. Timur Öncesi Dönemde Semerkand:

Semerkand'ın içinde bulunduğu bölge İslam bilginleri tarafından Mâverâünnehir olarak adlandırılmaktadır. Mâverâünnehir, “ nehir ötesi” anlamına gelmektedir. Bu nehir Ceyhun nehridir. Eski dönemlerde ise bu bölge “ soğd” bölgesi olarak bilinmekte idi. Yapılan araştırmalarda bölgedeki insan yerleşimine ait izlerin günümüzden 40.000 yıl önceye kadar gittiği görülmüştür. Arkeolojik kazılar ve kalıntılara göre eski Semerkand , 2.2 kmlik bir alanı kaplamakta idi ve bugünkü şehrin kuzeyinde bulunuyordu. Şehir, Zerefşan nehrinin güneyinde ve onun suladığı verimli topraklar üzerinde kurulmuştur.¹⁸¹

Resim 19, 7. Yüzyıldaki Semerkand Sarayının duvar resimlerinden bir görüntü, Karoly King, Karoly Lombos, a.g.e., 1976, s. 41.

Sanskritçe’de “Samara” – buluşma yeri “ anlamına gelen bir kelimedir. Eski Türk kaynaklarında ise adı “Semiz Kent” olarak geçmektedir. Soğd’lar döneminde ise Marakanda -Ulu Kent- adını taşıyordu ve başkentti.¹⁸² Marko Polo, 13. Yüzyılda bu şehre

¹⁸¹ İbrahim Çeşmeli, “Semerkand Şehrini Antik Dönemden 19. Yüzyıla Kadar Olan Gelişimi”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 2002,, s. 59.

¹⁸² Cengiz, Alyılmaz, “Eski Türk Şehirleri ve Semerkand”, *A.Ü., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2002, s. 307.

vardığı zaman 2000 senelik geçmişi olan kurulmuş bir şehirdi.¹⁸³ Semerkand şehrinin adı üç büyük general ile birlikte anılmaktadır. Şehir, milattan önce 4. Yüzyılda Büyük İskender tarafından fethedildiği sırada Soğd ülkesinin başkentiydi. Söylenceye göre Büyük İskender Semerkand hakkında, “Şehir hakkında duyduğum herşey doğrudu hatta düşündüğümde daha güzel bir şehir” demiştir. Bugün Semerkand şehir müzesinde bulunan eserlerden burada İskit, Yunan, Sasani, Fars , Soğd ve Türk kökenli insanların yaşamış olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁴ Semerkand’ın iktisadî, siyasî ve sosyokültürel yönden gelişmesi ve milattan önceki asırlardan itibaren yüksek bir şehir medeniyetine ulaşmasında en büyük sebeplerden biri önemli ticaret yolları üzerinde bulunmasıydı. Stratejik bir mevkide bulunması ve gelişmiş bir şehir hayatına sahip olması sebebiyle Semerkand, eski zamanlardan itibaren Orta Asya ticaret yolları üzerinde önemli merkezlerden biri olmuştur. Çünkü bu şehir, doğuda Çin’den (İpek Yolu), kuzey ve kuzeydoğuda Türk ülkelerinden (Kürk Yolu), güneyde Belh ve Tirmiz yoluyla Hindistan ve Afganistan’dan (Baharat Yolu), batıda ise Merv ve Buhara üzerinden İran’dan (Altın Yol) gelen çok önemli ticaret yollarının kesişim noktasında yer alıyordu.¹⁸⁵

Semerkand, Emevîler döneminde 676 yılından itibaren süregelen akınlar sonucunda Emevîler’in Horasan valisi Kuteybe b. Müslim’in şiddetli saldırı ve kuşatmasıyla 711 yılında kesin biçimde Müslümanlar tarafından fethedildi. Emevîler ve Abbâsîler’in ilk döneminde Batı Türkistan, Horasan’a bağlı bir eyalet olarak yönetildi. İlk Abbasi valisi Ebu Müslim’di. Onun döneminde 751-753 yılları arasında Semerkand çevresine yeni bir duvar ve 360 tane kule inşa edildi. Bu duvarlar şehir merkezinden çok daha geniş bir alanı çevreliyordu ve içinde çarşılar, camiler, hamamlar ve kervansaraylar vardı. 9. ve 10. yüzyıllarda Semerkand Doğu İslam dünyasının kültürel merkezi oldu.¹⁸⁶

¹⁸³ Arapov, a.g.e., 2014, s.21 .

¹⁸⁴Knobloch, a.g.e., 2001, s. 34.

¹⁸⁵ Osman Aydın, “Özbekistan Coğrafyasının Önemli Şehri Semerkand’ın Yükselişindeki İktisadi Faktörlerin Etkisi ve Şehrin İpek Yolu Üzerinde Arzettiği Önem”, *1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Başkentleri Bilgi Şöleni Bildiri Metinleri*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 378.

¹⁸⁶ Arapov, a.g.e, 2014, s.25.

Semer kand'ın da içinde bulunduğu Batı Türkistan'ı, Halife Mu'temid-Alellah'ın Sâmânî hükümdarı Nasr b. Ahmed'e verdiğini bildirmesinin ardından bölge Sâmânîler'in yönettiği müstakil bir devlet haline geldi (874-75). Sâmânîler'in ilk döneminde, 11. Ve 13. Yüzyıllarda devletin başşehri olan Semer kand, daha sonra devlet merkezinin Buhara'ya taşınmış olmasına rağmen önceki önemini yine korudu.

Sâmânîler döneminde gerek iktisadi gerekse sosyokültürel açıdan altın devrini yaşayan ve İslâm dünyasının en önemli şehirlerinden biri haline gelen Semer kand, Sâmânîler'in yıkılışı ile 999'da Karahanlılar'ın eline geçti. Karahanlılar'ın 1046'da ikiye ayrılması ile Batı Karahanlılarda kalan şehir yine bölgenin en önemli şehri olarak 1211'de tarih sahnesinden çekilmelerine kadar Batı Karahanlılar'ın başşehri olarak hizmet verdi.¹⁸⁷

1074 ve 1089'de Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından hâkimiyet altına alınan Semer kand, XIII. yüzyılın başlarında Harzemşahlar'ın egemenliği altına girdi. Semer kand'ı devletin başşehri yapan Harzemşah Alâeddin Muhammed b. Tekiş, Moğol Hükümdarı Cengiz Han'ın önünde tutunamadı. Buhara'dan sonra Semer kand üzerine yürüyen Cengiz Han kuşatmanın dördüncü günü teslim olmak zorunda kalan şehri tahrip etti (Mart 1220). Direnenlerin tamamı katledilirken halkın önemli bir kısmı şehirden sürüldü. Semer kand bir asırdan fazla bir süre bu tahribatın izlerini silemedi. 14. Yüzyılın ortasında Semer kand'a gelen İbn Battûta, eskiden yapılmış köşk ve kasırların çoğunun harap durumda olduğunu, şehrin kapısının ve surlarının olmadığını belirtmektedir.¹⁸⁸

Günümüzde Semer kand şehrinin kuzeyinde Eski Semer kand'ın harabeleri bulunmaktadır. Kalenin doğusunda var olmuş olan saray, Abbâsîler döneminde yapılmış, Sâmânîler ve Karahanlılar döneminde de kullanılmaya devam etmiş, Moğollar döneminde terk edilmiştir.¹⁸⁹ 1220 İlkbaharında, Cengiz Han'ın orduları Zerefşân Vadisi'ne girerek Afrâsiyâb'ı yakıp yıktığında sulama kanalları da tamir edilemeyecek şekilde zarar

¹⁸⁷ Aydınlı, a.g.e., 2015, s. 382.

¹⁸⁸ İbn Battûta, a.e.g., 2018, s. 362.

¹⁸⁹ Çeşmeli, *Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi*, 2007, s.32.

görmüştür. Bu yüzden insanlar suya daha yakın olacak şekilde yerleşmişlerdir.¹⁹⁰ Bu yüzden kentin merkez fonksiyonları sur dışına, güneydeki tarım alanlarına taşınmış ve böylece günümüz Semerkand'ının temelleri atılmıştı.¹⁹¹

3.3.3.2. Timur Dönemi:

Timur Semerkand'ı ele geçirdikten sonra başkent olarak Semerkand' ı seçmiştir. Timur Afrâsiyâb tepesindeki eski Semerkand'ı terk edip yeni Semerkand şehrini tepenin güneyindeki ovalık araziye kurmuştur. Şehrin surlarının uzunluğu 13,9 km olup, 10,4 km²'lik alanı kaplıyordu. Şehrin çevresi hendeklerle çevriliydi ve toplam altı kapısı vardı. Şehrin altı kapısından gelen altı ana yol şehrin ortasındaki meydanda kesişiyordu. Burası şehrin Pazar sahasıydı.¹⁹²

Timur'un başkenti olan Semerkand onun zamanında çok önemli gelişmelere sahne olmuştur. 1404 yılında Semerkand'a gelen İspanyol Elçisi Clavijo, şehrin zenginliği ve güzelliği karşısında hayranlığını ifade etmiştir. Semerkand şehri bir ovada yer alıyordu ve etrafı duvarlarla çevriliydi. Şehrin etrafında bağlar ve bahçeler vardı. Şehir meyve ve sebze bakımından zengin olduğu gibi ayrıca ticari ürünler de çok çeşitliydi. Rusya'dan deri ve keten, Çin'den ipek, misk, yakut, elmas, inci, Hindistan'dan da çeşitli baharatlar geliyordu.¹⁹³

Geniş bir imparatorluk kurmayı hedefleyen Timur amacına ulaşmak için etrafındaki coğrafyanın dört bir yanına seferler düzenliyor, her seferi dönüşünde bu şehre geliyor ve burada zamanını geçiriyordu. Bu seferler neticesinde güzelleştirmeyi hedeflediği Semerkand'a aydınlar, ustalar ve sanatkârları beraberinde getirerek ülkesinde istihdam ediyordu. Timur'un maksadı Semerkand'ı ülkesine sadece başkent yapmak değil aynı zamanda tüm Asya'nın merkezi haline getirmektir. Bu amaçla Timur, kısa süre içinde

¹⁹⁰ Knobloch a.g.e, 2001, s. 94.

¹⁹¹ Yavuz Yıldırım, Semerkand-Registan Külliyesi ve Onarımı, Ankara, *Vakıf Haftası Kitabı*, 1993, s. 86.

¹⁹² İbrahim Çeşmeli, a.g.e, s. 68.

¹⁹³ Ruy Gonzales Clavijo, Guy Le Strange, a.g.e., 1928, s. 289.

doğuda Çin'den batıda Adalar denizine kuzeyde Sibirya'dan güneyde Hindistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyayı imparatorluğuna dâhil etmiştir ve nihayet Semerkand'ı büyük imparatorluğunun merkezi yapabilmiştir. Ayrıca bu şehir, imparatorluğun siyasi bakımdan merkezi olduğu gibi hem kültürel açıdan devletin önemli bir kültür başkenti haline getirilmiş hem de ticari hayatın canlı bir şekilde yaşandığı ve önemli ticari yolların kesiştiği bir merkez haline getirmiştir. Doğudan gelen ipek yolu bu şehirden geçip Rusya ve Anadolu içlerinden Avrupa'ya geçmekteydi. Semerkand'da dünyanın her tarafından gelen tacirler bulunmaktaydı. Cengiz Han zamanında olduğu gibi Timur da ülkesinde ticarete büyük önem verilmiştir.¹⁹⁴

Timur, sanatkârlara, mesleğinde mahir olanlara saygı duyardı. Bu yüzden de fethettiği şehirlerdeki âlimleri, meslek ve zanaat sahiplerini Semerkand'a götürürdü ve sanatlarını orada icra etmeleri için elinden geleni yapardı. Böylece Semerkand dönemin en güzel şehirlerinden biri haline gelmiştir. Semerkand çevresine oldukça güzel kasabalar yaptırmış bunlara Bağdat, Dimaşk, Halep gibi büyük şehirlerin adlarını vermiştir.¹⁹⁵ Timur, Semerkand'a diğer ülkelerden getirdiği göçmen ve esirleri çoğunlukla Semerkand çevresinde, surların dışında bulunan köylere yerleştirmiştir. Bu şekilde şehrin inşâsı için gerekli iş gücü de sağlanmış oluyordu.¹⁹⁶

XIV. yüzyıl sonundan XV. yüzyıl ortalarına dek, Semerkand, Timur İmparatorluğunun başkenti olarak ekonomik, politik ve kültürel alanlarda büyük bir gelişme göstermiştir. 1371-1372 yıllarında çevresine yedi km. uzunluğunda, üzerinde altı kapısı bulunan bir sur yapılmış, bu surun batı kenarındaki küçük bir tepe üzerine yerleştirilen iç hisar ise sekiz metre yüksekliğinde ikinci bir duvarla çevrilerek buraya Timur'un dört katlı, ünlü "Gök Saray"ı inşa edilmiştir.

¹⁹⁴ İlyas, Gökhan, "Timurlular Devrinde Semerkand Şehrinde Ticari Faaliyetlere Genel Bir Bakış" 1. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Başkentleri Bilgi Şöleni Bildiri Metinleri*, Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 179.

¹⁹⁵ Yüksel, *Çağdaş Arap Tarihçilerine Göre Timur Tasviri*, 2001, s. 119.

¹⁹⁶ Gönül Cantay, "Timurlu Sanatı ile Erken Dönem Osmanlı Sanatı Arasındaki ilişkiler", *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007, s. 239.

İç Hisarın doğu kapısı bir asma köprü ile sarayı şehir meydanına bağlanıyordu. Bu meydan, o yıllarda Timur'un fetihlerinden elde edilen ganimetlerin sergilendiği, idamların yapıldığı ve hükümet emirlerinin okunduğu bir toplantı alanıydı. Kent, bugün hala ayakta duran önemli anıtlarının yapılışına, bu yıllarda tanık olmuştur. Bunlar arasında Timur'un torunu için yaptırdığı, ancak kendisinin de içine gömüldüğü Gûr-i Emîr türbe, medrese kompleksi (1400-1404), İslam dünyasının en büyük yapıtlarından Bibi Hanım cami ve türbesi (1398-1405) ile Şâh-ı Zinde Türbesi (1334-1335) bulunmaktadır.¹⁹⁷

Timur, şehirde geniş bir imar faaliyeti gerçekleştirdi. Semerkand'a çeşitli ülkelerden ticaret malları geliyordu. Şehri pazarlarında farklı ülkelerden gelen deri, keten, ipek, değerli taşlar, çeşitli baharatlar gibi mallar bulunuyordu. Fakat Semerkand' ta bu malzemelerin depo edileceği ve sergileneceği bir alan yoktu. Timur, şehrin bir ucundan diğer ucuna uzanan bir cadde inşâsını emretti. Caddenin iki tarafına dükkânlar yapılacak, bütün ticaret eşyası burada satılacaktı. Açılacak olan caddenin üzerindeki evler yıkıldı. Daha sonra karşılıklı dükkânlar inşâ edildi. Bu çarşının üzeri örtüldü ve tüccarlar buraya yerleştirildiler. Bütün bu inşaat kısa sürede tamamlanmıştır. Bu sırada evleri ve dükkânları yıkılan kişilerin şikâyetleri Timur'a ulaştığında O, tüm Semerkand'ın kendi mülkü olduğunu ve istediği gibi tasarrufta bulunabileceğini söylemiştir.¹⁹⁸

Timur'un yaptırdığı büyük binalardan birisi de dört katlı olan Gök Saray'dı ve daha çok devlet hazinesinin saklanması ve hapisane olarak kullanılıyordu. Timur ayrıca Semerkand'ın dış bölgesine bahçeler ve saraylar yaptırmıştı. Bu bahçeler Timur olmadığı zamanlarda halkın gezinti ve eğlence yeri idi, halka kapalı şato tarzında yerler değildi. Bütün Türk sülalelerinde rastlanan yağmalı toy geleneği Timurlularda devam etmişti. Timur'un torunu Uluğ Bey'in düğününde bu şekilde yağmalı toy yapılmıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Y. Yıldırım, a.g.e., 1993, s. 2.

¹⁹⁸ Ruy Gonzales Clavijo, Guy Le Strange a.g.e, 1928, s. 280.

¹⁹⁹ Aka, *Timur ve devleti*, 2000, s. 117.

Timur Semerkand’a büyük önem vermiş ve buranın her açıdan gelişmesini arzulamıştır. Daha önce şehre yönelik bahsi geçen sosyal , kültürel ve siyasî faaliyetlerin yanında Timur şehrin ziraî açıdan da gelişmesini istemiş ve burada birçok bağ kurmuştu. Kendisi olmadığı zaman fakir fukara bu bağlarda yer içerdi. Bağlarda her çeşit meyve yetiştirilirdi.²⁰⁰

Semerkand şehrinin kuzey kısmında Bağ-ı Şimal inşa edilmiştir. Bu bağın içinde son derece güzel ve süslü bir köşk yapıldı. 1397 yılının Mart ayında uğurlu olduğu düşünülen bir saatte yapıma başlandı. Bu binanın yapımında Irak, Fars, Bağdat ve Şiraz’dan getirilen ustalar çalıştılar. Yapılacak işler dört guruba bölündü ve gurupların başına sorumlular getirildi. Timur kendisi de bir aydan fazla bir süre çalışmaları kontrol etti. Muhteşem ve yüksek bir bina yapıldı. Sütunlar, Tebriz’den getirilen mermerlerle yapıldı ve duvarlar lacivert ve altın renkli süslemelerle bezendi.²⁰¹

Timur, 1397 yılında bir bağ kurulmasını ve bunun için plan yapılmasını emretti. Mühendisler en uygun saati gözlemleyerek uğurlu bir saatte plan çizmeye başladılar. Bağ planı dikdörtgen şeklinde idi. Her bir kenarı 750 m uzunluğunda idi. Her duvarına bir kapı açıldı, çinilerle bezeli oymalı tâklar yapıldı. Ayrıca süslemeli güvercinlikler eklendi. Bağa meyve bahçeleri ekildi ve gül bahçeleri ile süslendi. Daha sonra da içine köşk inşâ edildi. Muhteşem güzelliğinden dolayı “ Bağ-ı Dilgüşa” olarak adlandırıldı.²⁰² Bağ-ı Dilgüşa Semerkand’ın doğusunda bulunmaktaydı. İçinde yapılan köşkün duvarlarında Timur’un Hindistan muharebeleri tasvir edilmiştir.

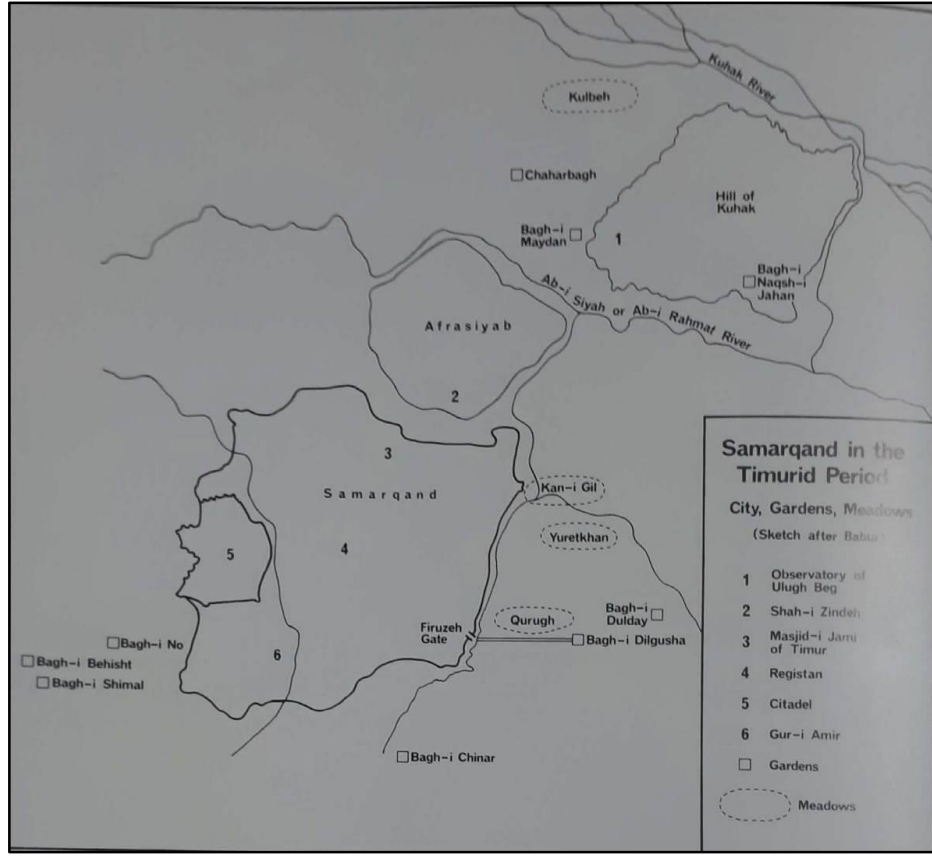
Semerkand Timur’un başkenti olmakla beraber göçebe hayatına da devam ettiği bir merkez olmuştur. Clavijo’nun seyahatnamesinde anlattığı gibi Timur, şehir içinde devamlı yer değiştirmiştir. Dört aylık bir süre zarfında şehirde inşa ettiği farklı bahçeleri olan köşklere kalmış, düğün sırasında da açık alanda çadır - şehir tarzında hazırlanan bir

²⁰⁰ İlyas Gökhan, a.g.e, s. 183.

²⁰¹ Şerefeddin Ali Yazdı, a.g.e., 2019, s.270.

²⁰² Şerefeddin Ali Yazdı 2019, a.g.e., 2019, s.275.

alanda konaklamıştır. Bu davranış, Timur ve ailesi için , şehir içinde de göçebe yaşam tarzının devam ettiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.²⁰³

Resim 20 , Timur Dönemi Semerkand Planı, Golombek, Wilbur, a.g.e., 1988, s.85.

Ayrıca Kühek tepesinin eteğinde Nakş- ı Cihan, Semerkand'ın güneyinde Bağ- ı Çınar, şehrin aşağı kısmında da Bağ-ı Şimâl ve Bağ-ı Behişt adlı bahçeler yapılmıştır.²⁰⁴ Bağ-ı Behişt'in yapılması için Semerkand'ın batısındaki bazı evlerin arazisi ve on iki bağ bir araya getirilmiş, bir bağ ve içine bir kasır yaptırılmıştır.²⁰⁵ Bunların dışında Timur Semerkand'da Gülbağ, Bağ-ı Nev, Bağ-ı Meydan, Bağ-ı Cihannüma adlı bağlar da yaptırmıştır.²⁰⁶

²⁰³ O'Kane, "From Tents to Pavilions: Royal Mobility and Persian Palace Design", *Ars Orientalis*, 1993, s.253.

²⁰⁴ Bâbü'r Şah, a.g.e., 1970, s. 71.

²⁰⁵ Alan, *Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkarları*, 2004, s. 155.

²⁰⁶ Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e., 1988, s.174.

Semer kand ve çevre toprakları oldukça verimliydi. Şehrin çevresi bağ ve bahçelerle çevrili olduğundan kalabalık bir nüfusu besleyebilecek durumdaydı.²⁰⁷ Bâbü r Şah, Semer kand'ın verimli ve çok güzel bir şehir olduğunu, meyvelerinin özellikle de elma ve üzümünün çok meşhur olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca halkının da Sünni inancına mensup, dindar insanlar olduğunu belirtmiştir.²⁰⁸

3.3.3.3. Semer kand'taki Timur Dönemi Yapıları:

1) Bibi Hanım Külliyesi:

Bu külliye, Timur'un baş zevcesi, Saray Mülk Hanım'ın annesi adına yapılmıştır. Büyük külliyeden geriye bugün sadece cami ve türbe kalmıştır. Medrese ise 18.yüzyılın ortasına kadar varlığını sürdürmüştü. Medrese'nin portalı camii ninki ile yarışacak kadar yüksekti, bu yüzden Timur, cami girişinin yeniden yapılmasını emretmişti. Medrese binası, 1740 yılında Nadi Şah'ın ordusu tarafından yıkılmıştır.²⁰⁹ Cami, Semer kand'ın en büyük anıtlarından biridir ve muhteşem kubbeleri çok uzaklardan bile görülebilir.²¹⁰ Timur, bu camiyi Hindistan Seferinden sonra inşâ etmeye başlamıştır. Timur, Hindistan seferi sırasında bir cami inşa edeceğine dair adakta bulunmuş ve dönüşte bu sözünü yerine getirmişti.²¹¹ Hindistan'da çok güzel, beyaz mermerden yapılmış bir cami görmüştü. Semer kand'da da böyle bir cami yapılmasını istedi. Mimari açıdan benzer olan, mermer taşlardan yapılmış bir cami yapılmasını emretti.²¹² Hindistan'dan gelen sayısız savaş gelirleri böyle bir yapının inşa edilmesini kolaylaştırmıştır. Bu cami için hiçbir masraftan kaçınılmamış, inşaat işçileri vardiyalı olarak çalışmış, inşaat için aralıksız çalışmışlardır.²¹³ 1399 yılı Ramazan ayının dördüncü günü – 10 Mayıs 1399-

²⁰⁷ Knobloch, a.g.e, 2001, s. 93.

²⁰⁸ Bâbü r Şah, a.g.e, 1970, s. 70.

²⁰⁹ Arapov, a.g.e, 2014, p.31.

²¹⁰ Ramazanoğlu, *Türk dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri*, 2013, s. 152.

²¹¹ M. İbrahim Yıldırım, "Timurlu Tarihine Dair Farsça Yeni bir Kaynak: Zahir-i Mar'aşı'nın Müntahabüt Tevarihi" *Belleten*, Ağustos 2016, s. 380.

²¹² İbnArabşah, a.g.e., 2012 s. 356.

²¹³ Yakubovskiy, a.g.e., 2017, s. 39-40.

müneccimlere göre uğurlu bir saatte başlandı, temel atıldı. Caminin her bir bölümünün inşasından bir şehzade ya da emirlerden biri sorumlu tutulmuştu.²¹⁴

İyi bir organizasyon yapılmış, lonca halinde birlikler çalışmıştır. Cilâcılar, çiniciler, bronz ustaları vardı. Tuğla hazırlama, pişirme işi, bağlayıcı madde – mermer suyu - üretme gibi işler guruplar halinde gerçekleştirilmiştir. Bu madde yapıyı sismik tahribattan korumak amacı ile kullanılmıştır. Süsleme için de ayrıca ustalar bulunuyordu.²¹⁵ Timur, inşaat işlerine iştirak etmiş ve yakından alakadar olmuştu.

Binanın yapımında Fars, Hindistan ve Azerbaycan'dan getirilmiş, 200 taş ustası işe koyuldular. Beş yüz kişi de dağa taş kesmeye gitti. Hindistan'dan getirilen 95 adet fil dağlardan taş getirme işinde kullanıldı. Mescidin yapımında her biri yedi gez uzunluğunda 480 adet taş sütun kullanılmıştır. Binanın çatısı ve dört minaresi de tamamlanınca Bağ-ı Dilgüşa da şenlik düzenlenerek kutlanmıştır.²¹⁶

Resim 21, Semerkand Bibi Hanım Camisi, Taştan yapılmış rahle, (200X230 cm.) Lentz, Lowry, a.g.e., 1989, s.85.

²¹⁴ Şerefeddin Ali Yezdî, a.g.e., 2019, s. 322.

²¹⁵ Yakubovskiy, a.g.e., 2017, s.41-43.

²¹⁶ Nizâmeddin-i Şâmî, a.g.e., 1987 s. 322.

Cami tamamen bittikten sonra Timur, taç kapısının alçak olduğunu düşündüğü için bu kısmı yıktırmış ve yeniden yaptırmıştır. Clavijo, bu caminin yapılışına Timur'un çok önem verdiğini kaydetmiştir. Hasta ve yorgun dahi olsa at üzerinde gidemese bile her gün tahtirevan ile giderek inşaatı yerinde takip etmiştir.²¹⁷

Caminin portalı ve kible eyvanı minareleri desteklemektedir, Bu dizayn şu anda kaybolmuş olan Sultaniye cuma camisi, İran İlhanlı hükümdarı, (Olcaytu tarafından yapılmış olan) camiye benzemektedir. İçi 4 eyvanlıdır, ancak ilk defa iki yan eyvan eklenmiştir. Bu düzenleme ayrıca Delhi'deki Cihanpenâh camisinde de görülmektedir, Timur, camiye 1398'de görmüş ve ilham almış olmalıdır. Bu cami oymalı taş kullanımı ile de olağan dışı, olağan süslüdür, belki de Hindistan'dan getirilen sanatkarların bu dizaynda etkisi olmuş olabilir.²¹⁸

Bina, Semerkand'ın en büyük anıtlarından biridir. Hem sanat olarak hem de alan olarak etkileyici bir eserdir. 167×109 metrelik bir alanı kaplamaktadır. Binanın kubbelerinin güzelliği çok uzaktan görülebilmektedir. Giriş kapısı 46 m yüksekliktedir. Dikdörtgen planlı bir camidir. Her köşede ince uzun minareler mevcuttur. Dış cepheler ve minareler renkli, sırlı tuğladan yapılmış geometrik desenler ile süslenmiştir. Yan cephelerde ikişer taç kapı daha mevcuttur. En öndeki büyük taç kapının karşısına düşen odada mihrap yer almaktadır. Mihrap odasını örten kubbe çok yüksektir ve kubbe türkuaz çiniler ile kaplanmıştır.²¹⁹

Caminin yapısı Selçukluların dört eyvan şemasına benzer biçimde yapılmıştır. Yan eyvanların arkasında yüksek kubbeli mekânlar vardır. Kible tarafındaki eyvan firuze renklidir ve çok yüksektir. Kible eyvanının kubbesi çifte külâhlı olarak inşa edilmiştir. Kubbe kasnağı üzerinde kûfi yazıyla “ Ebedilik Allah'a mahsustur ” yazılıdır.²²⁰

²¹⁷ Ruy Gonzales Clavijo, *Guy Le Strange*, a.g.e, 1928, s. .280.

²¹⁸ O'Kane, *Architecture and Court Cultures of the Fourteenth Century*, 2017, s. 604.

²¹⁹ Ramazanoğlu, *Orta Asya'da Türk Mimarisi* , 1998, s. 130.

²²⁰ Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, 1996, s. 272.

Resim 22, Semerkand Bibi Hanım Camisinden bir görünüş, Arapov, a.g.e., 2014, s.32

Caminin giriş kapısının altında “ Büyük Sultan, dinin ve devletin direği, Emir Timur bin Taragay bin Burgul bin Aylangir bin İçil bin Karaçar Noyan, Tanrı saltanatını korusun, Tanrı ona bu camiyi 806 yılında bitirmesi için yardım etti.” yazmaktadır.²²¹

Caminin 129×99 m genişliğinde bir avlusu vardır ve mermerle kaplanmıştı. Ortasında bir şadırvan vardı şimdi ise burada Uluğ Bey döneminde mermerden yapılmış dev bir Kuran-ı Kerim rahlesi vardır. Cami o kadar büyük yapılmıştı ki çini süslemeler kendi ağırlıklarını taşıyamamış ve parça parça dökülmüştü. Günümüze asıl binadan girişteki portal, üç kubbe ve minarelerden biri gelmiş, 19. yüzyılda başlayan restorasyon çalışmaları 21. yüzyılda tamamlanabilmiştir.²²²

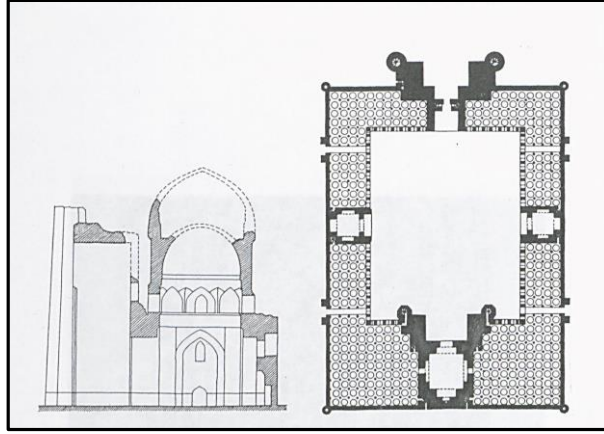
Caminin girişinde eskiden bronzdan yapılmış giriş kapıları vardı. Bu kapılar uzun ve müzikal bir ses çıkararak hareket ediyordu. 1740 yılında bu kapılar Nadir Şah tarafından ganimet olarak alınmış ve eritilerek madeni para haline getirilmiştir.²²³

²²¹ Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e., 1988 s. 258

²²² Arapov, a.g.e., 2014, s.33.

²²³ Arapov, a.g.e, 2014, s.32.

Caminin yüz metre kadar ilerisinde Bibi Hanım Türbesi bulunmaktadır. Bu türbe, şu an mevcut olmayan medresenin içinde bulunuyordu.²²⁴ Türbede, Saray Mülk Hanım'ın annesi ve aileden iki hanım daha yatmaktadır. Türbede, Küp şeklinde bir gövde üzerine çok yüksek bir kubbe oturtulmuştur.²²⁵ Türbenin içi, mozaikler ve bitkisel motifler ile bezenmiştir. İç mekânda cennet bahçesini andıran süslemeler görülür.²²⁶

Resim 23, Semerkand Bibi Hanım Camisi Plan ve Kesiti, Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, 1996, s. 267.

2) Şâh-ı Zinde Kompleksi:

Türbe, mescit ve mezarlardan oluşan bir yapılar topluluğudur. Farklı dönemlerde inşa edilen 16 yapıdan meydana gelmiştir. Eğimli bir alanda yamaca uzanan yolun iki yanında bulunan yapılardan oluşur. Komplekste bir medrese, iki mescit ve türbe yapıları vardır. Abbâsî Halifelerinin Kahire'de bulunan mezarlarının oluşturduğu türbe kompleksini hatırlatmaktadır.²²⁷ Şâh-ı Zinde, eski Afrâsiâb şehrinin güneydoğu kısmında, günümüz şehrinin, Kuzey yönünde bulunan Kusem Bin Abbas Türbesi etrafında şekillenmiştir. Kusem Bin Abbas, Hz. Muhammed'in amcasının oğlu olduğundan dolayı bu türbe her dönemde önemini korumuştur. Timur öncesi dönemde de türbe önemli bir ziyaret yeri idi. 1350 yılında şehri ziyaret eden İbn Battûta bu türbeden bahsetmektedir. Şehir halkı,

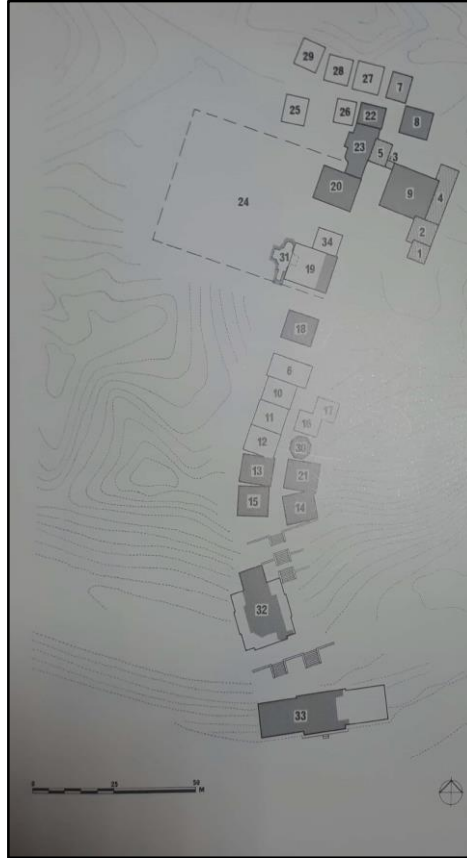
²²⁴ Ramazanoğlu, *Türk dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri*, 2013, s. 164.

²²⁵ Ramazanoğlu, *Orta Asya'da Türk Mimarisi*, 1998, s. 131

²²⁶ Arapov, a.g.e., 2014, s.31.

²²⁷ G. Cantay, *Timurlu Sanatı ile Erken Dönem Osmanlı Sanatı Arasındaki ilişkiler*, 2007, s. 247.

Pazartesi ve Cuma gecesi türbeyi ziyarete geliyordu. Tatarlar da türbeye adaklar adayıp görevli ve ziyaretçilere ikramda bulunuyordu. İbn Battûta, türbenin kubbesinin dört ayak ve sekiz sütun üzerine oturduğunu, mermer sütunların, yeşil, siyah ve beyaz renklerde olduğunu kaydetmiştir. Kubbenin duvarları altın kakmalı mermerle kaplıydı ve yaldızlı abanoz ağacından bir çatısı vardı. Gelenlerin rahatça kalacağı odalar mevcuttu. Tatarlar Müslüman olmadan önce de bu türbeye saygı göstermişlerdir.²²⁸

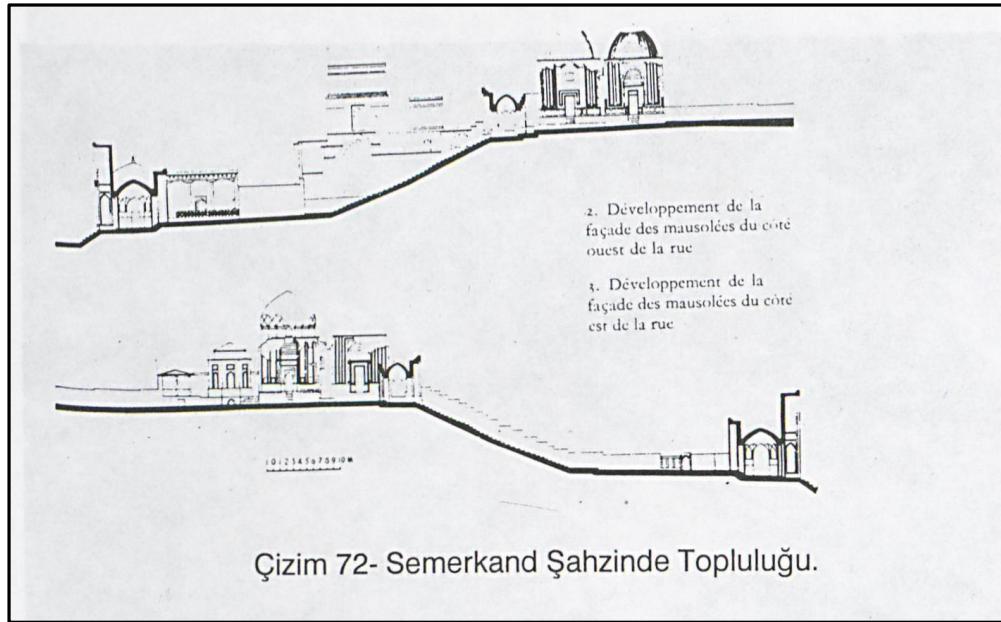
Resim 24, Şâh-ı Zinde Planı, Golombek, Wilbur, 1988.

Planın Açıklaması:

1. Kusem Bin Abbas Türbesi. 11. Yüzyıl, 2. Ziyarethâne 11. Yüzyıl, 14. Yüzyılda yeniden inşa edildi. 3. 11. Yüzyıldan kalma Minare, 4. Timur Öncesi dönemden kalma temel kalıntıları. 5. Çahar Tak, 1330'lu yıllar. 6. 13. Yüzyıldan kalma mezar yapısı, 7. Hoca Ahmed türbesi, 14. Yüzyıl ortaları, 8. 1361 tarihli

²²⁸ İbn Battûta , 2018, s. 362

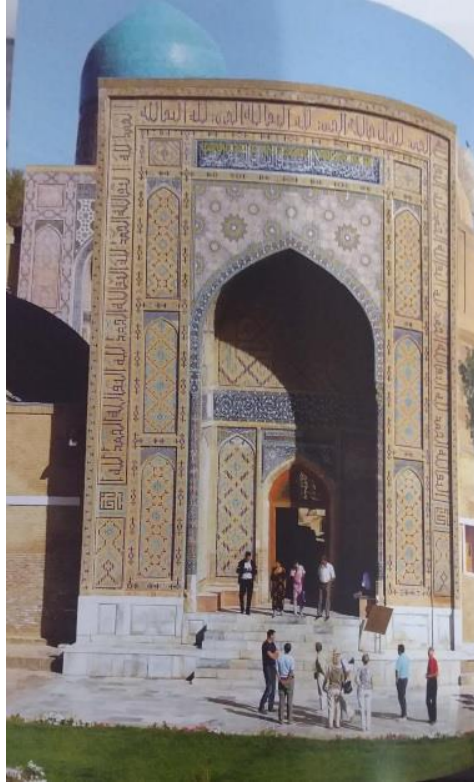
bir hanıma ait mezar 9. 1460 'lı yıllara ait mescid, 10. 1360-70 tarihli bir mezar. 11 ve 12. 1360'lı yıllara ait mezar. 13. Şad Mülk Aka türbesi, 1372 tarihli, 14. Emir Hüseyin türbesi. 1376 15. Emirzâde Türbesi. 1386. 16. Ve 17. Yapılar 14. Yüzyıla ait mezar yapıları. 18. Üstad Alim türbesi, 1380. 19. Uluğ Sultan Begüm Türbesi, 1385 20. Emir Burunduk Türbesi, 1390 21. Şirin Bike Aka türbesi. 1385-86 22. Tuman Aka türbesi, 1404. 23. Tuman Aka türbesi mescidi. 24. Tamgaç Buğra Han medresesi, 11. Yy. 25. 15. Yüzyıla ait türbe, 26,27,28,29 mezar yapıları. 30. Sekizgen türbe 15. Yüzyılın ilk yarısı. 31. Lahit odası 15. Yy 32. Kadızade Türbesi diye anılan iki kubbeli türbe, 1425 33. Giriş portalı, mescid kalıntıları, 1434-35 34. 15-16. Yüzyıla ait lahit odası.

Resim 25 Şâh-ı Zinde Kesiti, Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, 1996, s. 267.

Mezarın çevresine Karahanlı döneminden başlayarak türbeler inşa edilmiştir. Bu türbelerden birisi, Hoca Ahmed Türbesi'dir. Bu türbe, Timur hâkimiyetinden önce, 14. yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir. Bu bina incelendiğinde eski Orta Asya geleneği görülmektedir. Türbenin cümle kapısı tamamen oyma çinilerle örtülmüştür. Kapının genel zemini firuze rengindedir ve yazılarla da süslenmiştir. Yazı beyaz renklidir ve üzeri, bitkisel tezyinatlarla süslenmiştir. Timur'dan önce yapılan bu eserler incelendiğinde Timur devrinde önceden gelen bir mimari geleneğin devam ettiği görülebilir. Semerkand'a gelen yabancı ustalar kendi bilgileri ile yerli ustaların birikimlerini

birleştirmişlerdir. ²²⁹ Timur döneminde de 1371-1405 yılları arasında bugünkü bina kompleksi oluşmuştur. Timur, Kusem Bin Abbas'ın halk arasında sevilen bir tarihi şahsiyet olmasından dolayı, aile mezarlığını burada yapmayı düşünmüş olabilir. Türbeler ve cami özenle inşa edilmiş ve bu yapılar için vakıflar kurulmuştur. ²³⁰1434 yılında da Uluğ Bey döneminde büyük bir taç kapı yapılmıştır. Bu taç kapı üzerinde bir yazı vardır: “ Bu kutsal yapı, mükemmel bir ölçü içinde muhteşem olarak süslenmiştir, güzel bir görünüş ile samimi bir niyeti bir araya getirmektedir, Abdülaziz Bahadır Sultan Uluğ Bey Koragâni'nin oğlu, 1434-1435 ” yazısı mevcuttur. ²³¹

Resim 26, Şâh-ı Zinde Giriş Portali, *The Architectural Epigraphy of Uzbekistan Semerkand Şah- ı Zinde* , Tashkent Uzbekistan Today, 2015, s.36.

²²⁹ Yakubovskiy, a.g.e., 2017, s. 28.

²³⁰ Yakubovskiy, a.g.e., 2017, s. 24

²³¹ *The Architectural Epigraphy of Uzbekistan Semerkand Şah-ı Zinde*, Tashkent Uzbekistan Today, 2015, s.36

Taç kapı ince bir zevkle inşa edilmiş, sırlı tuğlalar ve çiniler ile süslenmiştir. Mavi zemin üzerine beyaz harfler ya da beyaz üzerine mavi harfler kullanılarak, nesih, sülüs, kûfî gibi yazılar yazılarak kullanılmıştır. Kapının üst bölümünde Allah'ı yücelten ifadeler bulunmaktadır. Giriş panelinin üzerindeki kemerli bölümde Hz. Peygamberin Kusem b. Abbas Hakkındaki bir Hadisi yer alır: “ Peygamber Efendimiz dedi ki: Kusem bin Abbas diğer insanlar içinde bana davranış ve görünüş olarak benzeyen bir kişidir.”²³²

Resim 27, Şâh-ı Zinde Girişinde bulunan Hadis-i Şerif. *The Architectural Epigraphy of Uzbekistan Semerkand Şah- ı Zinde* , Tashkent Ozbekistan Today, 2015, s.45.

Şâh-ı Zinde de yer alan türbeler küçük, sade planlı yapılardır ve zengin çini süslemeleri vardır. Eyvanlar çoğunlukla mukarnaslar ve zengin çiniler ile süslenmiştir.²³³ Bu külliyyede çini sanatının en güzel örnekleri bulunmaktadır ve kubbeler de çinilerle süslüdür. Binalar benzer özellikler göstermektedir. Kare plan üzerine yüksek kubbeler oturtulmuştur. Taç kapılar güzel ve gösterişli olarak inşa edilmiştir.²³⁴

1) Emir Burunduk Türbesi:

1380 tarihli türbe Timur'un generallerinden Emir Burunduk için yapılmıştır. Türbe, 12×10,5 metre büyüklüğündedir. Türbenin üst kısmı ve cephe süslemeleri zaman içinde zarar görmüştür. İç mekânın yerden 1,5 metre yükseklikte bulunan kısmı çiniler ile süslenmiştir. Duvarlarda geometrik desenler ve üzerinde yazılar olan panolar mevcuttur. Kubbe içinde de yüksek kabartmalı süslemeler ve geometrik desenli işlemler

²³² *The Architectural Epigraphy of Uzbekistan Semerkand Şah-ı Zinde*, Tashkent Ozbekistan Today, 2015, s.45.

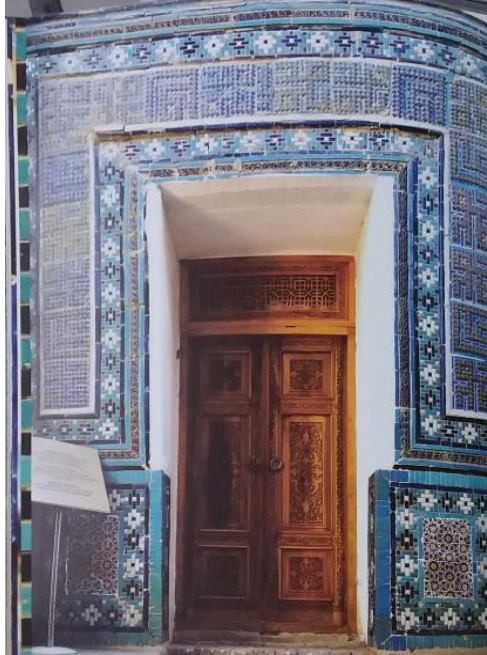
²³³ Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, 1996, s. 249.

²³⁴ Ramazanoğlu, *Orta Asya'da Türk Mimarisi* , 1998, s.137-139.

görülmektedir. Bina içindeki köşe kemerler mukarnas dolgulu olarak yapılmıştır.²³⁵ İç mekânda plaster panellerde, Muhammed, Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan, Hüseyin isimleri yazmaktadır.²³⁶

2) Emirzâde Türbesi:

1386 tarihli Emirzâde türbesi, baştanbaşa muhteşem çiniler ile süslenmiştir. Cephede Kûfî karakterli yazılar bulunmaktadır. Portalin her iki tarafındaki duvarlarda altı tane kabartmalı panel yer almaktadır, bu yazılar ilk anda geometrik şekillere benzemektedir. Bu yazı, Kur'an-ı Kerim'in 112. Suresinin 1. ve 4. ayetlerini içermektedir. “ De ki o Allah'tır tektir Allah Samed'dir, doğurmamış ve doğmamıştır onun hiçbir dengi yoktur.” Ayrıca inançla ilgili ifadeler de yer almaktadır “ Allah'tan başka ilah yoktur, Hz. Muhammed Aleyhisselam onun kulu ve elçisidir.”²³⁷

Resim 28, Emirzâde Türbesi Taç Kapısı. *The Architectural Epigraphy of Uzbekistan Semerkand Şah-ı Zinde* , Tashkent Ozbekistan Today, 2015, s.114.

²³⁵ Ramazanoğlu, *Orta Asya'da Türk Mimarisi* 1998, s. 157.

²³⁶ Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e., 1988, s. 242.

²³⁷ *The Architectural Epigraphy of Uzbekistan Semerkand Şah-ı Zinde*, Tashkent Ozbekistan Today, 2015, s.111.

Girişte sol tarafta “ Tuğluk Tekin, Emir Hoca’nın kızı, onun oğlu ve gözbebeği, şanslı Emir, şehit, Emir Hüseyin bin Kara Kutluk, Tanrı onun mezarını rahmeti ile sulasın. Zilhicce 777’de şehit oldu.” yazılıdır. ²³⁸ Ayrıca sekiz yapraklı çiçek süslemeleri bant halinde cephe üzerinde yer almaktadır. Dış cephede bulunan bordürde Selçuklu yıldızı motifi ince bir hat olarak görülebilmektedir. Bina 10X9,2 boyutlarındadır. Duvarlarda kemerli nişler mevcuttur. Yapının kubbesi sivri bir biçimde inşa edilmiştir. ²³⁹ Emirzâde Türbesinin karşısında 1376 tarihli Tuğluk Tekin türbesi yer almaktadır. Bu hanım Timur’un generallerinden Emir Hüseyin’in annesidir. Türbe, antik Semerkand şehrinin duvar kalıntıları üzerine inşa edilmiştir. ²⁴⁰ Türbe girişinin sağ tarafında Arapça bir yazı vardır: “ Bu yüce yapının inşa edilmesi emredildi... Asil Emir...” Sol yanında ise “ Kutlu Şevval ayında 788 yılında” ifadeleri yazılıdır. ²⁴¹

3) Türkan Aka Türbesi:

Bina, 1371 tarihli dir. Türbeyi Timur’un kız kardeşi Türkan Aka, kendi kızı Şadi Mülk için yaptırmış, daha sonra 1386 yılında kendisi de buraya gömülmüştür. Bina, 10X8,6 metre büyüklüğündedir. Şâh-ı Zinde kompleksi içerisinde günümüze en sağlam şekilde gelebilmiş yapılardan biridir. Bu eserin süslemesinde en göze çarpan unsur, oymalı ve cilâlı çinileridir. Çinileri orijinaldir ve göz kamaştırıcı güzellikte, ustaca yapılmıştır. Cepheyi kaplayan çini tekniği ve bina üzerinde kullanılış tarzı, bu sanatın zirve noktasına erişmiştir. Süslemelerde bitkisel, geometrik desenler ve yazılar kullanılmıştır. Renk olarak, lacivert, türkuaz, beyaz biraz da mor görülmektedir. Çini yüzeyindeki desenlerin kabartmalı bir biçimde işlenmiş olması üstün bir sanat eseri meydana getirmektedir. ²⁴²

²³⁸ Lisa Golombek and Donald Wilbur, a.g.e., s. 241.

²³⁹ Ramazanoğlu, *Orta Asya’da Türk Mimarisi*, 1998, s. 148.

²⁴⁰ Károly King, Károly Gombos, *The Pearls of Uzbekistan*, Corvina Press, 1976, s. 40.

²⁴¹ Lisa Golombek and Donald Wilbur, a.g.e., 1988, s. 246.

²⁴² Ramazanoğlu, *Orta Asya’da Türk Mimarisi*, 1998, s. 151.

Binanın ön cephesi, taç kapı biçiminde yapılmıştır. Binanın köşelerindeki sütunların kaidesi iki ters yarım küre şeklindedir. Sütunlar da işlemelerle süslü ve göz alıcıdır. Artık bugünkü tekniklerle bu çinileri yeniden yapmak mümkün değildir.²⁴³

Türbenin içindeki çinilerde renklerde değişiklik görülmektedir. İç mekânda mavi tonlara ek olarak elma yeşili ve sarının da katılmış olması dengeli bir güzellik oluşturmuştur. Duvarlarda kabartma yazılı panolar mevcuttur. Kubbe ise sekiz bölüme ayrılmış ve değişik biçimde yıldızlı çiniler ile bezenmiştir.²⁴⁴ Bina Şâh-ı Zinde kompleksinin incilerinden biri olarak bilinmektedir, hem mimari formu hem de çini süslemeleri son derece ustalıkla yapılmıştır. Duvarda binayı inşa edenlerden üçünün adları yazılıdır: Semerkandlı Bâriüddin ve Şemseddin; Buharalı Zeynüddin.²⁴⁵

Portalin çevresindeki yazıda Arapça olarak şu ifadeler yer alır: “Bu bina hurilerin ipekler ve örtüler içinde gülümsediği, güzelliklerinin beyaz çiçek gibi olduğu yerdir.” Giriş bölümünün solunda da “Kutluk Türkan Aka tarafından, hanedanın kristali, haşmetbeablarının (hanım ifadesi) sevinci, kalbinin hazinesi, Ulya Şad-ı Mülk Ağa için yapılmıştır. Merhamet mezarına Cemazziyel Ahir’in 20. Günü 773 yılında girmiştir. (29 Aralık 1371) yazmaktadır.

Portalin mukarnas kısmının altında, farsça olarak “Bu mukarnasla bezenmiş çatı ve süslenmiş tâk, ziynetin bir ifadesidir. Bunlar akla bu dünyada gördüğümüz tüm süs ve sanatın Sonsuz güç sahibi Allah’ın bir nimeti olduğunu hatırlatmaktadır ” ifadeleri mevcuttur.

Kapının çevresinde Farsça olarak “ Bu bir cennet bahçesidir ki orada talihin hazinesi yatmaktadır. Ve bu mezar değerli bir inci tanesinin kaybolduğu yerdir. Burada yatan merhamet bulsun (bulur). İkimizin de toprak altına gireceği düşüncesi teselli vermektedir.

²⁴³ Ramazanoğlu, *Orta Asya'da Türk Mimarisi*, 1998, s.151.

²⁴⁴ Ramazanoğlu, *Orta Asya'da Türk Mimarisi*, 1998, s.152.

²⁴⁵ Károly King, Károly Gombos, a.g.e., 1976, s. 41.

Süleyman bile bir rüzgârla gidivermiştir. Oysa O’nun yüzüğünde korunma mührü vardı” ifadeleri bulunur.²⁴⁶

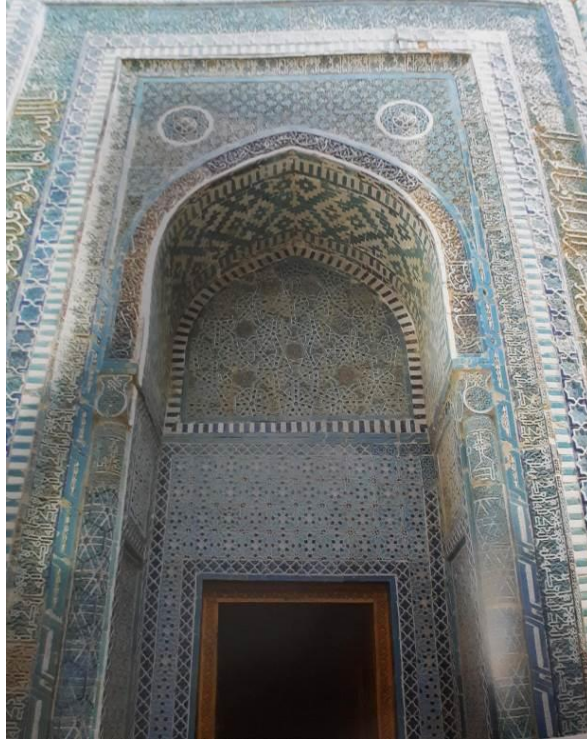

Resim 29 : Türkan Aka Türbesi cephe görünüşü, Ramazanoğlu, *Orta Asya’da Türk Mimarisi*, 1998, s. 134.

²⁴⁶ Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e., 1988, s. 239.

4) Şirinbike Aka Türbesi:

Timur'un küçük kardeşi olan bu hanım 1385'te vefat etmiştir. Bu türbe İslam mimarlık geleneğinin en güzel örneklerinden birisidir. Geometrik desenler tam bir uyum içindedir ve dış yüzeyi çini kaplı ilk binalardan birisidir. İç dizaynında altın rengi çiniler kullanılmış ayrıca duvarlar hat yazıları ile süslenmiştir. Bu yazılardan birinde “ Bu dünyada insanlar neşeyle uçan kuşlar gibidir ve dünya ise onlar için bir tuzaktır” ifadeleri yer almaktadır.²⁴⁷ Portal kısmında da “Bu, büyük ve asil kraliçe, Taragay'ın kızı Şirin Bike Aka'nın türbesidir, 787” ifadeleri yazılıdır.²⁴⁸ Binanın yapımında Azeri ve Tebrizli ustaların da çalıştığı sanılmaktadır.²⁴⁹

Resim 30 Şirin Bike Aka Türbesi, “Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri”, Türk Dünyası Mühendislik, Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı, 15-18 Ekim 2012 Trabzon, Özel Yayın, Ankara 2013, s. 198.

²⁴⁷ Arapov, a.g.e., 2014 s.46.

²⁴⁸ Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e..1988, s. 243.

²⁴⁹ Károly King, Károly Gombos, a.g.e., 1976, s. 40.

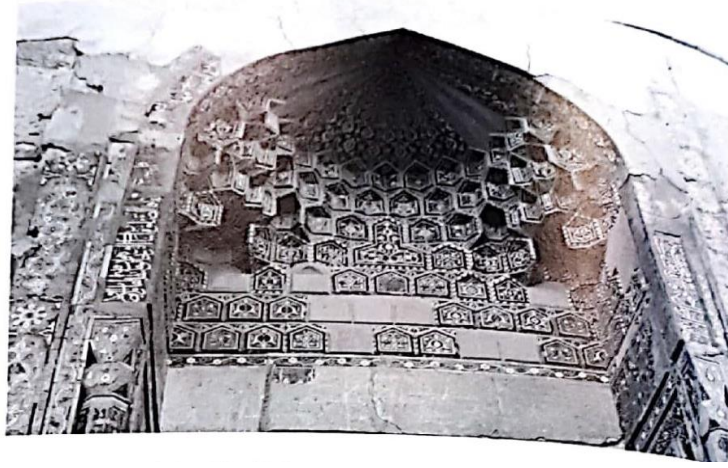
5) Tuman Aka Türbesi:

Tuman Aka, Timur'un hanımlarından biridir. Türbe 1404-1406 tarihleri arasında yapılmıştır. Etrafındaki üç diğer bina ile birlikte küçük bir yapı topluluğu oluşturmaktadır. Türbenin boyutları 6,8×5,7 metredir. Timurlu mimarisinin tüm özellikleri bu türbede görülmektedir. Kubbe kavun şeklinde ve yüksek kasnaklıdır. Kubbede türkuaz çini süslemeler vardır, kasnak ise iri Kûfî hat ile bezenmiştir. Cephe üzerindeki çiniler tek boyutludur, kabartma görülmemektedir. Desenler çini üzerine çini kakma tekniği ile yapılmıştır. Giriş nişinin köşelerinde küçük sütunlar mevcuttur. Nişin yan yüzleri çini panolar ile süslüdür. Mukarnas yüzey ve kubbenin içi altın varak desenlerle süslüdür.²⁵⁰ Ayrıca iç mekân süslemelerinde farklı renk kullanımları denenmiştir, açık yeşil, açık mavi ve kırmızı çiçek desenleri görülmektedir. Türbenin süslemeleri hattat Şeyh Muhammed Bin Hoca Bey tarafından yapılmıştır.²⁵¹ Türbenin portalinde: “ Bu aydınlık türbe inşâ edildi... tarafından... Tanrı onun (hanım ifadesi) saltanatını daim etsin. Yıl 808,” yazılıdır. Taç kapının yanındaki duvarda da “ Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, Allah'ım bize kalplerimizin ışığını ver, mezarda, mum ışığı, gözümüzün ışığını ver.” İfadeleri bulunur. Kapının üzerindeki kemerde de “ Peygamberlerin en soylusu Muhammed, Selâm onun üzerine olsun, dedi ki, Kabir bir kapıdır ve herkes o kapıdan girer” yazılıdır. Bu yazının tam kapının üstünde olması ilgi çekicidir.²⁵²

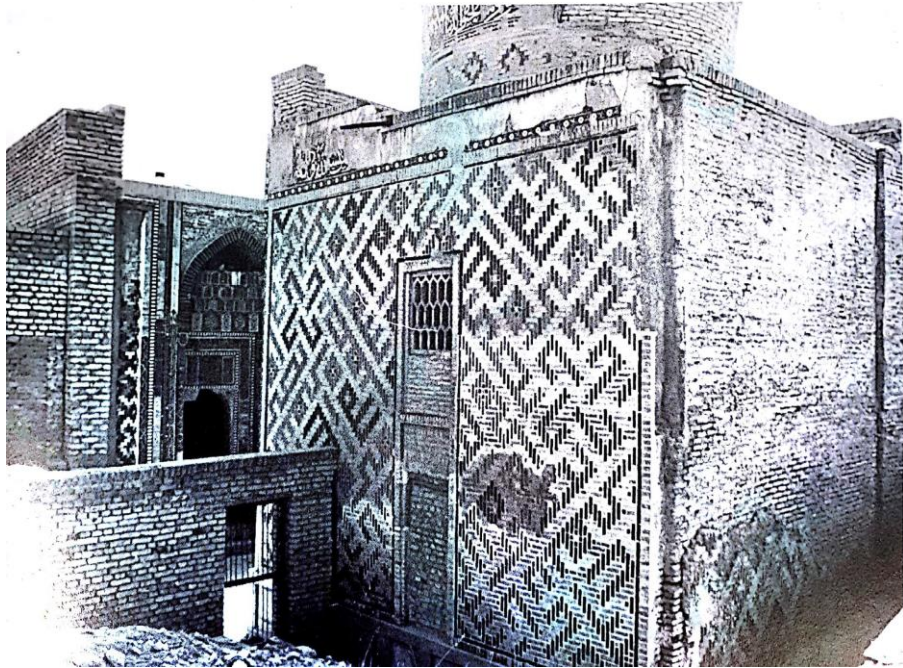
²⁵⁰ Ramazanoğlu, *Orta Asya'da Türk Mimarisini*, 1998, s. 160.

²⁵¹ Károly King, Károly Gombos, a.g.e., 1976, s. 42.

²⁵² Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e., 1988, s.249.

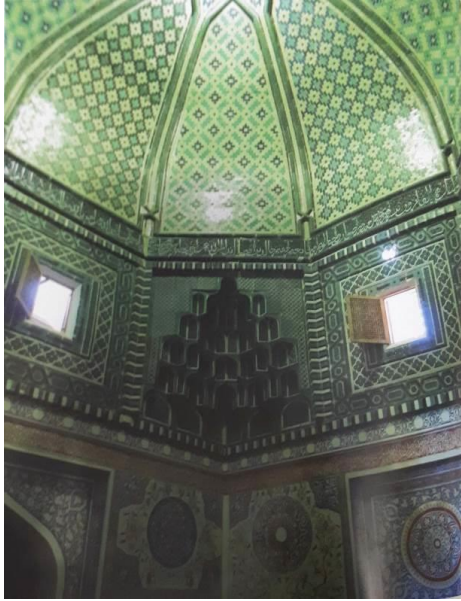
Resim, 31 Tuman Aka Türbesi 1, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Golombek, Wilbur, a.e.g., 1988.

Resim 32 Tuman Aka Türbesi, Golombek, Wilbur, a.e.g., 1988.

6) Kusem Bin Abbas Türbesi:

Bu türbe kompleksin çekirdeği konumundadır. Hz. Muhammed'in kuzeni, Kusem Bin Abbas, 676 yılında İslam'ı tanıtmak için Semerkand'a gelmiş, 677 yılında da burada vefat etmiştir. Efsaneye göre Kusem Bin Abbas namaz kılarken saldırıya uğramış ancak ölmemiş ve şimdiki mezarına canlı olarak kendi gitmiştir. Hala orada yaşamakta ve hükmünü sürdürmektedir. Bu yüzden bu türbeye “Şâh-ı Zinde” denilmiştir.²⁵³ Türbenin önünde 4×4 m lik bir ziyaret, dua yeri ve bir de cami vardır. Cami 12×10 m büyüklüğündedir. Türbenin içinde iki tane de mescit bulunmaktadır.²⁵⁴ Mescitlerin minaresi bugün yıkılmıştır. Ahşap kapısı kabartma desenler ve hat yazıları ile süslüdür. Bu kapının 1398-99 yıllarında Usta Yusuf Şîrâzî tarafından yapıldığı kaydedilmiştir.

Resim 33, Kusem Bin Abbas Türbesi, Kubbe kısmı, *Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri*, Türk Dünyası Mühendislik, Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı, 15-18 Ekim 2012 Trabzon, Özel Yayın, Ankara 2013, s. 194.

²⁵³ Károly King, Károly Gombos, a.g.e., 1976, s. 38.

²⁵⁴ Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, 1996, s. 253.

Kubbe kasnağı ve kubbe dâhil çinilerle süslüdür. Kubbenin ortasında sekiz köşeli bir yıldız oluşmuştur ve ortası açık bırakılmıştır. Bu boşluktan içeri güneş ışığı girmesi sağlanmıştır. Lahit türbe odasının ortasında bulunmaktadır.²⁵⁵ Lahit, Timur döneminde yapılmıştır ve Orta Asya'daki en güzel eserler arasındadır. Dört taş bloktan oluşan lahdin üzerinde zengin renkli süslemeler, Kuran-ı Kerim'den ayetler, bitki ve çiçek motifleri bulunan yuvarlak ya da badem şekilli paneller mevcuttur. Süslemelerde mavi renk hâkimdir.²⁵⁶

Resim 34, Kusem Bin Abbas Türbesi Lahit, *Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri*, Türk Dünyası Mühendislik, Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı, 15-18 Ekim 2012 Trabzon, Özel Yayın, Ankara 2013, s. 195.

²⁵⁵ Ramazanoğlu, *Orta Asya'da Türk Mimarisi*, 1998 s. 169.

²⁵⁶ Károly King, Károly Gombos, a.g.e., 1976 s. 43.

Resim 35 Lahit üzerindeki ayetler, *Kuran-ı Kerim Al-i İmran Sûresi , 169-171 ayetleri, The Architectural Epigraphy of Uzbekistan Semerkand Şâh- ı Zinde, Tashkent Uzbekistan Today, 2015, s.513*

“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah’ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehid kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar. Onlar Allah’tan gelen bir nimet, bir lütuf sebebiyle ve Allah’ın, müminlerin ecrini zayi etmeyeceği dolayı sevinç içerisinde diriler.”

7) Kadızâde - i Rûmî Türbesi:

Şâh-ı Zinde’deki türbeler içinde en gösterişli türbelerden biri de Kadızâde adıyla bilinen Bursalı Türk matematik ve astronomi âlimi Musa Paşa’dır. 1337-1412 yılları arasında yaşamıştır. Musa Paşa Bursa’da yetişmiş sonra da Horasan’a ve Semerkand’a gitmiş, Uluğ Bey ile rasathanesinin başına getirilmiştir. Aynı zamanda medresede de baş müderris olmuştur. Ali Kuşçu’da onun öğrencilerinden biridir.²⁵⁷ Türbe, Uluğ Bey döneminde yaptırılmıştır. Seydi Ali Reis, 1557 tarihli *Mir’ât’ül Memâlik* adlı eserinde *Mâverâünnehir*’de ziyaret ettiği türbeler içinde Şâh-ı Zinde ve Kadızâde – i Rûmî türbesinden bahsetmektedir.²⁵⁸ Ancak yapılan kazılarda türbede 30-35 yaşlarında bir kadının kalıntılarına ulaşılmıştır. Yerel söylencelerde bu türbenin Timur’un sütannesine

²⁵⁷ Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, 1996, s. 256.

²⁵⁸ Seydi Ali Reis, *Mir’atül Memâlik*, haz. Necdet Akyıldız, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1975, s. 90.

ve kızına ait olduğuna dair bir bilgi vardır.²⁵⁹ Yine de türbe, kaynaklarda Kadızâde Türbesi olarak geçmektedir. Türbenin yüksek silindirik kasnağı çinilerle süslüdür. Hafif oval şekilli bir kubbesi vardır. Kubbe kasnağı üzerinde Hz. Muhammed'in bir hadisi yer alır. “ Kabir, öbür dünya meskenlerinin en önemsizi, bu dünya meskenlerinin de en iyisidir.” ²⁶⁰ Bu türbe, merdivenleri ile ünlüdür ve ancak gerçek iman sahibi olan bir kişinin onları doğru olarak sayabileceğine inanılmaktadır.²⁶¹

Şâh-ı Zinde'de türbeler rastgele olarak değil, Kusem bin Abbas Türbesine doğru yönelecek tarzda yerleştirilmiştir. Uzun bir merdiven bir beklenti duygusu oluşturur ve ziyaretçilerin türbeye yönelmesini sağlar. Bu yerleşim, o dönemdeki mimarların çok yönlü düşünme ve mekânı kullanma yeteneklerinin ne denli gelişmiş olduğunu göstermektedir.²⁶²

²⁵⁹ Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e., 1988, s.251.

²⁶⁰ Lisa Golombek and Donald Wilbur, a.g.e., s.25.

²⁶¹ Arapov, a.g.e., 2014, p.47.

²⁶² Robert, Hillenbrand, *Islamic Art and Architecture*. London, Thames and Hudson , 1999, s.217.

Resim 36, Kadızade Rumi Türbesi Portalı, *The Architectural Epigraphy of Uzbekistan Semerkand Şah-ı Zinde*, Tashkent Ozbekistan Today, 2015, s.84.

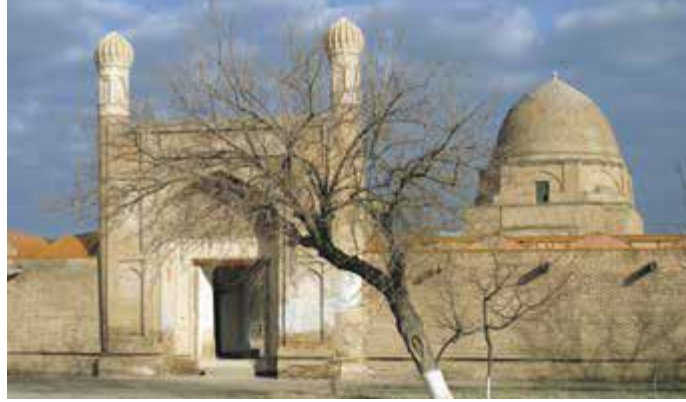
3) Ruhabad Türbesi:

Türbe, Orta Asyalı şeyh Burhaneddin Sagarji için yaptırılmıştır. İbn Battûta Şeyh ile görüşmüş, onun cömert ve değerli bir âlim olduğunu belirtmiştir.²⁶³ Şeyh Hindistan'da ölmüş ve naaşı oğlu Ebu Said tarafından Semerkand'a getirilerek son isteği gerçekleştirilmiştir. Mezarı Semerkand Şeyhi Basir'in yakınında bulunur. Emir Timur, 1399-1404 yılları arasında Şeyh Burhaneddin Sagarji'nin mezarı üzerine bir türbe yaptırmıştır. Bina, pişmiş tuğla kullanılarak inşâ edilmiş, sade mukarnas süslemeli bir binadır. Kubbenin genişliği 9 metredir. Kubbe kasnağı sekizgen yapıdadır.²⁶⁴ Şu an var

²⁶³ İbn Battûta, *Seyahatname*, çeviren: A. Sait Akyüz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018. s. 440.

²⁶⁴ Lisa Golombek, Donald Wilbur, a.g.e., 1988, s. 253.

olan kubbe iç kubbedir. Dış kubbenin yıkılmış olabileceği ya da tamamlanmadan kalmış olduğu düşünülmektedir.²⁶⁵

Resim 37 Ruhabad Türbesi, Arapov, a.g.e., 2014, s.30.

4) Gûr-i Emîr:

Gûr -i Emîr , Emir mezarı demektir ve Timur'un mezarı olarak bilinmektedir. 1405 yılında tamamlanan türbe, Timur mimarisinin zirve noktasıdır. Sadece Timur'un mezarı olduğu için değil, Doğu mimarisinin en güzel örneklerinden biri olarak da önemli bir yapıdır.²⁶⁶ Aslında Timur bu türbeyi 1403 yılında ölen torunu Muhammed Sultan için yaptırmıştı. Sonradan aile mezarlığı haline gelmiştir. Eskiden hankah ve medresesi de olan bir külliye idi. Bugünse avlunun bir kısmı ve türbe ayakta. Büyük bir taş kapısı ve iki tarafında çini kaplamalı minareler vardır.²⁶⁷ Dilimli kubbe, sekizgen kubbe binasına oturmaktadır. Çift kubbe olarak inşa edilmiştir ve çok etkileyici bir yapıdır. Kubbe 34 metre yüksekliktedir. Türbe odası son derece ihtişamlıdır. Kalem işleri, çiniler, mermerler, geometrik desenler ve mukarnas ile bezenmiştir. Kubbenin içinde de altın varaklı bezemeler vardır.

Bu bina, dışarıdan görülmeyen bir iç kubbeye sahiptir. Hem dış kubbeyi desteklemekte hem de binanın içinde normal yükseklikte bir tavan oluşmasını sağlamaktadır. Bunlarla

²⁶⁵ Arapov, a.g.e., 2014, s.30.

²⁶⁶ Yakubovskiy, a.g.e., 2017, s. 52.

²⁶⁷ Ramazanoğlu, *Orta Asya'da Türk Mimarisi*, 1998, s. 90.

birlikte belki de binanın en önemli özelliği görülmemiş ölçüdeki renk zenginliğidir. Yüzeyde fayans mozaik görülmektedir, çoğunlukla sıvanın içine yerleştirilmiş durumdadır. Tüm binaların görünen yüzeyleri bu şekilde süslenmiştir. Bol miktarda bitkisel dekorasyon ve yazı süslemeleri mevcuttur.²⁶⁸

Timur, Şâhruh, Uluğ Bey, Muhammed Sultan, Timur'un iki oğlu ve hocası Seyyid Bereke burada yatmaktadırlar. Türbedeki çiniler çoğunlukla firuze ve altın yaldız rengindedir. Timur'un lahdi koyu yeşim taşındandır ve ağırbaşlı bir görünüşü vardır. Mezar taşında Timur'un soy kütüğü olduğu söylenen bir yazı vardır ancak bu bilgiler tarihçiler arasında kabul görmemiştir. Lahdin çevresindeki kitabelerde Timur'un savaşları ve zaferleri anlatılır. Dış duvarlar Allah yazılı sırlı tuğlalar ile kaplanmıştır. Türbenin mimarı belli değildir.²⁶⁹

1941 yılında Timur'un ve Şâhruh, Uluğ Bey, Miranşah ve Muhammed Sultan'ın mezarları Gerasimov tarafından açılmıştır. Gri mermer bir lahidin içindeki tabutun üzerinde kumaş bir örtü vardı. Örtüye gümüş iplerle ayetler işlenmişti. Tabutta keskin bir kafur kokusu hissedilmiş, iskelet sırt üstü yatırılmış ve de yüzü sağ tarafa Mekke'ye yönelik şekilde bulunmuştur.²⁷⁰

Türbede mezarların yerleşim yerleri önemlidir. Seyyid Bereke'nin mezarı yüksek bir yerde bulunur. Emir Timur'un mezarı onun ayakucundadır ve değerli koyu yeşil, yeşim taşından yapılmıştır. Onun doğu yönünde Muhammed Sultan Türbesi yer alır. Timur'un batı yönünde, Şâhruh ve Miranşah, güney yönünde ise Mirza Uluğ Bey yatmaktadır. Timur'un naaşı mermer bir lahit içinde bulunan tahta tabut içinde bulunur.²⁷¹

²⁶⁸ Roemer, a.g.e., 1986, s. 143.

²⁶⁹ Arapov, a.g.e., 2014, s. 274.

²⁷⁰ Hayrunnisa Alan, "Emir Timur'un Şahsiyeti ve Hükümdar Kişiliği", *1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur) Bildiri Kitabı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.53

²⁷¹ Arapov, a.g.e., 2014, s. 29.

Binanın yan giriş kapısında mavi zemin üzerine beyaz harflerle mozaik çini bir yazı vardı. “Bu mezar cihan sultanı Emir Timur Güregân’ındır” yazmakta idi. Ancak 1905 yılında bu levha çalınmış sonradan diplomatik girişimler ile geri getirilmiştir.²⁷²

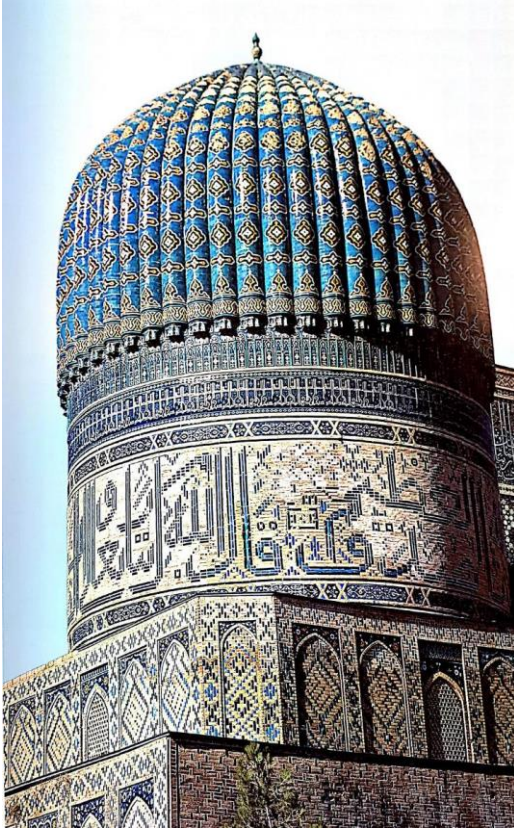
Timur’un mezar taşının ortasında bulunan 51 satırlık kitabe, dualardan ve Kur’an ayetlerinden oluşmaktadır. Bu kitabede ölüm anında bulunan kişinin tövbe etmesine yönelik ifadeler mevcuttur. Yazı, mermer üzerine son derece emek ve dikkatle uzun zamanda yapılmış olduğu izlenimini vermektedir. İki büyük yeşim taşından yapılmış lahit Uluğ Bey tarafından konulmuştur.²⁷³

Türbenin çok güzel bir ahşap kapısı vardır. İki kanatlı kapı çam ağacından yapılmıştır, oymaları çok güzeldir. Bitkisel desenli zeminin üzerine ikinci bir oyma tabaka yapılmıştır. Bu oyma çiçek demeti şeklindedir. Kapılarda ayrıca kemik ve sedekten ince kakmalar vardır. Bu süslemeler ağaç üzerine oymacılık sanatının en iyi örneklerinden birisidir.²⁷⁴

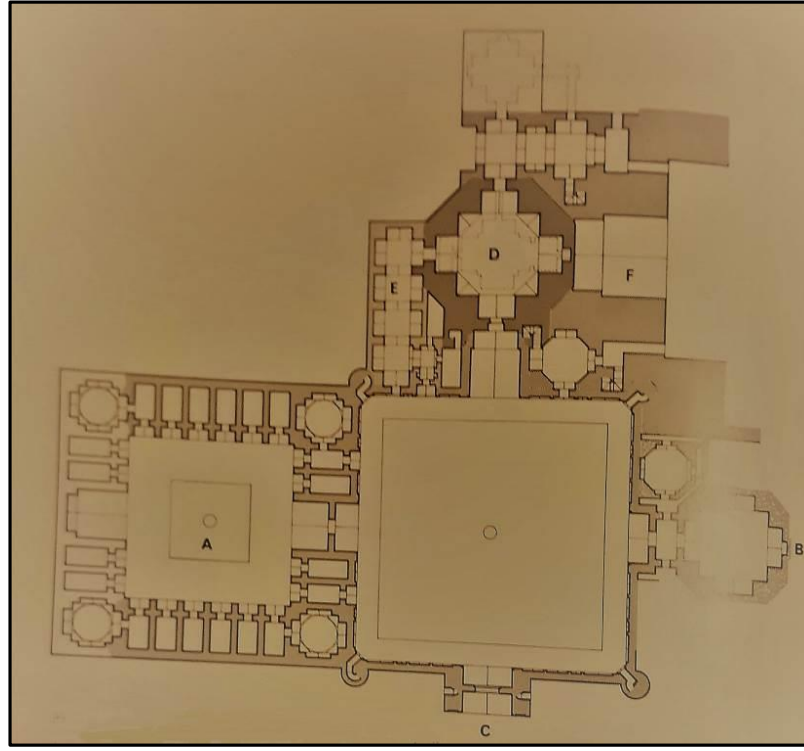
²⁷² Yakubovskiy, a.g.e., 2017, s. 54.

²⁷³ A. A. Semenov, “Gur- Emir Türbesinde Timur’un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri”, çev.Abdülkadir İnan, *Belleten*, 1960, s.152.

²⁷⁴ Yakubovskiy, a.g.e., 2017, s. 55.

Resim 38, Gûr-i Emîr Kubbesi, Semerkand, Henri Stierlin, *Persian Art and Architecture*, Thames and Hudson, 2002, s. 113.

Resim 39 Gûr-i Emîr Kompleksi Plan, Semerkand, Golombek and Wilbur, a.g.e., 1988.

a) Medrese b) Hankah c) Giriş Avlusu d) Mozole e) Uluğ Bey Galerisi f) Sonradan yapılan kısım.

Resim 40 Gûr-i Emîr, Lahit , Ramazanoğlu, Orta Asya'da Türk Mimarisi, 1998, s. 93.

4. TİMURLU MİMARİSİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ:

Mâverâünnehir bölgesi tarih boyunca değişik uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Sanat ve mimari alanında da çok farklı geleneklerin kaynaştığı bir bölge olmuştur. Soğdlar ve Kuşhan devleti dönemlerinde Hint sanatı ve İran sanatı ile etkileşimler olmuş, dini ve sivil mimari alanlarında farklı eserler verilmiştir. İran sanatının özelliklerinden olan eyvan, kemer ve kubbe yapıları 8. yüzyıldan sonra oluşan ilk dönem Mâverâünnehir – İslam sanatını da etkilemiştir.²⁷⁵

9-13. yüzyıllar arasında bölgede hüküm süren Karahanlılar, cami, medrese, kervansaray, köşk gibi çeşitli yapılar inşa etmişlerdi.²⁷⁶ Karahanlı dönemi mimari plan ve elemanları, geometrik süslemeleri, Selçuklu mimarisini ve de Timurlu mimarisini etkilemiştir.²⁷⁷ 13. yüzyılda yaşanan Moğol İstilasını takip eden yüz yıl içinde ise İslam dünyasında inşa faaliyetlerinde duraksama yaşanmıştı. İlhanlıların İslam'ı kabul edişinden sonra İran'da dini ve sivil mimaride önemli gelişmeler sağlanmış sekiz köşeli plana göre camiler inşa edilmiştir.²⁷⁸ Gazan Han (1295-1304) Tebriz'i başkent yaptı ve dünyanın her yanından gelen tüccarlar, elçiler ve sanatçılar için bir çekim merkezi haline getirdi. Bu süreçte sanat alanında büyük bir gelişme yaşandı. Daha sonra kardeşi Olcaytu, Sultaniye şehrini kurdu. Türbesinin yapımı için ülkenin dört bir yanından gelen sanatçılar olağanüstü bir eser oluşturdular ve geri döndüklerinde tecrübelerini kendi ülkelerine taşıdılar.²⁷⁹

14 ve 15. yüzyıllarda, Timur'un hâkimiyet dönemi ve sonrasında Mâverâünnehir'de inşa faaliyetlerinde hızlı bir gelişme görüldü. Timur'un İslam dünyasının farklı yerlerinden Semerkand'a getirmiş olduğu sanatçılar kendi birikimlerini bu bölgedeki eserlere aktarmışlardır. Şiraz ve Güney İran Moğol istilasından daha az etkilenmişlerdi. Bu yüzden bu bölgelerden gelen ustalar yeni yapılara önemli katkılar sağlamışlardır. Bu sanatçılar iki

²⁷⁵ Knobloch, a.g.e, 2001, s. 52.

²⁷⁶ Çeşmeli, *Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi*, 2007, s.170.

²⁷⁷ Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı*, 1977, s.48.

²⁷⁸ Bertold, Spuler, *İran Moğolları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957, s. 487.

²⁷⁹ Hillenbrand, a.g.e., 1999, s.200.

nesil boyunca oluşan bir boşluğu doldurmak durumunda kalmışlardı.²⁸⁰ 14. yüzyıl İran mimarisi, Moğol öncesi Selçuklu mimarisinin devamıdır. Bu bölgedeki sanatsal birikim Timur'un Semerkand'ı için ilham kaynağı olmuştu. Semerkand'da gelişen sanat da Şâhruh'un Herat'ı için bir model olmuştur.²⁸¹

Timurlular, İlhanlılar gibi göçebe kökenliydi. Hem yerli hem de göçebe unsurlar üzerinde söz sahibi olmak için mimari faaliyetlere önem vermişlerdir. Medrese ve camiler inşa ederek din adamları ile ilişkilerini güçlendirmiş oldular. Kaynakların aktarımı, sanat ve mimarinin özellikleri, yöneticilerin anlayışı ile bağlantılıdır. Bunun dışında ihtiyaçlar, kaynakların elverişliliği de hesaba katılmalıdır. Timur döneminde mimarinin öne çıkmasının temel nedeni, getirisinin fazla olması idi. Timur kendisini hem bir Müslüman lider hem de Cengiz'in bir halefi olarak meşrulaştırmak istemişti.²⁸²

Binalarda portallere yerleştirilen yazılar, Timur'un dinin koruyucusu olarak anlatıldığı mesajlar içerir. Mimari inanç ve ideolojiyi aktarmak için etkin bir araç olarak görülmüştür.²⁸³ Oğlu için inşa ettirdiği ve kendisinin de gömüldüğü türbenin, Gûr-i Emîr'in kubbe kasağında "Allah ebedîdir" yazmaktadır.²⁸⁴

Timurlu mimari faaliyetleri, 1. Şehir kuruluşları 2. Külliye kuruluşları 3. İşlevsel bağımsız yapıların inşa edilmesi olarak özetlenebilir. Timurlular döneminde şehirler düzlük alanlarda kurulmuştur. Merkezden dışa doğru gelişen bir şehir yapısı vardı. Buhara, Semerkand, Herat, Meşhed şehirlerinde yapılar bu şekilde tasarlanmıştır.²⁸⁵ Şehir dizaynı açısından Timurlu dönemi, anıtsal meydan kavramına katkıda bulunmuştur. Büyük, açık bir alanın etrafında geniş ve etkileyici binalar bulunur. Bu meydan bir oran ve uyum içinde aynı zamanda da ihtişam duygusu verecek şekilde yapılmıştır. Semerkand'daki Recistan Meydanı, Buhara'daki Leb-i Huz , sonraki yüzyılda İsfahan'da yapılan Meydan-ı Şah hep

²⁸⁰ Knobloch, a.g.e., 2001,, s. 57.

²⁸¹ Knobloch, a.g.e., 2001, s. 57.

²⁸² Lisa Golombek, Maria Subtelny, *Timurid Art and Culture*. Boston: Brill, 2014, s. 1.

²⁸³ Lisa Golombek, Maria Subtelny, a.g.e., 2014, s. 2.

²⁸⁴ John Fleming, Hugh Honour, *Dünya Sanat Tarihi*, çev, Hakan Abacı, Alfa Yayınları, 2016, s. 526.

²⁸⁵ Gönül Cantay, *Timurlu Sanatı ile Erken Dönem Osmanlı Sanatı Arasındaki ilişkiler*, 2007, s. 248.

aynı mantık ile dizayn edilmiştir.²⁸⁶ Çarşı pazarlarda iki yana sıralanan dükkânlar ve gerisinde depo bölümü bulunuyordu.²⁸⁷ Timur dönemi çarşıları bahçe yapısına benzer bir tasarıma sahiptir. Birbirini kesen iki yürüyüş yolu vardır ve orta noktada kubbe ile kapatılmıştır. Ortadaki tonozlu çatıdan ışık girmesi için açıklıklar vardır ancak bu açıklık yaz ve kış sıcaklık değerlerini uygun değerde tutacak şekilde düzenlenmiştir.²⁸⁸

Timurlu camilerinde özellikle Büyük Selçuklu yapılarının etkisi görülür. Büyük ve gösterişli binalar dört eyvanlı olarak planlanmıştır. 1398-1405 yılları arasında yapılan Bibi Hanım camisinde de bu tasarım görülür. Dört eyvan olarak yapılmasının nedeni yapının dört mezhebin mensuplarına da hitap etmesi ile ilgilidir.²⁸⁹ Bu kompleksler vakıflar tarafından kontrol edilmiştir. İlhanlılar ve Celâyirliler döneminde olduğu gibi Timurlu döneminde de vakıflar kadılar tarafından denetlenmiştir.²⁹⁰

Resim 41 , Recistan Meydanı Semerkand, Arapov, a.g.e, 2014, s.34.

Timur döneminde görülen çift kabuklu kubbenin benzerleri 11. Yüzyılın sonunda Selçukluların ilk devirlerinde görülmüştür. Selçuklu Sultanı Sencer'in Merv şehrindeki

²⁸⁶ Knobloch, a.g.e, 2001, s. 58.

²⁸⁷ Gönül Cantay, *Timurlu Sanatı ile Erken Dönem Osmanlı Sanatı Arasındaki İlişkiler*, s.248.

²⁸⁸ Knobloch, a.g.e.,2001, s. 58.

²⁸⁹ Gönül Cantay, *Timurlu Sanatı ile Erken Dönem Osmanlı Sanatı Arasındaki İlişkiler*, s. 245.

²⁹⁰ Fuad Köprülü, *İslam Hukuk ve Türk Tarihi Araştırmaları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1983, s. 386.

türbesinin firuze renkli muhteşem kubbesi çok uzaklardan görülebiliyordu. Bu teknik Timurlu mimarisinin karakteristik bir özelliği haline gelmiş, Gûr-i Emîr türbesinin yüksekliği de 35 metreye ulaşmıştır. Timurlu minareleri renkli, sırlı tuğla ile kaplıdır, yukarıya doğru incelen bir yapıdadır ve şerefe bölümü genellikle köşk biçiminde yapılmıştır.²⁹¹

Timur yapılarında yeni bir estetik anlayış ve bu anlayışı gerçekleştirecek teknolojiler, özellikle dekorasyon amaçlı kullanılan pahalı materyaller görülür. Kubbe bu estetiğin baskın olan ögesidir. Timurlu kubbeleri cennete, göğe doğru uzanıyor gibidir. Yıldızların egemenliğine, üstünlüğüne ulaşma çabası hissedilir. Timur'un yeryüzünde üstünlük aradığı gibi, bu yükselen kubbeler Timur tarzının sembolü olmuştur.²⁹² Yüzey dekorasyonu zengindir, çok sayıda kubbe, minare ve eskisinden çok daha fazla odalar yapılmıştır. Tipik olarak uzun, armut şekilli kubbeler kullanılmıştır. Ayrıca eskiden beri kullanılan düz biçimli kubbelerde kullanılmaya devam etmiştir. Bu özellikler Gûr -i Emîr de görülmektedir.²⁹³

Bu kubbelerin yapımı yenilikçi bir teknoloji ile mümkün oldu. Bunlar iç içe iki kubbe inşa edilmesini gerektiriyordu. İçteki kubbe alttan görülecek şekilde yapılıyordu, kubbe yüksek bir kasnak üzerine oturtuldu böylece iç mekânda genişlik sağlandı.²⁹⁴ İkinci kubbe daha yüksek olarak tasarlanıyordu ve uzun, silindirik ya da sekizgen bir kasnak üzerine kurulmuştu. Dış kubbe genellikle türkuaz çiniler ile kaplıdır, hafif olması amacı ile ince tuğladan yapılmıştır. İçeride ise dikey kirişler ile desteklenmiş, bu kirişler iç kubbeye yaslanmaktadır. Bu teknoloji, İran'da 14. yüzyılda geliştirilmiş, bu ustalar da Timur tarafından İran'dan getirilmiştir.²⁹⁵ İç içe iki kubbe formu Timurlu döneminde yaygınlık kazanmıştır. Hatta Herat'ta bulunan Gevher Şad türbesinde iç içe üç kubbe kullanılmış, ancak içe eklenen üçüncü kubbe sadece dekoratif amaçlı olarak yapılmıştır.²⁹⁶

²⁹¹ Ramazanoğlu, *Mimari Göstergelerle Türk Kültür Mirasında Süreklilik*, 2019, s. 292.

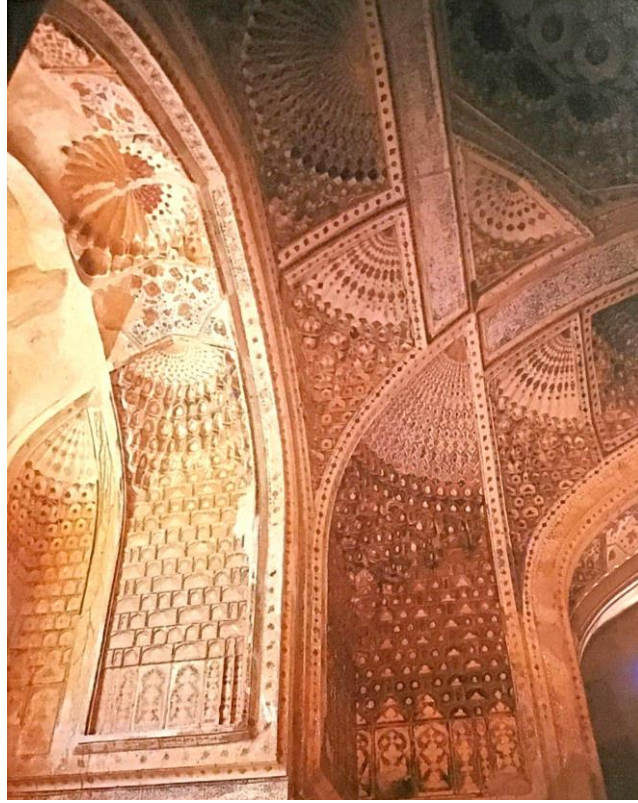
²⁹² Lisa Golombek, Maria Subtelny, a.g.e, 2014, s.3.

²⁹³ Roemer, a.g.e., 1986, s. 143.

²⁹⁴ Knobloch, a.g.e., 2001, s. 57.

²⁹⁵ Lisa Golombek, Maria Subtelny, a.g.e., 2014, s.5.

²⁹⁶ Knobloch, a.g.e, 2001, s. 57.

Resim 42, Gevherşad Türbesi, Herat, Lentz, Lowry, a.g.e., 1989, s.86.

Uzun dikdörtgenler basit kubbe ile kapatılamaz, 14. yüzyılda da İranlı ustalar bu sorunu mekânı, karelere bölerek, ters geçen kemerler ile böldüler. En üste de küçük kubbesel tonozlar yerleştirildi. Bu tecrübeler, Timur döneminden sonra yapılan çalışmalara ilham oldular. Öyle ki kemerler bağımsız yapı elemanı haline geldiler, artık duvara ihtiyaç duyulmadı.²⁹⁷

Timurlu binalarında portaller cephenin en merkezi unsuru olmuştu ve binayı gölgede bırakacak kadar gösterişliydi. Binanın arka tarafına yerleştirilen çifte minareler de girişteki eyvanı daha gösterişli hale getirir. Bu portallerde dini mesajlar da bulunuyordu ve insanlar üzerinde büyük bir etkiye sahipti. Dış duvarlar da tuğla ya da sırlı süslemeler

²⁹⁷ Lisa Golombek, Maria Subtelny, a.g.e., 2014, s.5.

ile göze çarparlar. Timurlu binaları bir bütün olarak algılanacak biçimde görkemli tasarımlara sahiptiler.²⁹⁸

Timurlu binaları hem teknik olarak hem de yüzey dekorasyonu açısından zengindir. Çiniler içte ve dışta kullanılmış, mimari detayları vurgulamıştır.²⁹⁹ Keş şehrinde bulunan Ak Saray bunun bir örneğidir. Yapı ve dekorasyon arasındaki denge ile bağlantılı olarak, ana yapı malzemesi olan tuğla hem rengi hem de dokusu ile süslemeye tezat yaratan bir arka plan oluşturmuştur. Mimari süslemelerde görülen desenler ya da benzerleri metal işçiliği, halıcılık, kitap süslemesi gibi diğer sanatlarda da görülmektedir.³⁰⁰

Timurlu Mimarisi hem ustalık hem de renk çeşitliliği bakımından bölgedeki sanatın doruk noktası olmuştur. Büyük ve gösterişli yapılar renkli çinilerle bezenmiş ancak bu süslemeler mimari yapıyı gölgelememiş aksine zenginlik katacak şekilde hassas bir denge sağlanarak yapılmıştır.³⁰¹

Timurlu çini sanatında başlangıçta üç temel renk kullanılmıştı; türkuaz, mavi ve beyaz. Sonra bunlara siyah, kırmızı, sarı, yeşil ve mavinin tonları da eklenmiştir.³⁰² Bu şekilde renk paleti zenginleşti aynı zamanda estetik değeri de arttı ve tüm mimariye hayranlık verici bir özellik katmış oldu.³⁰³

Büyük süslemeler sırlı olarak yapılmamış, bannai tekniği uygulanmıştır. Daha sofistike süslemeler ise farklı parçalardan oluşan mozaik paneller kullanılarak yapıldı. Beşgen, altıgen ve sekizgen geometrik şekiller süsleme olarak kullanılmıştır. Çiçekli süslemeler özellikle kemer, tonoz ve bunlar üzerindeki boşluklarda görülmektedir. Çin motifleri, stilize ejderhalar, bulut ve dağlar, bitkisel süslemeler mevcuttu. Hat sanatı tarzı olarak Kûfî, Nakşî ve Sülûs tarzında yazılar yazılmıştır. Ancak bu dönem yazıları daha önceki dönemden biraz daha az ustalık göstermektedir. Boya ile süsleme az sayıda görülür.

²⁹⁸ Hillenbrand, a.e.g., 1999, s.216.

²⁹⁹ Lisa Golombek, Maria Subtelny, a.g.e., 2014, s.5-6.

³⁰⁰ Robert Hillenbrand, a.g.e. 1999, s.216.

³⁰¹ Robert Hillenbrand, a.g.e. 1999, s.216.

³⁰² Knobloch, a.g.e., 2001 s. 59.

³⁰³ Roemer, a.g.e., 1986 s. 143.

Dekorasyon düz yüzeyler halinde yapılmıştır. Bu durum, kitap süslemesi ile etkileşimden kaynaklanıyor olabilir.

Daha önceki yapılarda - Timur öncesi- türbeler hariç böyle süsleme fazla değildi ama tüm Timur binaları, Tuman Ağa, Şâh-ı Zinde, Bibi Hanım gibi, mozaik fayans - çini en pahalı teknik kullanılmıştır.³⁰⁴

Timurlu mimarisinde çini kullanımı hem o dönemdeki sanatın geldiği düzeyi gösterir hem de devletin gücünü de yansıtır. Çini süslemeler, geniş yüzeyleri kaplama özelliği, çok renkliliği ve kalıcılığı ile mimarlık süslemesinde etkin bir unsurdur. Timurlu çini sanatının oluşumunda bölgede var olan sanat geleneği ve de fethedilen ülkelerden gelen sanatçıların birikimleri ile bir araya gelmiş yeni bir tarz ortaya çıkmıştır.³⁰⁵

Bazı süslemeler heykelsi bir yapıya sahipti. Sırlı madalyonlar, sırlı yüzeyler üzerinde kabartmalı şekilde yerleştirildi. Ayrıca sırlı tuğla, çini, ahşap ve fildişi gibi farklı dokular tezat oluşturacak tarzda bir arada kullanılmıştır ve bu tarz süslemeler daha fazla kullanılmıştır. Bu renkli süslemeler yanında kar beyazı ve yeşil duvar kaplamaları, Timurlu sanatçıların iç mekânda tek rengin sadeliğini de kullanmayı denediklerini göstermektedir.³⁰⁶

Timur dönemi yapılarında önceki modellerden çok farklı olmasa da yeni özellikler görülmektedir, taşıyıcı sistemdeki gelişmeler, binaların anıtsal büyüklüğü ve gösterişli yüzey süslemeleri bunlardan bazılarıdır. Timur için yapılan devasa yapılar, güzellik ve gösterişlilikleri ile hanedanın güç imajına katkıda bulunmuşlardır.³⁰⁷

Timurlu döneminde önceki döneme göre dizayn ve dekorasyon bakımından gelişme görülmüştür. 8-14. yüzyıllar arasında olduğu gibi yine temel planda yine dört eyvanlı ,

³⁰⁴ Lisa Golombek, Maria Subtelny, a.g.e., 2014, s.6.

³⁰⁵ Kadriye Figen, Vardar, “Timurlu Çini Sanatının Özellikleri ve 15. Yüzyıl Osmanlı Çini Sanatına etkileri”, *Zamanını Aşan Medeniyet Özbekistan Sempozyumu*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019, s. 309.

³⁰⁶ Hillenbrand, a.g.e., 1999, s.216.

³⁰⁷ Thomas W. Lentz, a.g.e., 1989, s. 63.

sivri kemerli bir iç avlu vardı. İki katlı kemerli odalar ve bu dönemde ayrıca bir giriş kapısı- portal da eklenmişti.³⁰⁸

Timurlu döneminde mimari etkileyici bir biçimde gelişmiş ve bu gelişme Timurlu Rönesansı olarak adlandırılmıştır. Bu mimari dönem var olan geleneğe bağlı olarak gelişmiştir. İran mimarisinden de özellikler barındırmaktadır. Timurlu mimarisi şaşırtıcı biçimde eklektik özelliğe sahiptir. Orta ve Güney İran'dan gelen sanatçılar yeni mimariye katkıda bulunmuşlardır. Böylece mimarlık sanatı bölgeci bir anlayıştan kurtulmuştur.³⁰⁹

Timurlu dönemi bahçeleri, İran geleneğinin çahar-bah, dört bahçe prensibine göre yapılmıştı. Dikdörtgen alanlar su kanalları ile simetrik bir biçimde ayrılmıştır. Düz bir çizgide sıralanan ağaçlar ve bitkiler, çiçek öbekleri ile sıralanmıştır. Merkezde bir köşk bulunuyordu. Daha sonraki dönemde Kabil'deki Bâbü'r bahçelerinde, Lahor'da inşa edilen bahçelerde bu tasarımın etkileri görülmektedir.³¹⁰

Timurluların Türk - Moğol yarı göçebe gelenekleri, şehir merkezli İran kültürünün prizmasından geçerek yeni bir şekil almıştır. Göçebelerin askeri gücü, otoritesi, İran'ın sanatsal gelenek ile ifade edilmiştir.³¹¹

Timurlu mimarisi üzerinde Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu mimarisinin etkileri görülmektedir. Timurlular, bölgede mevcut olan gelenekleri birleştirerek yeni bir görsel dilin temelini kurmuş oldu. Bu yeni tarz, Timur'un haleflerinin döneminde daha da duru bir hale gelmiştir.³¹²

Mimarideki gelişmeleri ile hem teknik hem de dekoratif bakımdan Timurlu medeniyeti zirve noktasına ulaşmıştır. Bu miras kısmen de Safevîlere geçmiştir. Böylece İran'da 16.

³⁰⁸ Roemer, a.g.e., 1986, s. 142.

³⁰⁹ Roemer, a.g.e., 1986, s. 142.

³¹⁰ Knobloch, a.g.e., 2001, s. 58.

³¹¹ Thomas W. Lentz, Glenn D. Lowry, a.g.e., 1989, s.63.

³¹² Thomas W. Lentz, Glenn D. Lowry, a.g.e., 1989, s.63.

yüzyıldan başlayıp bugüne kadar gelen ve tüm İran'ın karakteristik özelliği olarak, ülkenin görünümünü etkileyen bir dönemin başlangıcı oldu.³¹³

Osmanlı, Safevî, Bâbü devletleri Timurlu dekoratif sanatlarından çok şey almıştır. İznik çinileri, Tebrizli ustaların birikimlerinin Anadolu'ya aktarılması sayesinde büyük gelişme göstermiştir.³¹⁴ 14 ve 15. yüzyıllarda yapılan bazı Osmanlı eserlerinde Timurlu etkisi görülür. Yeşil Cami, Yeşil türbe, İstanbul Çinili Köşk, Milas Firuz Bey Camii, Konya Hasbey Darülhuffazı, Afyon Gedik Paşa Camii, Amasya Abdullah Paşa Dârülhadisi bunlar arasındadır.³¹⁵ Ancak genel olarak bakıldığı zaman iki mimari geleneğin farklı yönlerde geliştiği de dikkati çekmektedir. Timurlu mimarisi eskiden beri var olan Türk İslam mimari geleneğine ve özellikle de Selçuklu mimarisine daha yakın bir biçimde gelişmiştir. Oysa Osmanlılar yeni fethettikleri yerlerde farklı mimari geleneklerle karşılaşmış ve tüm bunları harmanlayarak yeni bir tarz oluşturmayı da başarmışlardır.³¹⁶

Timur, kendi başlattığı sanatsal yönelimlerin sonucunu tam olarak görememiş olsa da çocukları ve torunları bu gelişmeden istifade etti ve hanedan için sofistike ve incelmış bir sanatsal ifade dili oluşturmak için kullandılar.

1411'de Semerkand hükümdarı Uluğ Bey, önceden zorla getirilmiş olan sanatkârların serbest bırakıldığını haber verdi ve böylece bu sanatçılar tüm İran ve Turan'a yayılarak, Timur'un hayallerini, ilhamlarını, gücünü ve haşmetini yaymış oldular.³¹⁷

³¹³ Roemer, a.g.e, 1986, s. 143.

³¹⁴ O'Kane, *Architecture and Court Cultures of the Fourteenth Century*, 2017, s. 604.

³¹⁵ Tanju Cantay, a.g.e., 1996, s.104.

³¹⁶ Gönül Cantay, a.g.e., 1996, s. 92.

³¹⁷ Thomas W. Lentz, Glenn D. Lowry, a.e.g., 1989, s. 63.

Resim 41, İstanbul Çinili Köşk, *Zamanını Aşan Medeniyet Özbekistan Sempozyumu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul 2019, s.301.

5. SONUÇ

Moğol İstilası, Tüm İslam Dünyası için olduğu gibi Mâverâünnehir bölgesinde de ekonomik ve kültürel alanda yaklaşık 150 yıl devam eden bir duraklama döneminin başlangıcı olmuştu. Ayrıca bölgedeki siyasi belirsizlik, Çağatay hanlığı içindeki iktidar mücadeleleri, bölgenin toparlanmasına engel olacak boyutlardaydı. Timur, böyle bir zamanda olağanüstü askerlik ve liderlik yetenekleri ile ortaya çıkarak bölgede istikrarı sağlamıştır. Hem Müslüman olması, hem de göçebe hayat tarzını büyük ölçüde devam ettirmesi ayrıca Cengiz yasasına da bağlı olması, bölge halkının tüm unsurlarına hitap etmesini sağlamıştı. Timur'un kalabalık ordusu ile sürekli olarak yaptığı savaşlar, bu savaşlar sırasında İslam ülkelerinin uğradığı tahribat akla ilk olarak Cengiz istilasını getirmektedir. Ancak sonuçları itibari ile bu iki süreç çok farklı bir seyir izlemiştir. Tüm yaşanan olumsuzluklara karşın Timur bir Müslüman olarak İslam medeniyetinin de bir mensubu idi. Ayrıca ilim adamlarına son derece değer veriyor, sanatçı ve zanaatkârların kendi başkentinde toplanması için elinden gelen her şeyi yapıyordu. Eser bırakmak arzusu ile elde ettiği maddi gücü özellikle mimari faaliyetler için kullandı. Bu binalar, son derece gösterişli, pek çok sanatçının emeği ile yapılmış, hayranlık uyandıran eserlerdir. Bu usta ve sanatkârlar, İslam Dünyası'nın çeşitli bölgelerinden geldikleri için tüm bilgi ve becerilerini Timur'un yaptırdığı eserlerde sergilediler. Sanat ve imar faaliyetleri, Timur'un halefleri döneminde de devam etti. Dolayısı ile Timur dönemi İslam kültürü ve sanatı için bir gerileme dönemi olmamıştır. Hatta maddi güç ve sanatsal becerinin bir araya gelmesi ile tüm dünyanın bugün de hayranlık duyduğu bir sanat tarzı ortaya çıkmıştır. Hem mimari tasarım hem de çini süslemeler, yüksek bir sanatsal anlayışın ürünleridir.

Timur döneminde dikkati çeken bir husus da hanedan üyesi olan hanımların toplantılarda ve diğer faaliyetlerdeki aktif katılımlarıdır. İspanyol Elçi Clavijo, hanedan mensubu hanımların toplantılarda yer aldığını ve kendilerinin de ayrıca misafirlere ziyafetler tertiplediklerini kaydetmektedir. Yine hanedanın hanım mensupları, imar faaliyetlerine de katkı sağlamışlardır. Semerkand'ın en büyük camisi olan Bibi Hanım Camii, adını Timur'un eşi Saray Mülk Hanım'ın annesinden almıştır. Ayrıca Şâh- ı Zinde

kompleksinde yer alan türbelerin en güzel ve ilgi çekici olanları yine hanedanın hanımlarına aittir.

Timur'un mutasavvıflara ve din adamlarına özel bir önem verdiği görülmektedir. Ahmed Yesevî için yaptırdığı muhteşem türbe kompleksi, Ruhabad türbesi, Kusem Bin Abbas türbesini yeniden inşa ettirmiş olması, babasının da şeyhi olan Şemseddin Külâl için yaptırdığı türbe, O'nun bu özel ilgisinin birer göstergesidir. Tüm bu çalışmalar, manevi değeri yanında, toplumun iktidara bakışını da olumlu olarak geliştirmiş olmalıdır.

Timur'un başlattığı kültürel ve sanatsal çalışmalar diğer İslam ülkelerinde de etkilerini göstermiştir. Özellikle 14. ve 15. yüzyıllarda yapılan bazı Osmanlı eserlerinde Timurlu sanatının etkileri görülür. Ancak Timurlu sanatı en çok Safevî dönemi sanatı üzerinde etkin olmuş ve İran bölgesinin sanat anlayışı üzerinde kalıcı izler bırakmıştır.

Timurlu mimarisi, Karahanlı ve Büyük Selçuklu mimarisinin de devamı olarak görülebilir. Timurlu eserleri, görkemli tasarımları, canlı ve zengin süslemeleri ile günümüz ve uzak geçmiş arasındaki bir köprü olarak karşımızda durmaktadır. Bu eserlerin yapılmasında kullanılan planlar, teknikler ve dekoratif çalışmalar ayrıntılı olarak incelenmeye devam edilmelidir. Böylece daha çok kişi tarafından tanınması ve istifade edilmesi mümkün olacaktır. Bu eserlerin gücü, güzelliği ve canlılığı hem günümüz hem de sonraki nesiller için ilham kaynağı olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Aka, İsmail. *Mirza Şâhruh ve zamanı* . Ankara: 1994, 1994.

—. *Timurlular Devleti*. Ankara: Berikan Yayınları, 2010.

Alaaddin Ata Melik Cüveyni. Haz. Mürsel Öztürk. *Tarih-i Cihan Güşâ*. Ankara: Ötüken Neşriyat, 2013.

Alan, Hayrünnisa. *Avrasya'nın Sekiz Asrı, Çengizogulları*. İstanbul : Ötüken Neşriyat, 2016.

—. *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular, 1360-1506*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.

—. «Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkarları.» *Bilig*, 2004: 151-171.

—. «Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi.» *Bilig*, Güz 2003: 117-156.

—. «Timur ve Mirası.» *Ölümünün 600. yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu* içinde. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007.

—.« Muiz'ül Ensâb'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri », *Belleten Dergisi*, No:282, Ankara 2014, s. 527-548.

—. « Emir Timur'un Şahsiyeti ve Hükümdar Kişiliği » , *1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur) Bildiri Kitabı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.53

Alyılmaz, Cengiz. «Eski Türk Şehirleri ve Semerkand.» *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü dergisi*, 2002: 303-311.

Arapov, Alexey. *Historical Monuments of Uzbekistan* . Tashkent: Smi-Asia, 2014.

Aslanapa, Oktay. *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*. Ankara: Türksoy Yayınları, 1996.

—. *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı 14. yy. M.E.B Devlet kitapları*, 1977.

- Aycan, İrfan. «Emevîler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri.» *Türkler Ansiklopedisi* içinde, 317-323. Ankara : 2002.
- Aydınlı, Osman. «Özbekistan Coğrafyasının Önemli Şehri Semerkand'ın Yükselişindeki İktisadi Faktörlerin Etkisi ve Şehrin İpek Yolu Üzerinde Arzettiği Önem.» 1. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Başkentleri Bilgi Şöleni Bildiri Metinleri*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Bâbü'r Şah. Haz. Reşit Rahmeti Arat. *Bâbü'rname* . İstanbul: Devlet Kitapları, 1970.
- Barthold, Vasilij Vladimiroviç. Haz. Hüseyin Dağ. *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*. İstanbul: Çağlar Yayınları, 1930.
- Barthold, Wilhelm. Haz. Fuat Köprülü. *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Barthold, Wilhelm. Haz. İsmail Aka. *Uluğ Bey ve zamanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Bilici, Z.Kenan. «Asya Rönesansı : Timurlu Çağı'nın Mimarlık Mirasını Anlamak.» *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018: 5-13.
- Cantay, Gönül. «15. Yüzyıl Osmanlı Sanatında Görülen Timurlu Sanatı Etkileri.» *Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Ankara Kültür Merkezi Başkanlığı, 1996.
- . «Timurlu Sanatı ile Erken Dönem Osmanlı Sanatı Arasındaki ilişkiler.» *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007.
- Cantay, Tanju. « 15. Yy.Osmanlı Sanatında Timurlu sanatı Etkileri.» *Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. Ankara : Ankara Kültür Merkezi Başkanlığı, 1996.
- Clavijo, Ruy Gonzales. Guy Le Strange. *Embassy To Tamerlane*. London: Geroge Routledge and Sons, 1928.

- Clifford Edmund Bosworth. *Doğuşundan Günümüze, İslam Devletleri*. Çev. Hande Canlı. İstanbul : Kaknüs yayınları, 2005.
- Çeşmeli, İbrahim. *Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi*. İstanbul : Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007.
- . «Semerkand Şehrinin Antik Dönemden 19. Yüzyıla Kadar Olan Gelişimi.» *Sanat Tarihi Yıllığı*, 2002: 57-91.
- Çiftçioğlu, İsmail. «Timur'un Fethettiği Ülkelerden Maverâünnehir'e Topladığı Bazı Alimler.» *Ekev Akademi Dergisi*, Güz 2008: 307-320.
- Çoruhlu, Yaşar. «Türkistan'ın Piri Hoca Ahmed Yesevî ve Külliyesi.» Yazan Kolektif. Ankara: Tika (Türk İşbirliği Ve Kalkınma Ajansı), 2019.
- Devletşâh. *Devletşah Tezkiresi*. Çev. Necati Lugal. İstanbul : 1977.
- Duğlat, Mirza Haydar. Haz. Osman Karatay. *Tarih-i Reşidi*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2006.
- Eren, Sinan. *Tarihçi Gıyaseddin Ali Yezdi'nin Saadetname'si (Metin Tercümesi ve Değerlendirme)* , İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Fığlalı, Ekrem Ruhi. *Türkistan'ın Piri Hoca Ahmed Yesevî ve Külliyesi* içinde, yazan Kolektif. TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı), 2019.
- Fleming, John, Hugh Honour. *Dünya Sanat Tarihi*. Çev. Hakan Abacı. Alfa Yayınları, 2016.
- Golombek Lisa, Donald Wilbur. *The Timurid Architecture of Iran and Turan*. Princeton : Princeton University Press, 1988.
- Golombek, Lisa, Ebba Koch. «The Mughals, Uzbeks, and the Timurid Legacy.» *A Companion to Islamic Art and Architecture* içinde, yazan Finbarr Barry Flood Gülru Necipoğlu (ed), 1450-1700. John Wiley & Sons, Inc., 2017.

- Golombek, Lisa , Maria Subtelny. *Timurid Art and Culture*. Boston: Brill, 2014.
- Gökhan, İlyas. «Timurlular Devrinde Semerkand Şehrinde Ticari Faaliyetlere Genel Bir Bakış.» *1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Başkentleri Bilgi Şöleni Bildiri Metinleri*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Gronke, Monika. *The Persian Court Between Palace and Tent*. Boston: Brill, 2014.
- Grousset, Rene. *Bozkır İmparatorluğu Attila / Cengiz Han/Timur*. Çev. M.Reşat Uzmen. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.
- Hillenbrand, Robert. *Islamic Art and Architecture*. London , Thames and Hudson , 1999.
- Hoag, John D., Harry N. Abrams, *Islamic Architecture*, New York, 1977.
- İbn Arabşah. *Acaib'ul makdur*. Çev. D. Ahsen Batur. Selenge yayınları , 2012.
- İbn Battûta. *Seyahatnâme*. Çev. A. Sait Aykut.. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- İbn Haldûn. Haz.Vecdi Akyüz. *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*. İstanbul : Dergah yayınları, 2017.
- İbn Tagrıberdi, *En – Nücumu'z Zahire*. Çev.Ahsen Batur. İstanbul : Selenge Yayınları, 2013.
- İnalcık, Halil, "*Has-bağçede 'ayş u tarab Nedimler Şairler Mutribler*." İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Kafalı, Mustafa. « Timur Maddesi.» *İslam Ansiklopedisi* içinde, 12.cilt. İstanbul, 2007.
- Kaya, Lütfiye Gökteş. «Timurluların İslam Maden Sanatına Katkıları.» *Bilig*, Kış 2009: 53-74.
- King, Károly, Károly Gombos. *The Pearls of Uzbekistan*. Corvina Press, 1976.
- Kitapçı, Zekeriya. «Çeşitli yönleri ile Emevîler Devrinde Arap Ordularındaki İlk Türkler.» *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1, 1975.
- Knobloch, Edgar. *Monuments of Central Asia*. London: I.B Tauris Publishers, 2001.

- Köprülü, Fuad. *İslam Hukuk ve Türk Tarihi Araştırmaları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1983.
- . *İslâm Hukuk ve Türk Tarihi araştırmaları ve Vakıf müessesesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1983.
- . *Türk Edebiyatında İlk Mütasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.
- . «Yıldırım Bayezid'in Esareti ve İntiharı Hakkında.» *Belleten*, Cilt: I – Sayı: 2 – Nisan 1937.
- Lentz, Thomas W, Glenn D. Lowry. *Timur and the Princely Vision*. Los Angeles: Los Angeles County Museum of Art, 1989.
- Manz, Beatrice Forbez. *Timurlenk, Bozkırların Son Göçebe Fatih'i*. Çev. Zuhâl Bilgin. İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
- Marozzi, Justin, *Timurleng İslam'ın Kılıcı*. Çev. Hülya Kocaoluk. YKY, İstanbul: 2005.
- Mc Evedy, Colin. *Ortaçağ Tarih Atlası*. Çev. Ayşen Anadol. Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2004.
- Nizameddin Şâmi. Haz. Necati Lugal. *Zafernâme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- O'Kane, Bernard. «Architecture and Court Cultures of the Fourteenth Century.» *A Companion to Islamic Art and Architecture* içinde, yazarı Finbarr Barry Flood Gülru Necipoğlu (ed), 585-615. John Wiley & Sons, Inc., 2017.
- . «From Tents to Pavilions: Royal Mobility and Persian Palace Design.» *Ars Orientalis*, 1993: 249-268.
- . *Timurid Architecture in Khurasan*. Mazda Publishers in Assoc. with Undena Publications, 1987.

- Pander, Klaus. «Timuroğullarının Orta Asya Mimari Sanatına Katkıları.» *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi* içinde, yazar Hasan Celal Güzel Ali Birinci, Cilt 5. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Ramazanoğlu, Gözde. «Mimari Göstergelerle Türk Kültür Mirasında Süreklilik.» *Zamanını Aşan Medeniyet Özbekistan Sempozyumu* . İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019.
- . *Orta Asya'da Türk Mimarisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- . «Türk dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri.» *Türk dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği özel yayını*, 2013.
- Roux, Jean Paul. *Türklerin Tarihi, Pasifikten Akdeniz'e 2000 yıl*. Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.
- Roemer, H.R. «Timur in Iran.» *Cambridge History Of Iran* içinde. Cambridge University Press, 1986.
- Salman, Hüseyin. «Ankara Savaşı'ndan Sonra Timur'un Batı Anadolu'daki Faaliyetleri.» *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası: Uluslararası*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007. 177-188.
- Semenov. A.A. «Gûr i - Emîr Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri.» Çev. Abdülkadir İnan. *Belleten*, 1960: 139-169.
- Sertkaya, Osman Fikri. «Karsakpay Yazıtı.» *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*,. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007.
- Seydi Ali Reis. *Mir'atül Memalik*. Haz. Necdet Akyıldız. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1975.
- Seyhan, Tanju Oral. «Timur'un ölümü Cenaze Merasimi ve Vasiyeti.» *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*. İstanbul : Doğu Kütüphanesi, 2007.
- Spuler, Bertold. *İran Moğolları*. Ankara : TTK Basımevi, 1957.

Şerefeddin Ali Yezdi, *Zafernâme*. Çev. Ahsen Batur. İstanbul : Selenge Yayınları, 2019.

Temir, Ahmet. *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016.

The Architectural Epigraphy of Uzbekistan Semerkand Şah- ı Zinde, Tashkent:

Ozbekistan Today, 2015.

Togan , Nazmiye. « Temür Zamanında Aristokrat Türk Kadını» *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* , Cilt V/1-4, 1973, İstanbul: 1973, s.3-14

Togan, Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, 1981.

Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri, *Türk Dünyası Mühendislik, Mimarlık Ve Şehircilik Kurultayı*, 15-18 Ekim 2012, Trabzon, özel yayın. Ankara: 2013.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1995.

Vardar, Kadriye Figen. «Timurlu Çini Sanatının Özellikleri ve 15. Yüzyıl Osmanlı Çini Sanatına etkileri.» *Zamanını Aşan Medeniyet Özbekistan Sempozyumu*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019.

Yakubovskiy, Alexandr. *Semerkand*. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları, 2017.

Yıldırım, M. İbrahim. «Timurlu Tarihine Dair Farsça Yeni bir Kaynak: Zahir-i Mar'aşı'nın Müntahabüt Tevarihi.» *Belleten*, Ağustos 2016: 371-395.

Yıldırım, Yavuz. *Semerkand-Registan Külliyesi ve Onarımı*. Ankara: Vakıf Haftası Kitabı, 1993.

Yücel, Yaşar. *Timur'un Ortadoğu - Anadolu seferleri ve sonuçları*. Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1989.

Yüksel, Musa Şamil. *Çağdaş Arap Tarihçilerine Göre Timur Tasviri*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001.

—. *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009.

WEB SİTELERİ

www.harvardmuseum.org

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-yesevî-kulliyesi>